

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

ЖАҲОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

**“СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА
ИЖТИМОЙ, ИҚТИСОДИЙ ВА МАДАНИЙ ҲАЁТИ”**

мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Бажарди: “Тарих” таълим йўналиши
битирувчи 4 курс талабаси

Абдирахманов Қурбонали Тураевич _____

ИЛМИЙ РАҲБАР: т.ф.н.Б.Рахимов

Битирув малакавий иши кафедрадан дастлабки ҳимоядан ўтди.
_____ сонли баённомаси “ _____ ” _____ 2017 йил

ТЕРМИЗ-2017

МУНДАРИЖА

<i>Кириш</i>	3
<i>I-БОБ. Сурхондарё вилоятида иқтисодий ислоҳотларининг амалга оширилиши.</i>	
<i>I.1. Мустақиллик йилларида саноат тараққиёти ривожидда иқтисодий ислоҳотларнинг аҳамияти</i>	14
<i>I.2. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ташкил этилиши ҳамда саноат иншоотларининг қурилишида чет эл сармоядорларининг иштироки</i>	44
<i>II-БОБ. Вилоятда аграр ва маданий соҳадаги ислоҳотлар ва унинг натижалари</i>	
<i>II.1. Мавжуд муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотлар жараёни бориши ва натижалар.....</i>	65
<i>II.2. Воҳада маданий ҳаётнинг юксалиши.....</i>	87
<i>ХУЛОСА.....</i>	106
<i>Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.</i>	112

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Мустақиллик йилларида ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳадаги ўзгаришлар кенг миқёсдаги ислохотларни амалга ошириш натижаси бўлиб, жамиятимиз ҳаётини тубдан ўзгартириб, муҳим янгиланишлар жараёнига асос солди. Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларидаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётини ўрганишнинг долзарблиги Биринчи Президент Ислом Каримовнинг 1996 йил 18 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиш академияси қошидаги «Ўзбекистоннинг янги тарихи марказини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармойиши ҳамда 1998 йил 27 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорларида ЎЗР ФА Тарих институтига ўзбек халқи ва унинг давлатчилиги тарихи бўйича тадқиқотларни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов миллий мафқуранинг шаклланиш жараёнида тарих фанининг ўрнига юксак баҳо бериб: «Миллий мафқурани шакллантиришдаги энг катта манба – бу ҳаққоний ёритилган тарихдир», деб кўрсатган эди ¹.

Республика тарихини айрим ҳудудлар, шаҳарлар, вилоятлар мисолида ўрганиш, шубҳасиз, тарихнинг янада чуқурроқ ёритилиши учун имконият яратади. Республикаимизнинг жанубий ҳудуди ҳисобланган Сурхондарё вилоятининг мустақиллик йилларидаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиётини таҳлил этиш туфайли мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар жараёни ва уларнинг натижаларини ўрганиш имконияти юзага келди. Сурхондарё вилояти салоҳиятига кўра республикада етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу хусусида Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов: «Фақат биз озодлик ва

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: Ўзбекистон, 2000. Т.8 -Б. 505..

эркинликка эришгандан кейингина Сурхоннинг хақиқий тарихини очиб бериш, тиклаш ва ўрганиш масаласига том маънода катта эътибор қаратилди..., Сурхон халқининг ўзлиги, иймон-эътиқоди, ирода ва матонати, энг муҳими, ўз юртига садоқати асло ўзгармади» деган эди ¹.

Республика ҳукуматининг қарори асосида ишлаб чиқилган «Ўзбек халқи давлатчилиги тарихи концепсияси», «Ўзбек давлатчилиги тарихининг мустақиллик қўлга киритилгандан кейинги даврини ҳар тарафлама кенг ёритиш; ислохотлар ва янгиланиш, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт» масалаларини ўрганиш вазифаси қўйилди ². Биринчи Президент Ислам Каримов раҳбарлигида мустақилликка эришилгандан кейинги ўзига хос ва мос иқтисодиётни қарор топтириш, халқ хўжалигининг барча соҳаларини, шу жумладан, оғир ва енгил саноат маҳсулотлари, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни камайтирмасдан уни барқарор ривожлантириш ҳамда иқтисодий ислохотлар ўтказишнинг бозор муносабатларига асосланган дастури ишлаб чиқилди.

Ислам Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида ³ 1992 йил бозор муносабатларига асосланган ишлаб чиқаришга босқичма-босқич изчиллик билан ўтиш йўли яратилди. Мамлакат миқёсида иқтисодий барқарорликка эришилди. Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган саноат маҳсулотларини ва халқ истеъмоли молларини мамлакатимизда ишлаб чиқаришга мувоффақ бўлинди.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз иқтисодий тараққиёт сари дадил қадам ташлади, унинг тараққиёти ривожига Сурхон воҳасининг ҳам муносиб ўрни бор.

Ўзбекистон Республикаси 1996 йилда ғалла ва нефть мустақиллигига эришиб, ушбу маҳсулотларни экспортга чиқарувчи мамлакатга айланди. Қимматбаҳо ёқилғи нефть, газ ва кўмир конларининг асосий қисми Сурхон воҳасида жойлашган. Ўзбекистондаги кўмир саноатининг йирик заҳира ҳам

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.: Ўзбекистон. 2002. Т-10, Б. 310, 311.

² Ўзбекистон тарихи журнали 1999 й. №1. 32-34 бетлар.

³ Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». Т.: «Ўзбекистон» 1992. 18-19 бетлар.

Сурхондарё ҳиссасига тўғри келади. Воҳада қўшма корхоналар, кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши, туфайли йод, карбит, туз казиб олиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналар пайдо бўлди. Сурхон воҳасида чет эллик ҳамкорлар билан биргаликда ишлаш тажрибалари тўпланиб долзарб соҳаларнинг ривожланишига имкониятлар яратилди.

Мамлакатимизда, шу жумладан, унинг таркибий қисми бўлган Сурхон воҳасида иқтисодий ижтимоий ва маданий соҳада қўлга киритилган ютуқларни тарихий илмий таҳлил қилиб, мустақиллик йилларидаги тажрибалардан хулоса чиқариб, тарихий-илмий мулоҳазаларни бериш тарихшунослар олдидаги энг асосий вазифалардан биридир. И.А.Каримов 2008 йил 25 мартда Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида таъкидлаганидек; “Сурхондарё вилоятида ноёб табиий бойликларнинг улкан захиралари мавжудлиги уларни ўзлаштириш ва эл юртимиз манфаати йўлида ишлатишга ундайди”¹ деб таъкидлаши муҳим аҳамиятга эгадир. Мустақиллик йилларида Республикамиз иқтисодиётида муҳим ўрин тутиб келаётган саноат, қишлоқ хўжалиги ва маданий-маиший соҳаларда ислохотларни амалга ошириш соҳасида қўлга киритилган ютуқлар билан бирга йўл қўйилган камчиликларни ўрганиш, уларни бартараф этиш жараёнини таҳлил қилиш энг долзарб масалалардан биридир.

Мустақиллик йилларида ана шу салоҳият ва имкониятларни воҳа ахли, бутун халқимиз манфаатлари йўлида ишлатиш бўйича улкан ишлар амалга оширилди. Вилоят иқтисодиёти барқарор ўсиш суръатлари билан ривожланиб бормоқда. Бунинг тасдиғини 2010 йилга нисбатан ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми 1,8 баробар ўсгани мисолида кўриш мумкин.

Саноат соҳасини оладиган бўлсак, охириги беш йилда унинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 16 фоиздан 20 фоизга етганини қайд этиш жоиз. Тўпаланг гидроэлектростанцияси, Жарқўрғон нефтни қайта ишлаш заводи, «Шарғун кўмир», «Хўжаикон туз» акциядорлик жамиятлари,

¹ Халқ сўзи, 2008 йил, 26 март, 1-бет. Президент И.А.Каримовни сессиядага нутқи.

«Хонжизза» кон-бойитиш мажмуаси каби йирик саноат корхоналари вилоят саноатида етакчи ўрин тутди.

Бу заминдаги мавжуд 63 та қўшма корхонадан 31 таси сўнгги беш йилда, илгари бундай корхоналар бўлмаган туманларда ташкил этилгани эътиборлидир.

Яна бир аҳамиятга молик жиҳати шундаки, шу ўтган даврда 8 та ҳудудий корхонада Маҳаллийлаштириш дастури доирасида 3 миллиард 200 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди.

Вилоятда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси ҳам жадал ривожланмоқда. Бунинг тасдиғини кейинги беш йилда уларнинг сони 12 фоизга ошиб, 13 мингтага етганида кўриш мумкин. Натижада мазкур соҳанинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 75 фоизга, ҳудудий экспортдаги улуши эса 58 фоизга етди¹. Энг муҳими, меҳнат билан банд аҳолининг 80 фоизи ана шу соҳада фаолият кўрсатмоқда.

Шунингдек, масалаларга собитқадамлик билан риоя қилиш туфайли мамлакатнинг иқтисодий юксакликка эришиши таъминлайди ва Ўзбекистон иқтисодиётини янада юқори поғонага кўтариш имкониятлари яратилди.

БМИнинг мақсад ва вазифалари. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиётига катта ҳисса қўшаётган Сурхон воҳасида янги саноат корхоналарининг бунёд этилиши, иқтисодий ислохотларнинг саноат, қишлоқ хўжалиги, маданият ва бошқа соҳаларда амалга оширилиши, чет эл сармояларининг киритилиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга ва сифатини оширишга эришиш, халқ хўжалиги соҳасида мулкдорлар синфининг шаклланиши, мамлакат иқтисодий тараққиётига муносиб ҳисса қўшган ишчи-хизматчиларнинг фидокорона ва самарали меҳнатларини умумлаштирган, миллий истиқлол ғояси ва мафқурасига мос келадиган, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга, халқимизнинг маънавиятини бойитишга хизмат қиладиган иш яратиш тадқиқотнинг асосий

¹ Мирзиёев, Шавкат. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. -Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. - 488 б.

мақсади қилиб олинди. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги илмий тадқиқот вазифалари амалга оширилди:

Ўзбекистон ҳукуматининг Сурхондарё воҳасида жаҳон андозаларига тўғри келадиган саноат корхоналарини барпо этишга қаратилган сиёсатининг моҳиятини илмий тарихий жиҳатдан ёритиш;

саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналарига чет эл сармояларини киритишнинг мақсади, чет элликлар билан ўзаро ҳамкорлик натижаларини илмий ҳолисона тавсифлаш;

кичик ва ўрта бизнес корхоналарини ташкил этиш борасида олиб борилаётган ишларни таҳлил этиб, умумлаштириб, муҳим илмий тарихий ҳулосалар чиқариш;

саноат ва қишлоқ хўжалик соҳаларининг муҳим тармоғи бўлган қўшма корхоналарни ташкил этиш борасида олиб борилган ишлар ва уларнинг мамлакатимиз иқтисодиётида тутган муҳим ўрнини ёритиб бериш;

халқ хўжалигида муҳим ўрин тутган қадимги миллий хунармандчиликнинг қайта тикланиш ва шаклланиш жараёнининг аҳамиятини кўрсатиб бериш;

саноат ва халқ истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнида намоён бўлган қийинчиликлар, муаммолар ва уларни бартараф этишни таъминлайдиган тадбирларнинг моҳиятини очиб бериш;

мамлакатимизда халқ хўжалигида яратилган саноат маҳсулотлари янги турларининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ва ролини кўрсатиб бериш;

воҳага импорт маҳсулотларини киритишни камайтириш ва унинг ўрнига экспортбоп маҳсулотларни кўпроқ ишлаб чиқариб мамлакат валюта захирасини кўпайтиришга ҳисса қўшиш жараёнини ёритиш;

янги табиий хомашё манбаларини ўзлаштириб, халқ хўжалиги эҳтиёжи ва истеъмолчиларга етказиб бериш жараёнида қўлга киритилган бой тажрибаларни умумлаштириш;

қишлоқ хўжалиги соҳасида муҳим бўлган тадбиркорлик ва фермерликни қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилаётган

ислоҳотларнинг воҳада қай тарзда амалга оширилаётгани, қийинчиликлар ва муаммоларнинг қандай ечимини топаётганлигини ёритиб бериш;

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарни бунёд қилиш борасида олиб борилаётган ишларни ёритиб бориш;

фан ва таълим тизимида ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида қўлга киритилган ютуқлар ва дуч келинаётган муаммоларни ҳал этиш борасида олиб борилаётган ишларни ёритиш;

вилоятнинг мамлакат иқтисодиётига қўшаётган ҳиссасини кўрсатиб, уни янада ривожлантириш; маҳсулот сифатини ошириш, меҳнаткашларнинг моддий ва маданий турмушини яхшилашга қаратилган тақлиф ва мулоҳазаларни баён этишдан иборатдир.

БМИнинг илмий янгилиги. Мавзуга янгича методологик ёндашув асосида 1991–2005 йилларида Сурхондарё вилоятида янги саноат корхоналарининг барпо этилиши, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ҳолати, халқ хўжалигига чет эл сармояларининг киритилиши, иқтисодни юксалтириш соҳасида келиб чиққан муаммоларнинг бартараф этилиши, вилоятда қишлоқ хўжалиги соҳасида иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда эришилаётган ютуқлар ва муаммолар, уларни бартараф этиш соҳасида амалга оширилаётган ишлар, шунингдек таълим, маданият ва тиббиёт соҳасида эришилаётган муваффақиятлар илк бор илмий-тарихий жиҳатдан ҳолисона таҳлил этилиб, умумлашган ҳолатга келтирилди. Сурхондарё вилоятида Мустақиллик йилларида иқтисодий соҳада эришилган ютуқлар умумлаштирилиб, биринчи марта кўпгина ҳужжатлар, ахборотлар ва материалларга илмий ишлов берилиб, илк бор илмий муомалага киритилди.

БМИнинг илмий ва амалий аҳамияти. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида муҳим ўрин тутган Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий, маданий, маънавий тараққиётида қўлга киритилган, умумлаштирилган ушбу тадқиқот иши тажрибалардан академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг талабалари, умумтаълим мактаблари, Олий таълим муассасаларининг профессор ўқитувчилари, илмий тадқиқотчилар,

магистрантлар, талабалар учун ўқув қўлланма ҳамда Ватан тарихи билан кизиқувчи кенг китобхонлар оммаси, сайёҳлар, музейлар учун илмий манба сифатида катта хизмат қилади. Шунингдек, БМИ материаллари ғоявий-тарбиявий ва тарғибот ишларида фойдаланишга мўлжалланган. Шунингдек ватанимиз тарихининг мустақиллик даврини ёритишда ҳам диссертация материалларидан фойдаланиш мумкин.

Танланган объектлар ва тадқиқот усуллари: Сурхондарё вилояти мустақиллик даврида ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётини ёритиш бўйича Биринчи Президентимиз И.А.Каримов ва Президентимиз Ш.М.Мирзиёевларнинг фикрлари, нутқлари, асарлари, матбуот материалларига таянган ҳолда ёритиб бериш мавзунинг предмети ва объектини ташкил этади.

БМИнинг тузилиши ва ҳажми. кириш, икки боб, хулоса, фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Тадқиқотнинг умумий ҳажми 60 бетни ташкил этади.

Адабиётлар таҳлили

Мустақилликнинг ўтган қисқа даври ўзининг мазмун-моҳияти, амалга оширилган ишларнинг кўлами, онгимиз, тафаккуримиз ва турмуш тарзимизга кўрсатган таъсири нутқтаи назаридан бир неча ўн йилликларга тенг.

Истиқлолнинг дастлабки йилларида нашр этилган илмий ишлар қаторига А.Ҳазратқулов ва А.Мавруловнинг китобларини киритиш мумкин¹. Ушбу нашрларда муаллифлар республикада, жумладан вилоятларда кечган ижтимоий-иқтисодий жараёнларни таҳлил этиб, асосан йирик шаҳарлардаги иқтисодий ривожланиш муаммоларига эътибор берганлар. Ижтимоий-маданий соҳа эса иккинчи даражали масала сифатида четда қолиб кетган. Бу ишларда ўргнилган масалалар танқидий, муаммовий тарзда ёритилган бўлсада, коммунистик мафқуранинг таъсири яққол сезилиб туради.

¹ Ҳазратқулов А. Социальные проблемы Узбекистана и пути их решения: специфика, опыт, перспективы. 1971-1990 гг. –Т., 1992; Маврулов А. Культура Узбекистана на современном этапе. –Т., 1992.

Шунингдек, мустақиллик йиллари тарихини яхлид тарзда ўрганишга дастлабки уринишлар ҳам бўлди. Бунда Ўзбекистон Республикасининг Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг Янги тарих маркази “Ўзбекистоннинг янги тарихи” рукни остида эълон қилган ва Ўзбекистоннинг истиклол йилларидаги тарихини қамраб олган “Мустақил Ўзбекистон тарихи” номли 3-китоби (тузувчилар: Н.Жўраев, Т.Файзуллаев)¹ ҳамда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти тайёрлаб чиқарган “Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг ғоявий асослари” монографиясини² алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим.

Ўзбекистоннинг давлат мустақилигига эришиши, янги жамиятга ўтиш даврида сиёсий ислохотларнинг амалга оширилиши, Ўзбекистонда ҳуқуқий-демократик давлат қурилиши, фуқаролик жамиятининг шакллантирилиши, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш борасида амалга оширилган тадбирлар, мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш омиллари, маънавий-руҳий покланиш ва миллий қадриятларнинг тикланиши ҳамда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиши каби масалалар кўриб чиқилган. Кейинги монографияда Президент И.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси мустақил ривожланишининг илмий асосларини назарий жиҳатдан ишлаб чиқишига қўшган улкан ҳиссаси кўрсатилган, жамиятнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаётидаги туб ислохотларнинг ғоявий жиҳатлари чуқур таҳлил этилган.

Бироқ бу асарларда янги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг тикланиши ва ривожланиши жараёнидаги муаммоларга кам эътибор қаратилган ҳамда Сурхондарё вилоятидаги туб иқтисодий ўзгаришлар алоҳида тадқиқ этилмаган.

Мустақиллик йилларида республиканинг айрим худудлари, хусусан шаҳарлари тарихини тадқиқ этиш ишлари ҳам самарали давом этди. Жумладан, бир қатор олимлар томонидан республиканинг айрим шаҳарлари

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. Мустақил Ўзбекистон тарихи. К.3. / Тузувчилар: Н.Жўраев, Т.Файзуллаев... –Т., 2000.

² Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг ғоявий асослари / Маъсул муҳаррир Д.А. Алимова. –Т., 2001.

ёки ҳудудларнинг тарихи илмий ишларнинг объектига айланди¹, лекин улар тадқиқот объекти ва даври жиҳатидан мавзуга тўғри келмайди.

С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқаларнинг «Сурхондарё тарих кўзгусида» деб номланувчи китобининг еттинчи бўлими мустақиллик даврига бағишланган бўлиб, бу бўлимда Сурхон воҳаси саноатининг Ўзбекистон вилоятлари саноатлари орасида орқада қолганлигининг сабаблари, мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоятида кичик ва ўрта саноат корхоналарининг ташкил топиш жараёни, қўшма корхоналарнинг вужудга келиши, саноат, қишлоқ хўжалиги, фан, санъат, адабиёт, маориф, маданият ва тиббиёт соҳаларида олиб борилаётган ислоҳотлар ва уларнинг бажарилишига оид бунёдкорлик ишларига тааллуқли қисқа тарихий манбалар келтирилган².

Э.О.Қобиловнинг «Сурхондарё саноатининг илк одимлари» рисоласида Сурхондарё саноат корхоналарининг мустақилликнинг дастлабки икки йилидаги фаолияти, хусусийлаштириш ва мулк шаклининг ўзгартирилишига доир манбалар баён қилинган. Ушбу рисолада манбалар Сурхондарё вилоятининг 1991 – 1992 йиллардаги иқтисодий тараққиёти даражаси таҳлил этилиб, умумлашма хулосалар берилган³.

3. Мирзаев ва Э.Қобиловларнинг «Сурхондарёда пахтачилик ва Термиз пахта тозалаш заводи тарихи» китобининг «Пахта саноати комплексининг муаммолари» номли бешинчи бобида 1991–1996 йилларга оид пахтачиликнинг ривожланиши, пахтани қайта ишлаш соҳасига мустақиллик йилларида чет эл сармояларининг киритилиши, пахта толасини сотиш масаласида дуч келаётган муаммолар, тажриба алмашув ва ҳамкорликка доир

¹ Турсунов Ж.Н. История экономического и социального развития городов Узбекистана (на примере городов Байсун, Шаргун, Шурчи). 1971–1990: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. –Т., 1995; Каршиев Р.М. Экономическое и социально-культурное развитие г.Навои: опыт проблемы (1958-1990 годы); Автореф. Дис. ... канд. Ист. наук. –Т., 1996; Рахматуллаев Ш.М. Социально экономические преобразования в городах Ферганской долины в условиях независимости. (1991--1996 гг.): Автореф. Дис. ... кад. Ист. Наук. –Т., 2000; ва бошқа.

² Турсунов С.Н. Қобилов Э.О. Пардаев Т.Р.Муртазаев З.М., Сурхондарё тарих кўзгусида Т., «Шарк» 2001. 313 - 377 бетлар.

³ Қобилов Э.О. Сурхондарё саноатининг илк одимлари.Термиз.; Жайхун, 1993. -114 -б.

далиллар келтирилади¹. «Сурхондарё» альбомида вилоятдаги шаҳар ва туманлар ҳақида маълумотлар берилган ва ишда альбомдаги саноатга доир 1991–1997 йилларга тааллуқли материаллардан диссертацияда маълум даражада фойдаланилди².

«Термиз. Буюк йўллар чорраҳасидаги кўҳна ва янги шаҳар» китобининг мустақиллик даврига бағишланган 69–73 бетларида Термизнинг мустақиллик йилларидаги тараққиёти, саноат маҳсулоти ва халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришда йўлга қўйилган хамкорлик, иқтисодий ўсиш ҳақида қисқа муълумотлар берилган³.

Н.Ўроқованинг «Ўзбекистон жанубидаги кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг фаолияти» мақоласида Қашқадарё ва Сурхондарёдаги кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг шаклланиш жараёни, уларнинг саноат, қишлоқ хўжалиги хом ашёларини қайта ишлашдаги тутган ўрни ёритиб берилган. Шунингдек, муаллиф тарих фанлари номзод илмий даражасини олиш учун ёзган «Ўзбекистонда мустақиллик даврида саноат соҳасидаги ислохотлар ва ўзгаришлар жараёни (жанубий вилоятлар мисолида)» мавзусидаги диссертациясида Ўзбекистон ҳукуматининг мамлакат иқтисодий тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган саноат корхоналарини барпо этишга қаратилган сиёсатидаги эришилган натижалар, Сурхон воҳасида кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ташкил этилиши, воҳада мулкдорлар синфининг вужудга келиш жараёнлари, саноат иншоотларини қуришда чет эллик сармоядорларнинг фаол иштироки каби масалалар таҳлил этилган⁴.

Сурхондарё вилоятининг мустақиллик йилларига бағишланган С.Турсунов ва бошқалар томонидан нашр этилган «Сурхондарё тарихи» монографиясининг 7-бобида «Мустақиллик йилларида саноат, қишлоқ

¹ 3.Мирзаев З.М. Қобилов Э.О. Сурхондарё пахтачилик ва Термиз пахта тозалаш заводи тарихи. Термиз.; 1996., 64-75 бетлар.

² Сурхондарё альбоми. Т.: Шарқ, 1997., -220 бет

³ Термиз. Буюк йўллар чорраҳасидаги кўҳна ва янги шаҳар «Шарқ», 2001., -108 бет.

⁴ Ўроқова Н. Ўзбекистонда мустақиллик даврида саноат соҳасидаги ислохотлар ва ўзгаришлар жараёни (Жанубий вилоятлар мисолида), т. ф. н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Т.,2004.- 56-95 бетлар.

хўжалиги, маданият, ижтимоий-маънавий ҳаётга тааллуқли манбалар ҳақида фикр юритилган. Бироқ ушбу монографияда мустақиллик йиллари қисқа, умумий йўналишда таҳлил этилган.¹

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш масалаларига бағишланган асарлари, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш масалаларига бағишлаб, Олий Мажлиснинг ва вилоят халқ депутатлари кенгашининг навбатдан ташқари сессияларида қилган маърузаларида илгари сурилган фикр-мулоҳазлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси иқтисодий тараққиёт масалалари борасида қабул қилган қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотлар асосида тадбиркорликни амалга ошириш ва уни ривожлантириш, кичик ва ўрта бизнес корхоналарини ташкил этиш, ишлаб чиқаришга чет эл сармояларини киритиш тўғрисидаги расмий ҳужжатлари ташкил этди. Ўз навбатида, чоп этилган илмий, ижтимоий – иқтисодий, сиёсий масалаларга бағишланган асарлар, архив материаллари, саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналарининг шунингдек, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари ҳамда халқ таълими, ўрта махсус касб – хунар таълими, олий таълим, тиббиёт ва маданият бошқармаларининг жорий архивларида сақланатган ҳужжатлар, вилоят саноати, қишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳалар бўйича статистика бошқармасида сақланаётган ҳужжатлардаги маълумотлар ҳам тадқиқотнинг манбавий асосларини ташкил этди. Тадқиқотни ёритишда журналлар ва илмий тўпламларда, баён этилган мақолалардан шунингдек, «Халқ сўзи», «Ўзбекистон овози», «Маърифат», «Ишонч», «Сурхон тонги», «Чағониён», «Халқ йўли», «Жануб вақти», «Термиз оқшоми» шунингдек туманларидаги газеталарнинг манбаларидан ҳам фойдаланилди.

¹ Турсунов С.Н ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. -Т.: 2004, Шарқ, 605-бет

I-БОБ. Сурхондарё вилоятда иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилиши

1.1. Мустақиллик йилларида саноат тараққиёти ривожда иқтисодий ислохотларнинг аҳамияти.

Мустақиллик йилларида бозор муносабатларига ўтиш Биринчи Президентимиз И.А.Каримов тақдим этган “Ўзбек модели” асосида ва бозор иқтисодиётининг умумий қонуниятларига қатъий амал қилган ҳолда ислохотларнинг амалга ошириш ва унинг натижалари асосида муҳим аҳамиятга эга бўлган ишлар бажарилди. Мамлакатимизда ислохотлар куйидаги асосий йўналишларда яъни: мулкий ислохотлар, институтцион ислохотлар, аграр ислохотлар, ташқи иқтисодий фаолият ислохотлари, ижтимоий ислохотлар асосида амалга оширилди. Ўзбекистонда ислохотларнинг асосий мақсади бозор муносабатларига ўтиш, унинг стратегик мақсадларини белгилаш тамойилларига жиддий эътибор бериб, Ўзбекистон халқлари турмуши ва фаолияти учун зарур бўлган шарт-шароитларни таъминлайдиган кучли ва мунтазам ривожланиб боровчи иқтисодий тизимни барпо этиш; республикада кўп укладли иқтисодиётни, ташаббускорлик ва тадбиркорликнинг ҳар томонлама ўсиши учун асос бўладиган хусусий мулкчиликни вужудга келтириш, унинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш; корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинлик бериш, уларнинг хўжалик ишларига давлат йўли билан аралашмаслик; иқтисодиётга чуқур таркибий ўзгаришлар қилиш, моддий ва табиий ресурслар ҳамда меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарилишни таъминлаш; жаҳон иқтисодиёти интеграциялашиб бориш; аҳолининг дунёқарашини ўзгартириш, уларда янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириш.

“Бозорга ўтиш муқаррар, деб таъкидлаган эди республикамиз Биринчи Президенти И.А.Каримов. – Бу давр амири, объектив реалликдир. Айни вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш,

одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатдан тубдан юқори даражасига эришиш услуби ва воситасидир”¹.

Ўзбекистонда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш учун иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилишга киришилди. Аввало, иқтисодий ислохотларнинг узоқни кўзлаган қуйидаги стратегик мақсадлари белгилаб олинди:

- миллий бойликларнинг ўсишини, кишилар турмуши ва фаолияти учун муносиб шароитни таъминлайдиган кучли ва мунтазам ривожланиб борувчи тизим яратиш;
- кўп укладли иқтисодиётнинг вужудга келтириш, кишининг мулкдан бегоналашуви бартараф этиш, ташаббускорлик ва тадбиркорликнинг ҳар бир тарафлама ўсиши учун асос бўладиган хусусий мулкчиликнинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш, уларнинг хўжалик ишларига давлатнинг тўғридан-тўғри аралашувидан воз кечиш, иқтисодни бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини йўқ қилиш, иқтисодий воситалар ва рағбатлантириш ишларини кенг қўллаш;
- Моддий табиий ва меҳнат ресурсларининг унумли фойдаланишни, рақобатбардош тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришни жаҳон иқтисодиёт тизимига кириб боришини таъминлайдиган чуқур иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш;
- Кишиларда янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириш, уларнинг дунёқарашини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини қўллаш соҳалари ва шаклларини ўзи мустақил белгилаб оолиши учун имконият яратиш.²

Юқорида таъкидлаганимиздек Ўзбекистонинг бозор муносабатларига ўтишда собитқадамлик ва изчиллик билан босқичма-босқич ҳаракат қилиш йўли асос қилиб олинди. Бунинг моҳияти шундаки, зарур шарт-шароитларни яратиб бўлгандан кейингина ривожланишнинг янги босқичига ўтилади.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат мафкура. Т.1-Т.; Ўзбекистон, 1996, 63 бет.

² Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун. –Т., “Ўқитувчи”, 2003, 129 бет.

Умуман, ислохотларни даврлаштириш уларнинг устун йўналишлари, уларда ҳал этилган вазифалар миқёсига, улар киритган янгиликларга қараб бўлиши мумкин. Шу мезонларга таянадиган бўлсак, Ўзбекистонда ўтиш даври иқтисодий ислохотлари уч босқичли бўлди, биринчи босқич-1991 йил 1 сентябрдан 1994 йил ўртасига қадар; иккинчи босқич-1994 йил ўрталаридан 1999 йилга қадар; учинчи босқич-1999 йилдан кейинги давр. Ислохотларнинг биринчи босқичида бозор муносабатларига ўтиш учун илк қадамлар қўйилди. Бу босқичда, Президент И.А.Каримов ибораси билан айтганда иккита муҳим масалани бирданига ҳал қилишга тўғри келди; “Маъмурий-буйруқбозлик тизимининг оғир оқибатларини енгиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш;-республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг негизларини шакллантириш...”.¹ Мазкур босқичда айtilган муаммоларни ечиш мақсадида, ислохотларнинг қуйидаги устун йўналишлари белгилаб олинди: ислохотларнинг қонуний базасини яратиш, уни мустаҳкамлаш; янги мулкчилик шаклига ўтишни дадил бошлаш; иқтисодий-молиявий барқарорликка эришиш.

Бу босқичда институционал, мулкий ва аграр ислохотлар бошланди. Қонунларнинг устунлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар белгиланди. Умуман, биринчи босқичда жами 26 та қонун қабул қилинди. Булар орасида мулкчилик, тадбиркорлик, хорижий инвестициялар, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, банклар тўғрисидаги қонунлар асосий ўрин тутди. Бу қонунлар бозор тизимининг шаклланишига асос бўлиб хизмат қилди. Унга ўтишнинг чора-тадбирларини белгилади. Бу босқичда, қонунлардан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг ислохотларни таъминловчи 82 та фармони қабул қилинди. Маъмурий-буйруқбозлик бошқарув ўрнига демократик бозор бошқарув қарор топа бошлади. “Иқтисодиёт барқарор амал қилиб турган тақдирдагина, -деб ёзган

¹ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: 1996 йил, 184-бет.

эди И.А.Каримов,-бозор муносабатларига муваффақиятли ўтиш мумкин”.¹ Мустақил Ўзбекистон иқтисодиёт дастурининг бу даврдаги старатегик вазифаси-иқтисодиёт таркибини қайта қуриш, яъни республикадаги мавжуд корхоналарни таркибий жиҳатдан ўзгартириш, уларга эркин фаолият кўрсатиш учун имконият яратишдан иборатдир. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг 1991 йил 18-21 ноябрда бўлган VIII-сессиясида қабул қилинган “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги ҳамда “Ижара тўғрисида”ги қонунлари қатта аҳамияга эга бўлди. Бу қонунлар асосида корхоналари мустақил фаолият кўрсатиши, корхоналарни акционерлик жамиятларига айлантириш, корхоналар қошида ижара жамоалари ташкил этиш имкониятига эга бўлдилар. Республика саноатининг ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш учун биринчи навбатда қуйидагиларни ҳал қилиш вазифаси қўйилди: биринчидан, қишлоқ хўжалиги хомашёси ва минерал ресурсларни чуқурроқ қайта ишлаш, уларни тайёр маҳсулот даражасига етказиш; иккинчидан, ақли салоҳият негизида юксак техникага эга бўлган корхоналарни вужудга келтириш; учинчидан, корхоналарнинг илғор технологияларига замонавий ишлаб чиқаришга ўтишни таъминлаш, минерал ресурсларини комплекс қайта ишловчи ўзаро боғлиқ тармоқлар тизимини шакллантириш. Бу иқтисодий дастурни амалга ошириш ва бозор инфратузилмасини шакллантириш йўлидаги муҳим вазифалардан бири Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 1991 йил 27 декабридаги “Ўзбекистон Республикасида Биржа фаолиятини мувофиқлаштириш тўғрисида”ги фармони асосида товарлар бозорини шакллантирувчи биржалар тизими шакллантирилди. 1991 йила республикада биринчи бўлиб, “Республикада кўчмас мулк биржаси, товар хомашё биржаси”, республика “Меҳнат биржаси” ташкил этилиб, дастлабки ким ошди савдолари йўлга қўйилди. Ушбу биржалар Сурхондарё вилоятида ҳам фаолият кўрсатди. Натижада Собиқ иттифоқ давридаги иқтисодий ночор аҳволдан қутилиш мақсадида корхоналар ўзини ўзи тиклаш

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон ислохотларини чуқурлаштириш йўлида. –Т., 1995 йил, 20 бет.

хамда бозор талабидаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш, сотиш эвазига ўзларини техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш имкониятига эга бўлди. Сурхондарё вилоятининг иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, бутун республикада бўлганки каби, икки йўл билан, яъни, биринчидан, мавжуд корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроллантириш; иккинчидан, янги корхоналар қуриш орқали амалга оширилди. Янги корхоналар барпо этиш, ишлаб турган корхонани қайта жиҳозлаш халқимиз учун зарур бўлган кўплаб истеъмол моллари ишлаб чиқаришга қаратилди. “Халқ истеъмоли моллари,- деб таъкидлаган эди Президент И.А.Каримов,- Энг аввало ички истеъмол бозори тўлдириш..., ўсиб бораётган истеъмол талабларини қондириш ва эмиссияни кескин қисқартириш..., пулнинг кадрсизланиши камайтириш, миллий валютаминнинг барқарорлигини таъминлаш..., пировард натижада кўшимча иш жойлари демакдир”¹. Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг дастлабки йилларида Сурхондарё вилояти саноатида ҳам ижобий ўзгаришлар амалга оширила бошланди. Собиқ иттифоқ даврида тараққиёт жиҳатидан энг кам ривожланган Сурхондарё вилояти саноати ривожланиши жиҳатидан 1990 йилда Республикада ўнинчи ўринда турар эди. Сурхондарёда 1990 йилда жами 23 та саноат корхонаси бўлиб, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1345 млн сўмлик маҳсулотлари ишлаб чиқариб, аҳоли жон бошига 1011, 63 сўмлик саноат маҳсулотлари етказиб берилди. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1,4 млн сўмга, халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш эса 2,1 млн сўмга камайди. Вилоят бўйича 11 корхона халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш даражасини кескин камайтирди. Жумладан Термиз гўшт комбинати корхонаси 6,4 млн сўмлик, Денов ёғ заводи 1,6 мн сўмлик, Денов вино заводи 1,8 млн сўмлик, вилоят дон маҳсулотлари бирлашмаси 1,2 млн сўмлик жами 11 ярим млн сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилмади².

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. Т.5. –Т., 1996. 94-95 бетлар.

² Ленин байроғи, 1991 йил, 28 июн, 1-бет. Бозор иқтисодиёти янгича иш юритишни тақозо этмоқда.

Вилоятда саноат қоқоқлигини бартараф этиш учун аниқ чора тадбирлар амалга оширила бошланди. Енгил саноат корхоналарини замонавий техника ва технология билан жиҳозлаш ишлари олиб борилиб, пахта тозалаш саноати соҳасида муҳим ишлар амалга оширилди. Мустақилликнинг дастлабки йилларида собиқ иттифоқ давридаги алоқалар узилгач, таъминот издан чиқиб, кўпгина пахта тозалаш заводларида эҳтиёт қисмлар, асбоб-ускуналар ва жиҳозлар етишмаслигидан анча қийинчиликлар пайдо бўлди. Бу муаммоларни ижобий ҳал этиш учун корхоналарнинг ички имкониятларидан фойдаланилди.

1990 йил вилоятда мавжуд 11 та пахта тозалаш заводи 143,5 минг тонна пахта толаси ишлаб чиқарилган бўлса, 1991 йилда бу рақам 145,4 минг тоннани ташкил этди. Вилоят енгил саноат корхоналарида 1992 йил умумий узунлиги 1.247 000 метр шойи газлама, 99,5 млн сўмлик тикувчилик буюмлари, 20,1 минг жуфт пойафзал, 19,2 минг дона трикотаж буюмлари, 5,2 минг дона пайпоқ, 2,3 тонна йигирилган ип тайёрланди.

Саноат корхоналарининг эркин фаолият кўрсатишга кенг йўл очиб берилиши ва нархларнинг эркинлаштирилиши корхоналар тақдирини, уларнинг раҳбарлари ва муҳандис-техник ходимларининг тадбиркорлиги ва ишбилармонлигига боғлиқ қилиб қўйилди. Ислохотлар натижасида мулкчилик масаласида саноат соҳасида жиддий ўзгаришларни амалга ошириш талаб қилиниши билан биргаликда давлат тасарруфидаги корхоналарни иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиш, уларни моддий техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда янги замонавий техника, асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш давлат назоратига олинди. Вилоятда мавжуд 11 та пахта тозалаш корхоналарини давлат тасарруфида сақлаш билан биргаликда уларни замонавий асосида қайта жиҳозлаш ишларига алоҳида эътибор берилди. Сурхондарё енгил саноатининг етакчи тармоқларидан бири бўлган пахта тозалаш заводларини янги технология билан қуроллантириш ишлари жадал олиб борилди.

Тола ишлаб чиқариш ҳажми 1993 йилга нисбатан 3,7 фоизга кўпайди, момик тайёрлаш ҳажми салкам 108 фоизга уудаланиб, 237 минг тонна чигит тайёрланди. Пахта тозалаш корхоналарида ишлаб чиқарилаётган тола сифатига алоҳида эътибор берилди. Чунки Иттифоқ даврида тола қаерга, қанчадан сотилишини фақат Марказ (Москва) ҳал қилар эди. Энди бу масалани ҳар бир корхонанинг ўзи мустақил ҳал қила бошлади. Маҳсулотнинг жаҳон бозорида харидоргир ва сифатли бўлиши учун ҳаракат бошланди. Масалан, 1993 йилда ишлаб чиқарилган толанинг 82, 5 фоизи сифат белгиси талабига жавоб берган бўлса, 1994 йилда бу кўрсаткич 94,2 фоизни ташкил этди.

Момикнинг 98,6 фоизи Давлат стандарти талабларига жавоб бериб, 10,9 миллион сўм фойда олинди ва 1993 йилга нисбатан қарийб ўн бир баробар ўсишга эришилди. 1993 йилда Хайробод, Музрабод, Шўрчи, Қизириқ пахта тозалаш заводлари жамоалари яхши натижаларга эришди. Узун пахта тозалаш заводида нотўқима материал ишлаб чиқариш йўлга қўйилиб, янги цех 1993 йилда 90, 3 минг погон метр мато ишлаб чиқарди. Бу эса заводларда чиқарилаётган пахта тойларини ўровчи материалларга бўлган талабни қондириш имконини берди.

Сурхондарё «Пахтасаноатсотиш» ҳиссадорлик бирлашмаси корхоналарининг жамоалари иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, жаҳон бозорида рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор берди. 1994 йилда 131,6 минг тонна тола ва 6723 минг тонна момик ишлаб чиқариб, 11 млн сўм фойда олди, бу соҳада 1993 йилга нисбатан 11 баробар ўсишга эришилди.

Вилоят пахта тозалаш заводи саноати бирлашмаси мутахассислари тайёрланаётган тола сифатини янада ошириш мақсадида туманлардаги пахта тозалаш заводларини янги асбоб-ускуналар билан жиҳозлашни йўлга қўйдилар. Денов, Шўрчи, Хайробод ва Жарқўрғон пахта тозалаш заводларида толанинг пишиқлигини ва унинг узилиш кучини яхшилаш мақсадида толани хўллайдиган махсус ускуналарни ўрнатдилар. Натижада

заводларда тайёрланган толанинг пишиқлиги оширилиб, унинг узилиши йигирма фоизга камайди.

Вилоят пахта тозалаш заводларида янги замонавий технологиялар асосида ишлаб чиқариш жорий этилиб, Ангор пахта тозалаш заводида нотўқима материаллар ишлаб чиқарадиган цех ўрнатилди. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг эни 90 сантиметр, бўйи 180 сантиметр узунликда чиқариладиган бўлди. Заводда 2,5 минг ўрнига 6 минг метр нотўқима материаллар ишлаб чиқарилиб, истеъмолчиларга сотилди. Ҳатто чиқиндилар ҳам қайта ишланиб, тайёр, маҳсулот олина бошланиши туфайли ҳар ойда режадагидан 50–60 тонна кўп момиқ ишлаб чиқарилди, чунки бир тонна момиқ жаҳон бозорида 5000 долларга баҳоланади. 1993 йил Сурхондарё вилоятида янги пахта тозалаш заводлари ҳам қурилиб ишга туширила бошланди. Жумладан, Жарқўрғондаги «Бунёдкор-2» хиссадорлик жамияти жамоаси Қумқўрғон пахта тозалаш цехларини замонавий серунум машиналар билан жиҳозлаб, йилига 30 минг тонна пахтани қайта ишлайдиган корхонани фойдаланишга топширди. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида Сурхондарё вилояти саноат корхоналари, қатор завод ва фабрикалар электр энергиясига сарфланадиган харажатларнинг ошиб бориши муносабати билан электрнинг тежаш йўллари излаб топишди. Бундай корхоналар ҳисобига 1993 йилга қадар Термиз пахта тозалаш заводи 100 квли қувват берадиган ўнлаб электр моторларидан фойдаланиб келинган, 1993 йилда бу моторлар 55-70 квли моторлар билан алмаштирилди. Тозалаш цехидаги аввалги йигирма еттита машинадан 1993 йилда ўнтаси ишлатилиб кўплаб электр қуввати, асбоб-ускуналар ва эҳтиёт қисмларни тежаши билан бирга пахта тозалаш корхонасида миллион сўмлаб маблағни тежаб қолиш имконини яратиб, 1993 йилда бир тонна пахта ишлаб чиқариш учун 450 квм/соат электр энергияси қуввати сарфланди. Умуман олганда, воҳада пахта тозалаш саноати борасида жиддий ижобий ўзгаришлар бўлди.

Ўзбекистон аҳолисининг ош тузига бўлган эҳтиёжини, асосан, қондириб келаётган Хўжаикон туз саралаш заводи 1993 йил ушбу заводда 550 минг

тонна туз ишлаб чиқариш қувватига эга бўлди. Мазкур туз кони захираси тозалиги, софлиги жиҳатидан дунёда ягона ҳисобланади. Шунинг учун унинг маҳсулотларига талаб ошиб, кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш учун эса корхонанинг қуввати етмас эди. Шу ҳолатни ҳисобга олиб, ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш мақсадида махсус қурилиш ташкилоти тузилди. Корхонага АҚШдан 1,1 млн долларлик замонавий янги линия олиб келиниб 1993 йилнинг охирида ўрнатилди¹.

Жарқўрғон ип-йигирув фабрикаси 1994 йилда хиссадорлик жамиятига айлантирилиб, натижада кишиларнинг меҳнатга, мулкка муносабатда сезиларли ўзгаришлар юз берди. 1996 йил давомида амалдаги нархларда 190,1 миллион сўм ўрнига 236,6 миллион сўмликдан зиёдроқ маҳсулот ишлаб чиқариб режага қўшимча тарзда 49,5 миллион сўмлик маҳсулот тайёрланди. Йил давомида 257,2 миллион сўмлик маҳсулот буюртмачиларга етказиб берилди.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 1995 йилга нисбатан қарийб икки баробар, маҳсулот сотиш ҳажми эса салкам 2,8 баробарга кўпайди. Хиссадорлик жамияти 1996 йил 1309 тонна калава ишлаб чиқариб салкам 6,9 миллион квадрат метр мато тўқиш билан яқунлаб, меҳнат унумдорлиги 113 фоизга ўсди².

Бундай ютуқларга мавжуд тўқув ва йигирув дастгоҳларидан унумли фойдаланиш туфайли эришилди. 1996 йили тўқув ишлаб чиқаришда корхона янги техника билан қайта жиҳозланди.

Корхонада «АТ 100-5 М» русумли тўқув дастгоҳлари ўрнига, 77 дона «СТБ 2-180» русумли тўқув дастгоҳлари ўрнатилди. Натижада 90 см бўлган «Миткаль-32» хом сурпи ўрнига жаҳон андозаларига мос келадиган эни 164 см «Бязь-4794» артикулли мато тўқиш имконияти яратилиб, 1996 йили 1 миллион 335 минг кв метр мато тўқилди³.

¹ Шеробод туман ҳокимлиги жорий архиви, 7-баённома, 14-ҳужжат, 1993. 27 май, 3-бет.

² Раҳимов Б.«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008..

³ Ўша манба.

Бу дастгоҳларнинг моҳияти шундаки, улар серунум, сифатли маҳсулот тайёрлаши, шовқинсиз ишлаши ва ишчи кучини кам талаб қилиши билан аҳамиятлидир. Бу дастгоҳлар Россиянинг Чебоксари шаҳридан шартномага биноан келтирилиб корхонада ўрнатилди. Янги серунум дастгоҳлар туфайли 1996 йили тўқув ишлаб чиқаришида қувватлардан фойдаланиш даражаси 1995 йилга нисбатан 9 фоизи, йиғирилаётган ипнинг 65 фоизи сифат белгиси талабларига тўлиқ жавоб берди. Натижада корхона 1996 йил давомида 257,2 миллион сўмдан кўпроқ ялпи даромад олиб, олинган соф фойда 7 миллион 862 сўмни ташкил этди, шундан 5 миллион 584 минг сўм маблағ корхона ишчиларини моддий рағбатлантириш ва хайрия жамғармасига ажратилди¹.

1996 йилда жамоанинг 23 нафар мутахассислари Китоб шаҳридаги ип-йиғирув фабрикасида бўлиб қайтдилар. Й.Қурбонов, Г.Янгибоев, Ғ.Тўхлиев каби ишчилар эса Тошкент тўқимачилик комбинатида замонавий тўқимачилик машиналарида ишлаш тажрибасини орттириб келишди. Яна тўрт нафар йигит Бухоро шаҳрида худди шундай машиналарни ишлатишни ўрганиб қайтишда.²

Вилоятда саноат корхоналарини иқтисодий жиҳатдан кўллаб-қувватлаш билан биргаликда, техникавий жиҳатдан эскирган ва ишлаб чиқариш жараёнида талаб даражасида маҳсулот ишлаб чиқармаётган ҳамда деярли маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятини йўқотиб, яроқсиз ҳолга келиб қолган саноат корхоналарини қайта тиклаш мақсадида бир қатор муҳим тадбарлар амлга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1993 йил 31 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида кичик ва ўрта тадбиркорларни ривожлантириш кўмаклашувчи жамғармани ташкил этиш тўғрисида”ги фармони асосида давлат назортида турган корхоналарни хусусийлаштириш асосида ишлаб чиқариш қувватни қайта тиклаш масаласига алоҳида эътибор берилди. Натижада Сурхондарё вилоятида бир қатор маҳаллий саноат корхоналари хусусийлаштириш асосида ишлаб чиқариш технологияси

¹ «Жаркўрғон ҳақиқати» газетаси, 2002. 9 январ.

² «Жаркўрғон ҳақиқати» газетаси, 1996. 16 май.

кайтадан таъмирланиб, маҳсулот ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Масалан, Бойсун шойи тўқиш фабрикасида маҳсулот ишлаб чиқариш 1972 йил -927500 сўмни, 1985 йил -5 миллион 354 минг сўмни, 1991 йил -17 миллион 235 минг сўмни ташкил этиб, ишлаб чиқариш қуввати ўсиб борди.

Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтилиши муносабати билан Бойсун шойи матолар ишлаб чиқарувчи фабриканинг иқтисодий аҳволи яхшиланиб, янги-янги типдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтилди.¹

Шойи, атлас ва беқасамни бежирим мато қилиб турадиган сунъий толалар Москва ва Киев шаҳарларидан олиб келинар эди. 1993 йилга келиб, Бойсун шойи тўқиш фабрикаси ҳам бозор иқтисодиётига аста-секин мослашиб, фабрика «Ишонч» ҳиссадорлик жамиятига айлантирилди. Натижада фабрикада тадбиркорликка алоҳида эътибор берилиб, сочиқлар, мебель жилдлари, аҳоли эҳтиёжи учун зарур тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Иқтисодий аҳволни яхшилаш мақсадида, 1995 йилда пиллакашлик цехи қурилиб, бунинг натижасида 30 тонна пиллани қайта ишлаш имкони яратилди. Пилла цех ишлаб чиқарган маҳсулотини Корея, Японияга экспорт қилди². 1996 йили корхона янги технолоияни жорий этишга қарор қилди, Тошкент шаҳридаги «Бойтун» фирмаси билан шартнома тузиб, 20 миллион сўмлик дастгоҳларни келтириб, ўрнатди. Натижада хом ашё масаласи ҳал этилди. Бойсун тумани чорвачиликка ихтисослашгани тумани бўлгани учун жун хом ашёси йиғиб олиниб, фабрикада жун маҳсулотларидан аҳоли эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Бундан ташқари корхона жамоаси хотин-қизлар учун турли ҳажмдаги жун рўмоллар ишлаб чиқаришни ҳам йўлга қўйди.

Шу билан бирга яна қўшимча «Ч-11-200 Ш» русумли иккита пахта қавийдиган, сават тайёрлайдиган дастгоҳлари ҳам ўрнатилиб, корхона жамоаси қайта ишлаган жун қолдиқларидан куртка, палто, телпак, тунларга

¹ Рахимов Б.«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008.

² «Жарқўрғон ҳақиқати».газетаси 2001. 21 март.

пахта ўрнида ишлатиладиган ватгани тайёрлашга киришди. Бу материалнинг 30 фоизи жун қолдиғидан, 70 фоизи эса пахта тозалаш заводлари, саноат корхоналари чиқиндиларидан тайёрланди¹.

Умуман олганда, 1991–1995 йилларда вилоят енгил саноат корхоналарида техника янгиликларини жорий этиш кенг қўламда олиб борилди. Деярли барча корхоналарда эски жиҳозлар ўрнига янги техника ва технологиялар олиб келиб ўрнатилди. 1991-2005 йилларда бу ишларнинг ҳаммаси вилоят аҳолисининг енгил саноат маҳсулотларига бўлган талабини тўлароқ қондириш, маҳсулотлар сифатини яхшилашга эришиш, оғир қўл меҳнати шароитида ишлаётган цех ва устахоналарни янги замонавий техника билан жиҳозлаш мақсадида амалга оширилди.

Президент Ислам Каримовнинг «2001 йил Республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва иқтисодий ислохотларнинг боришини баҳолаш, ҳамда 2002 йилда ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йуналишлари тўғрисида»ги Вазирлар Маҳкамаси мажлисининг йиғилишида: «Замонавий технологиялар асосида халқ ҳунармандчилиги ва қосибчилик анъаналарини ривожлантириш, уларнинг маҳсулотларини ташқи бозорларга чиқариш бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсинлар» деган кўрсатмасини ўрганиб чиқиш ва амалий таклифлар бериш учун кўйидаги муаммоларни бартараф этиш зарур бўлди.

Вилоят ҳунармандчилик соҳасида тарғибот ва ташвиқот ишлари кўнгилдагидек йўлга қўйилиб, вилоят шаҳарлари, туманлари ва қишлоқларида ҳунармандлар уюшмасини ташкил этиш, халқ ҳунармандчилигини ривожлантириш ва уларни моддий жиҳатдан қўллаб қувватлаш масаласи алоҳида эътибор берилди. Ҳунармандчилик соҳасида тарихимиз ва ҳозирги кунимизни ўзида акс эттирадиган, ҳунармандчилик маҳсулотлари рангли, чиройли календарлар, альбомлар шаклидаги бадиий тўқимачилик буюмлари ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

¹ «Сурхон тонги» газетаси. 1997. 3 январ.

Қишлоққа саноатни олиб киришга қишлоқ жойлардаги коммуникацияларнинг паст даражада ривожланганлиги асосий тўсиқлардан бири саналади.

Шунинг учун ҳам қишлоқларга юқори кучланишдаги электр қувватларининг деярли кириб бормаганлиги, ичимлик сув ва табиий газ билан етарли таъминланмаганлиги каби муаммоларни ҳам ҳал этиш муҳим масаладир.

Вилоятда ташкил этилган ҳунармандлар марказини қўллаб-қувватлаш, уларнинг маҳсулотларини четга экспорт қилишнинг қонуний жиҳатларини нодавлат ташкилотлари билан биргаликда ҳал қилиш натижасида, ҳунармандлар халқаро сайёҳлик ташкилотлари билан ҳамкорлиги ўрнатилиб, Маркетинг хизматини яхшилаб, ҳунармандлар ишларини интернет тизими орқали дунё халқларига таништириш ишлари яхши йўлга қўйилди.

Термиз шаҳридаги нон комбинати 1991 йилдан бошлаб, бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқаришни кўпайтириб, унинг сифатини яхшилаш мақсадида янги асбоб-ускуналар билан таъминланди. Асосий қуввати 32,0 тонна нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқаришга мўлжалланган заводда 1991 йилдан бошлаб беш хил турдаги нон, етти хил турдаги қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарди. 1995 йил заводда уч юз эллик нафар киши меҳнат қилди. (шулардан бир юз ўттиздан ошиқроғини хотин-қизлар ташкил этади). 1995 йил 24 мартда вилоят хусусийлаштириш қўмитасининг 154-сонли қарорига асосан Термиз нон комбинати очик турдаги «Термиз нон» ҳиссадорлик жамиятига айлантирилиб, ҳиссадорлик жамиятида еттита нон цехи ва бешта нон дўкони ишга туширилди. «Термизнон» ҳиссадорлик жамиятида ишлаб чиқарилаётган нонлардан қанд ва қандли диабет нонлари ҳам ишлаб чиқариш йўлга қўйилди¹.

Булар: 720 граммлик Тарицкий, 200 граммлик Ахларид, яъни кепакдан ҳамда сут зардобидан тайёрланадиган нонлардир. Бундан ташқари иккинчи сортдан 780 граммлик, олий сортли ундан 400-700-800 граммлик нонлар

¹ Термиз шаҳар ҳокимлиги жорий архиви, 2-баённома 1995 йил, 4 апрел, 3-бет.

тайёрланиб, кандолат маҳсулотларидан: печенье, торт, биксвит, рулет, трубочка, земленика, шакар гурен, пряник ва бошқалар ишлаб чиқарилди. Жамоа шаҳар меҳнаткашлари ва ҳарбий қисм хизматчилари учун сифатли нон ва кандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарди. Мустақиллик йилларида «Термиз нон» ҳиссадорлик жамияти вилоятдаги нуфузли корхоналардан бирига айланиб, корхона фаолияти янги босқичга кўтарилди. 2000 йилда 464 минг АҚШ доллари сарфланиб, Италиянинг «ТЕКНАГРИ-ПРЖЕКТ» фирмаси билан ҳамкорликда макарон ва печеньелар ишлаб чиқарадиган иккита янги цех ишга туширилди. Цехда қадокланган ҳолда беш хил турдаги бир ярим тонна макарон ва бир ярим тонна печенье маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Янги цехларнинг очилиши туфайли янги ишчи ўринлари яратилиб, жамоа аъзоларининг сони саксон беш нафар кишига кўпайди¹.

Термиз шаҳридаги гўшт комбинатида 1991 йил Голландиянинг «Супе-матик» фирмасидан келтирилган сосиска ишлаб чиқариш цехи фойдаланишга топширилди. Икки юз минг долларга сотиб олинган бу линия соатига икки тонна сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш қувватига эга бўлиб, гўштни қадоклаш учун уч жуфт арра ускунаси Голландиядан сотиб олинди.

Бу арра ускуналарнинг ҳар бири сменада олти-етти тонна гўштни майдалаб, қадоклаб беради. Шунингдек, корхонага АҚШдан 137 минг доллар турадиган калбаса ишлаб чиқаришга мўлжалланган янги линия сотиб олинди. 1992 йилд соатига 880 дона пирожний пиширадиган ва 2 минг дона комлет тайёрлаб берадиган иккита аппарат Украина Республикасидан олиб келтирилиб, ишга туширилди². Мустақиллик йилларида мавжуд имкониятлардан фойдалана олмаётган раҳбарлар эътиборсизлиги оқибатида баъзи корхоналар ҳозирги замон талабларига ва бозор иқтисодиёти шароитларига жавоб бера олмай қолди. Республика Президенти И.А.Каримов 2000 йил март ойида Сурхондарё вилояти халқ депутатлари кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида ҳам «кечаги билим, кечаги тажриба ва кечаги

¹ Термиз шаҳар ҳокимлиги жорий архиви, 2-баённома 2000 йил, 18 декабр, 22-бет.

² «Халқ сўзи» гезетаси, 2000. 1 апрел.

дунёкараш билан бугун ишлаш мумкин эмас»лигини, муаммолар ечимини топиш йўллари вилоят ва корхона раҳбарларига кўрсатиб берган эди. Ушбу танқид Термиз гўшт корхонасига ҳам тааллуқли эди. Чунки корхона 1991 йили Голландиядан олиб келиб ўрнатилган машиналар занглаб, моғар босиб бекор туриб қолди, 1991 йилда 400 нафар ишчи ишлаган бу корхонада 2000 йилга келиб 40 нафарга яқин киши ишлади холос. Термиз шаҳар гўшт комбинати 2000 йил «Сурхонгўштсутсаноатсавдо» акционерлик компанияси тасарруфида бўлиб, компанияга Ангор, Жарқўрғон, Музрабод, Денов туманларидаги чорвачилик ҳиссадорлик жамиятлари Сариосиё, Узун, Бандихон, Бойсун, Қумқўрғон туманларида, мол тайёрлов идоралари, иккита сутни қайта ишлаш заводи, Учқизил ва Ҳаким Эшонов номли жамоа хўжаликлари қарайдиган катта бир корхона бўлишига қарамасдан, корхона 2000 йилда 236 тонна гўшт ишлаб чиқарди. Корхона 2000 йилда Қассоблар уюшмаси билан биргаликда 1597 тонна гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқарди.

Термиз шаҳридаги сут корхонаси 1991 йилдан бозор иқтисодиёти шароитига ўтиб ишлай бошлайди. Корхонада 1999 йилда Голландия технологияси асосида Эдем пишлоғи ишлаб чиқариш йўлга қўйилади. Цехнинг ускуналари Германиянинг «Актини» фирмаси ҳамкорлигида жиҳозланди. Заводда бир сменада бир ярим тонна сут қайта ишланиб, юз килограмм юқори сифатли пишлоқ ишлаб чиқарила бошлади.¹

Шўрчи туманида 1980 йилда ташкил этилган йирик ун заводи 1991 йилда дастгоҳларнинг бир маромда узоқ ишлаши, туфайли технологик жиҳатдан эскиришига олиб келди. Шу сабабли эҳтиёт қисмлар Россиядан келтирилди. Корхона ўз имкониятларидан келиб чиқиб, шартномада кўрсатилган эҳтиёт қисмлар ва керакли дастгоҳларнинг ярмини олишга муваффақ бўлди. Натижада корхона 1994 йилда 133 минг тоннадан кўпроқ ун ишлаб чиқарди. Омухта ем ишлаб чиқариш 5 минг 459 тоннага етказилди. Макарон тайёрлаш ҳажми 1993 йилга нисбатан бир ярим баробар кўпайиб, 1998 йилга келиб Швейцариядаги «Бюллер» фирмасининг лицензияси

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2002. 1 апрел.

асосида Россияда ишлаб чиқарилган янги техникалар, асбоб-ускуналар олиб келиниб, корхонанинг олти қаватли тегирмони республикада биринчи бўлиб, тўлиқ таъмирдан чиқарилди. Янги технологиялар билан жиҳозланган, бир кеча кундузда 600 тонна донни қайта ишлайдиган тегирмонлар автомат тарзда бошқарила бошланди.

Таъмирлаш ишлари учун 280 миллион сўм жамият захираси ҳисобидан маблағ сарфланди¹. 2003 йилга келиб корхонада салкам саккиз юз нафар ишчи-хизматчи, муҳандис-техник ходимлар меҳнат қилган «Шўрчидон маҳсулотлари» ҳиссадорлик жамияти 2003 йил 3 миллиард 302,4 миллион сўмдан зиёдроқ маҳсулот ишлаб чиқаришга эришди. 2003 йилда 21596 тонна, жумладан, салкам 1915 минг тонна биринчи, 772 тонна «Ўзбекистон» навли ун, 259 тонна макарон уни ишлаб чиқарди. Бундан ташқари салкам 9 минг тонна чорвачиликнинг асосий озуқаси ҳисобланган омукта ем, 6500 тоннадан зиёдроқ кепак тайёрлади.

Корхона ўз маҳсулотини жаҳон бозорига чиқариб сотиш имкониятига эга бўлиб, 2003 йил май ойидан бошлаб сифатли ун маҳсулотларини кўшни Афғонистон Ислом Республикасига экспорт қила бошлади. Корхона 2003 йил август ойигача 8772 тонна унни экспорт қилиш туфайли 1 млн 21.370 АҚШ доллари миқдорида даромад олди. Корхона бозор иқтисодиётига мослаша бориб бу ерда макарон, қандолатчиллик, нон-булка маҳсулотлари, тикувчилик буюмлари сингари турли йўналишларда маҳсулот ишлаб чиқариб 110 миллион сўм соф фойда олди².

1991–1995 йилларда озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхонаси тармоқларида янги ун тегирмонлар ишга туширилиб, 1995 йилда Қизирик туманида 4 тонна ун, 7 тонна кепак ишлаб чиқарадиган, Шерабод туманида эса кунига 20–25 тонна «Ўзбекистон» навли ун ишлаб чиқарадиган тегирмонлари ишга туширилди.

¹ Халқ сўзи, 2002. 1 апрел.

² Сурхон тонги. 2003. 16 октябр.

Мустақиллик йилларида корхоналарни янги техника, технология билан жиҳозлаш билан бир каторда кўплаб янги цехлар ҳам фойдаланишга топширилди. Шўрчи вино пункти 1993 йилгача маҳсулот тайёрлайдиган корхона сифатида фаолият кўрсатган бўлса, энди эса пункт қошида вино қуядиган ва қопқоқлайдиган корхона бунёд этилди. Бу корхона ташкил этилганидан бошлаб, йилига ўртача миллион шишадан ортиқ вино кадоклади¹. Денов вино, ароқ заводида янги вино қуйиш цехи туширилиб, бу корхонани қуриб битказиш учун 5 миллион сўм сарфланди.

Ёғ-мой саноати ҳам, бошқа жойларда бўлгани сингари, Сурхондарё воҳаси иқтисодиётида етакчи ўрин тутди. Бутун Республикада 19 та ёғ-мой корхоналари бўлиб, улар бир кеча-кундузда 11 минг 735 тонна, йилига эса 3 миллион 665 минг тонна чигитни қайта ишлаш қувватига эгадир².

Деновдаги «Сурхонозик-овқатсаноати» корхоналаридан энг йириги ҳисобланган, ёғ-мой корхонасида минг нафар яқин ишчи, хизматчи ва муҳандис-техник ходимлар ишлайди. Корхонада мустақиллик йилларида иқтисодий ислохотлар дадиллик билан амалга оширилиб, асосий диққат эътибор маҳсулот сифатини ошириш, унинг рақобат бардошлигини ошириш халқимизни шу хил маҳсулотлар билан таъминлашга қаратилди. Шу мақсадда бу ерда махсус дастур ишлаб чиқилди. Унда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш билан бирга ишчи-хизматчиларнинг моддий манфатдорлигини ошириб бориш ўз аксини топди. 2005 йилда корхонада янги пресслаш ускуналари, компрессорлар ўрнатилди, «ўз умрини» ўтаб бўлган кўплаб эҳтиёт қисмлар янгилари билан алмаштирилди. Булар маҳсулот ҳажмини ва сифатини оширишга ёрдам берди. Бунини қуйидаги рақамлардан ҳам билиш мумкин: Корхонада 2005 йилда 12128 тонна қора ёғ ва 10517 тонна оҳарланган ёғ ишлаб чиқарилди. Ҳар иккала кўрсаткич бўйича ҳам 2002 йилга нисбатан 119 фоиздан ўсишга эришилди. 2002 йил октябрида бор-йўғи 380 тонна «Ўзбекистон» навли ёғ ишлаб чиқарилган

¹ Раҳимов Б.«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008..

² Ўша манба

бўлса, 2005 йилдаги ёғнинг салмоғи 2441 тоннани ташкил этди ёки 6,5 баробарга ўсиш таъминланди. 2005 йилда қадокланган ёғ ишлаб чиқариш 208 минг шишага етказилди. Бу ҳам 2002 йилдагидан 9 минг шишага кўп деганидир.¹ 2005 йил ичида 23383 тонна шелуха ва 31739 тонна кунжара тайёрлашга эришилди. 2002 йилнинг шу даврига нисбатан шелуха ишлаб чиқариши 2382 тонна (111,3 фоиз)га кўпайиб, совун ишлаб чиқариш 2002 йилдаги 308 тоннадан 2005 йил ичида 442 тонна (143 фоиз)га етказилди. Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш ҳажми 8 миллиард 45,5 миллион сўмни ташкил этди. Амалдаги режа бўйича салкам 4,5 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Бу 2002 йилнинг шу даврига нисбатан 2,8 баробар зиёддир. Ишлаб чиқаришдаги бундай ўсиш ишлаб чиқаришдаги техника жараёнларининг тобора такомиллашиб, янги асбоб-ускуналар ва технологик жиҳозлари ўрнатилиши натижасида 2005 йилда хориждан 5 минг тонна соя олиб келиниб, қайта ишланадиган бўлди. Натижада олган даромад ва соф фойда ҳам кўпайди. 2002 йил 9 миллион сўм соф фойда олинган бўлса 2005 йил ичида соф фойда 65 миллион сўмга, яъни 7,2 баробар кўпайишига эришилди. 2005 йил 1 сентябрдан бошлаб иш ҳақи миқдорини 1,5 бароварга оширишга эришилди. 2005 сентябридан бошлаб ишчиларнинг ўртача ойлик иш ҳақлари 34 минг сўмни ташкил этди. Агар ёғ-мой корхонада 1991 йилда солиштирма нархларда 12818 миллион сўмликдан зиёдроқ маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, 2000 йилда 1 миллиард 681,1 миллион сўмликдан кўпроқни, 2005 йил эса халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш ҳажми 8 миллиард 45,5 миллион сўмни ташкил этди. Шеробод туманидаги Хўжайкон туз кони корхонаси 1942 йилда ўз фаолиятини хунармандчилик артели сифатида бошлаган эди.² Саноат асосида туз қазиб чиқариш мустақиллик йилларида ривожланиб, корхонада дастлаб Россиядан келтирилган асбоб-ускуналар асосида цехлар ишга туширилди. 1993 йилда 1 миллион АҚШ долларига АҚШ да ишлаб чиқарилган замонавий тезкор технология келтириб

¹ Раҳимов Б«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008.

² Сурхон тонги. 2001. 2 май

ўрнатилиб, туз қазиб чиқариш уни экспорт қилиш беш-олти йил илгарига нисбатан 20-30 фоизга ошди. Корхона 1999 йилдан бошлаб 500 минг тонна техник, 100 минг тонна ош тузи ишлаб чиқарди. Бундан ташқари, хиссадорлик жамияти Жарқўрғон туманида жойлашган «Ховдак» йод ишлаб чиқариш заводи билан шартнома тузди. «Хўжаикон туз» хиссадорлик жамияти маҳсулотини 2005 йилда МДХ, Жанубий Корея, Туркия каби кўплаб давлатларга экспорт қилди.

Ишчи ва хизматчиларнинг меҳнатга бўлган муносабатини ўзгартириш мақсадида кўплаб озиқ-овқат корхоналари ҳам хиссадорлик жамиятига айлантирилди. Сарисийе консерва заводи 1994 йилда хиссадорлик жамиятига айлантирилиб, мулкчилик шакли ўзгарган корхона қисқа давр ичида бозор шароитининг дастлабки синовидан ўтиб, маҳсулот турлари кўпайтирилиб, сифати яхшиланди. Бутун корхонада ўндан ортиқ турдаги мева сабзаёт маҳсулотлари қайта ишланиб, консерва тайёрланди.

1995 йилнинг ўзида хиссадорлар 5 миллион банка маҳсулот ишлаб чиқариб, қарийб 70 тонна қуруқ мева тайёрланди. Корхонада мураббо тайёрлашнинг янги усули жорий этилиб, хўжаликлардан келтирилган беҳи, узум шарбати билан қайнатилиб, шифобахш қиём олинди. Шунингдек, узум донакларидан ёғ олиш йўлга қўйилди.

Мустақиллик йилларида Сурхондарё ўнлаб озиқ-овқат саноати корхоналари фаолият бошлади. мавжудларини эса замонавий техника ва технология билан жиҳозлаш ишлари йўлга қўйилди. Шу сабабли вилоят иқтисодиётида озиқ-овқат саноати етакчи ўринни эгаллай бошлади.

Мустақиллик йилларда вилоят миқёсида амалга оширилаётган ишлар битта масалага яъни барча соҳаларда юз берган турғунлик ҳолатидан чиқишга қаратилди. Озиқ-овқат маҳсулотларининг камайиб бориши, биринчидан, қишлоқ хўжалигида, иккинчидан, уни қайта ишлашга мослашган тармоқларда туб ўзгаришлар қилинишини обектив заруриятга айлантириб қўйди. Мустақиллигимизнинг биринчи кунидан бошлаб аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабни қондириш чора

тадбирлари ишлаб чиқилиб, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабалани қондириш мақсадида 1996 йил апрелда Сурхондарё вилояти кўп тармоқли кичик ва ўрта корхоналар уюшмаси ташкил этилди. Натижада вилоятда аҳолини қундалик эҳтиёжлари учун зарур бўлган мой, туз, ун каби маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Масалан, Термиз шаҳридаги озиқ-овқат саноат корхоналари 37 турдаги маҳсулот ишлаб чиқарди.¹ Чунки Собиқ шўро ҳокимияти даврида озиқ-овқат маҳсулотларининг марказлаштирилган тарзда келтирилиши оқибатида кичик корхоналар, хусусан, тегирмон, мойжувоз, хунармандчилик устахоналари каби тармоқлар иши тўхтаб қолган эди. Аммо собиқ иттифоқ парчалангандан кейин аҳолининг ун, мой, совун, гугурт сингари қундалик эҳтиёж молларига талабини қондириш оғирлашди. Мустақилликнинг дастлабки даврдан эътиборан корхоналар фаолиятини жонлантириш зарурлигини Республикамиз раҳбарияти алоҳида ҳисобга олиб, хунармандчилик корхоналар иш фаолиятини ривожлантириш учун барча шароитларни яратиб берди.

Маълумки, Ўзбекистонга собиқ иттифоқ давридаги ижтимоий мулкчиликнинг фақат икки шакли, яъни умумхалқ мулки деб аталувчи давлат мулки ва колхоз-кооператив мулки дастлабки даврида мерос бўлиб ўтди.

Ўша даврларда мулк тузилишида давлат мулкининг салмоғи 90 фоизни ташкил этган бўлса, колхоз кооператив мулки ҳиссасига атига 10 фоизига тўғри келган. Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгандан кейин унинг сиёсий ва иқтисодий ҳаётида туб ўзгаришлар руй берди, эски чекланишлар ва тўсиқлар бартараф этилди. Мустақил Ўзбекистонда давлатнинг мавжуд имкониятларидан максимал фойдаланишга, халқ фаровонлигининг ўсишига имконият яратувчи ҳар қандай шаклдаги мулкчилик бўлишига руҳсат берилди.

¹Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз. 1996. 17-бет.

Бунинг учун, энг аввал, катта салмоқга эга бўлган давлат мулкани шаклини ўзгартириш туфайли самарали ҳамда ижтимоий йўналишга эга бўлган бозор иқтисодиётининг вужудга келиши учун шарт-шароитлар яратилди. Ушбу масала Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган 1992 йил «Мулк тўғрисида»ги қонуни билан янада мустаҳкамланди. Қабул қилинган қонун халқ фаровонлигининг ўсишига имконият яратувчи хусусий ва шахсий мулкка рухсат берилди. Айни вақтда уларнинг барча шакллари даҳлсиз бўлишга ва ривожланиши учун тенг шароит яратилишига кафолот бериш кўрсатилди.

1990 йилларда Вилоят қишлоқларида кўплаб тегирмонлар қурилиб, Қизириқ туманида дон қабул қилиш корхонаси ишга туширилди. Ушбу корхона аҳолининг эҳтиёжига яраша ун ишлаб чиқара бошлади. Денов туманинг Чуқуркўл қишлоғида электр қуввати билан ишлайдиган янги тегирмон, Узун туманинг «Гулистон»жамоа хўжалигида иш бошлаган тегирмон кунига 3-5 тонна буғдойни қайта ишлаш қувватига эга бўлди. Шўрчи туманинг «Т.Бердиев» номли хўжалигида «Бобоқул» корхонаси ташкил этилиб, ўнлаб кишиларни фойдали меҳнатга жалб қилиб, корхона кунига 25 тонна ун ишлаб чиқариш қувватига эга бўлди.

Вилоят қишлоқларида тегирмонлар қуриладиган бир паллада шаҳар аҳолисининг нон маҳсулотларига бўлган талабини қондириш мақсадида янги нон корхоналари қурилиб ишга туширила бошлади. Хусусан, Термиз шаҳрининг 5-кичик даҳасида Германия Республикасининг «Венклер» фирмасидан келтирилган асбоб-ускуналар ўрнатилган янги иссиқ нон корхонаси ишга туширилди. Ушбу корхона «Сурхондон маҳсулотлари» ишлаб чиқариш давлат хиссадорлик уюшмаси тасарруфида бўлиб, бир кеча кундузда шаҳарликларга 5 тоннагача ҳар-хил нон маҳсулотлари тайёрлаб берди. Шундай янги нон корхоналари Денов, Жарқўргон, Шўрчи, Музрабод туманлари марказларида ҳам қурилиб ишга тушурилди.¹

¹ Рўзиёв А.Н. Сурхондарё вилоят. -Қарши.: Насаф» 1996. 44-бет.

Шунингдек, вилоятнинг матлубот жамиятлари қошида макарон, кандолат, яхна ичимликлар тайёрлайдиган корхоналари қурилди. Қумқўрғон туманидаги «Сафар Бойматов» номли жамоа хўжалигида маҳаллий саноатни ривожлантиришга кенг эътибор берилиб, айниқса мустақиллик қўлга киритилгандан сўнг бу ерда бир неча корхона бунёд этилди. Агар 1992 йилда консерва заводи қурилиб ишга туширилган бўлса, 1993 йилдан бошлаб жамоа бошқарувининг ташаббуси билан завод қошида шакар ишлаб чиқариш режалаштирилди. Хўжалик вилоятда биринчи бўлиб қанд лавлаги етиштиришга киришди.

Мустақиллик йилларида вилоятда кўплаб қўшма корхоналар ташкил этилди. 1994 йилда Денов озиқ-овқат комбинати Германиянинг «Кронисак» фирмаси билан ҳамкорликда салқин ичимликлар ишлаб чиқарадиган корхона қурилишини бошлади. Бу қўшма корхона қурилиб ишга туширилгач, юзлаб янги иш ўринлари юзага келди¹.

Шароф Рашидов номидаги «Шўрчи дон маҳсулотлари» хиссадорлик жамиятида 1997 йилда катта хажмдаги қайта жиҳозлаш ишлари бажарилиб, 284 миллион 978 минг сўм сарфланди. Ун комбинатида Швейцариянинг «Бюллер» фирмаси технологияси асосида ишлайдиган 24 та асбоб-ускуна ўрнатилди.

Мазкур корхонада 1997 йилда 86,1 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилиб, жумладан, 49 миллион 260,3 минг сўм соф фойда олди. Ҳар бир акцияга 620 сўмдан дивиденд тўланди. 1997 жами 64224,5 минг тонна ун, жумладан, 804,5 тонна макарон уни, 1557,5 тонна олий, 38526,5 тонна биринчи, 3698,3 тонна иккинчи, 14661,7 тонна «Ўзбекистон» навли ун, 723 тонна макарон, 31358 тонна омукта ем тайёрланди.²

1998 йилда Шароф Рашидов номидаги «Шўрчи дон маҳсулотлари» хиссадорлик жамиятида қайта жиҳозлаш ишлари давом эттирилиб, Швейцариянинг «Бюллер» фирмаси технологияси асосида тайёрланган дон

¹ «Ишонч» газетаси, 1997, 20 февраль

² Шўрчи туман ҳокимлиги жорий архиви, 4-баённома, 7-ҳужжат, 1998. 17 апрел, 18-бет.

майдалайдиган 24 та асбоб-ускуна келтирилиб ўрнатилиши натижасида корхонада иш самарадорлигини ошириб, тегирмондан чиқарилаётган уннинг 78 фоизини биринчи нав, 40 фоизини олий нав қилиб чиқариш имкониятига эришилди. Ун корхонасининг қуввати кунига 220 тонна донни унга айлантиришга етказилди.

Вилоят иқтисодиётидаги муҳим тармоқларидан бири ёқилғи-энергетика мажмуи ҳам иқтисодиётнинг таянчи хисобланади. Чунки халқ хўжалигининг қайси бир тармоғини олманг у энергиясиз, ёқилғисиз фаолият кўрсата олмайди. Иқтисодий тараққиёт ёқилғи энергетика балансида нефт, табиий газ, ва нефт маҳсулотлари 81 фоизини, электр энергияси 13 фоизини ва кўмир 6 фоизини ташкил этади.

Сурхондарё вилоятида нефть маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш учун янги технологиядан кенг фойдаланиб, Лалмикор, Миршоди, Қўштор, Амударё, Ховдак худудларидаги конларда «Жарқўргон нефть» бошқармасининг 400 га яқин ишчилари хизмат қилади. Олтинсой туманидаги Миршоди нефт конида Шўрчи эстакадаси ишга туширилиб, ўртача ҳар куни 200 тонна нефть хом – ашёси темир йўл орқали Бухоро ва Фарғонага етказиб берилди.

Натижада 12 йил давомида мавжуд бўлган ташвишларга чек қўйилиб, тадбиркорлик туфайли махсус машиналар 40-45 км масофа йўл босиб Қумқўргон эстакадасига қатнамайдиган бўлди.¹ Бу эса бозор шароитда самарадорликни оширишга хизмат қилди. 1998 йилда Жарқўргон нефт бошқармаси нефтчилари 78240 тонна ёки белгиланганидан 320 тонна зиёд нефт ишлаб чиқаришди. 1998 йилда жами 134500,0 тонна нефт қазиб олинди. Газ ишлаб чиқариш режаси 102 фоизга, 3 миллион 554 минг сўм зиёди билан уддаланди.

1996 йилдан Сурхондарёдаги нефт конларининг оқова сувларидан йод олиш масаласи илмий асосланиб, 1997 йил Жарқўргон туманидаги Ховдак кудуқларидан 8 тонна оқова сув Тошкентдаги илмий-текшириш марказига

¹ «Сурхон тонги» газетаси, 1997, 2 декабр.

олиб борилиб, олимлар, мухандис-техниклар, тиббиёт ходимлари Республика давлат фан ва техник қўмитасида тадқиқотлар олиб борилиб, Ховдак йодни ишлаб чиқаришга эришилди. Натижада йод ишлаб чиқариш ишлари тўхтовсиз олиб борилиши натижасида 1997 йил ноябр ойининг охирида Ховдакдан дастлабки йод олинди. Бу объектда кунига 1 килограмм йод пастаси олишга эришилди.¹ Республикада биринчи бўлиб, Сурхондарё вилоятида нефт қудуқларидан чиқаётган оқова сувлардан йод олиш йўлга қўйилди.

Қимматбаҳо йод моддасининг Сурхон заминида топилиши ва унинг тайёр маҳсулот сифатида ишлаб чиқарилишида Термиз давлат университети кимё факультети олимларининг ҳам муносиб ҳиссаси бор. Нефть корхоналарининг оқова сувларидан йод олиш таклифи ҳам дастлаб Университет олимлари томонидан билдирилган эди.² Ховдак нефт конларидаги 2500 метр чуқурликдан чиқаётган нефть сувидан йод пастаси ишлаб чиқадиغان асосий воситаларнинг қиймати 20 миллион сўмга етиб, заводнинг ишга туширилиши натижасида йод борасидаги муаммоларни Ховдакдаги йод заводи ҳал қилди. 1997 йилда заводда бир ҳафтада 50 кг йод пастаси олиб, 1997 йил 3,3 ярим тонна кристал йод тайёрланди. Йод пастаси Тошкентга олиб борилиб, кристал йодга айлантирилди. (Бир килограмм кристал йоднинг жаҳон бозоридаги баҳоси 60 минг доллар бўлди). Мутахассисларнинг фикрича, Республикада ҳар бир кишининг кундалик йодга бўлган эҳтиёжи 100-200 мкгга ни ташкил этади. Бу миқдордаги йодни у асосан истемол қилган озиқ-овқат маҳсулотларидан олади. Киши организмида йодга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида ҳукуматимиз ва соғлиқни сақлаш вазирлигининг сайи ҳаракати билан ош тузини йодлаш орқали хасталикнинг олдини олишга ҳаракат қилинди. Мустақиллигимизнинг дастлабки даврида қабул қилинган Республика

¹ Сурхон тонги. 1997. 10 декабр.

² Халқ сўзи. 2000. 7 январ.

кишлоқ аҳолисини ичимлик суви ва табиий газ билан таъминлаш тўғрисидаги Президент фармони муҳим аҳамиятга эга.

Мустақиллик йилларида Сурхондарё нефть ва газ ходимлари вилоят аҳолисини газ билан таъминлаш ишларини яхши йўлга қўйиш мақсадида, 1991 йил вилоятда 5 миллион кубометр табиий газ қазиб олиб, истеъмолчиларга етказиб берди. 1993 йилда газ олиш бўйича йиллик режа 101,3 фоизга бажарилди, режадан ташқари 122 минг кубометр газ қазиб олинди.¹

2005 йилда Қумқўргон туманидаги Лалмикор нефть қонида йилига 2 миллион кубометр газ қазиб олиниб, қонларда ишлаётган мутахассиларни катта билим ва маҳорати ошиб борди. 2005 йил Лалмикор газ қонида 8 нафар, Қўшторда 3 нафар, Миршоди нефть қонида 14 нафар олий маълумотли мутахассислар ишлади. 2005 йили қурилиш бошлаган Шўртон-Шерабод газ магистрали қурилишнинг 1-босқичи 2003 йил августда якунланди. Шўртандан тортилган қувурлар Бойсун туманидаги газ тармоғига уланди. Бу салкам 190 километрлик масофани ташкил этди. Газ тармоғи Келиф-Душанбе магистралига уланди. Шўртон-Шерабод трассаси деб аталувчи ушбу магистрал тўлиқ ишга тушиб, Сурхондарё вилоятида газ таъминоти янада яхшиланди. Магистрал қурилишини амалга оширишган Ўзнефтьгазқурилиш хиссадорлик компанияси 23 миллиард сўмлик иш бажарди.²

Бу ишда Узтрактгаз, Узавтойўл, Бухорогазсаноат қурилиш каби кўплаб пудратчи ташкилот ва хиссадорлик жамиятлари қурувчиларининг улуши катта бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Узбекнефтьгаз нефть ва газ саноати миллий коорпорациясини Ўзбекнефть миллий Холдинг компаниясига айлантириш тўғрисидаги 1998 йил 11-декабрдаги Президент фармонига мувофиқ мамлакатимиз нефть ва газ саноати соҳасида ташкилий ўзгаришлар амалга оширилди. Бу ўзгаришлар нефть ва газ қазиб чиқариш

¹ Раҳимов Б«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008.

² «Халқ сўзи» газетаси. 1998. 12 декабр.

ҳажмларини кўпайтириш, нефт ва газни қайта ишлаш ҳамда ташиш самарадорлигини ошириш хорижий сармояларни жалб этиш борасидаги ишларни фаоллаштириш, Республика нефть ва газ саноатида бозор муносабатларини ривожлантириш, нефть газ тармоғини бошқариш тузилмасини такомиллаштиришни мақсад қилиб қўйди. 1999 йил апрелдан бошлаб Сурхондарёгазсаноат компанияси Жарқўрғоннефть жамиятига айлантирилди. Жарқўрғоннефть жамияти 1997 йилда 9119675 тонна, 1998 йилда 9254175 тонна нефт қазиб чиқарган бўлса, бу кўрсаткич 2000 йилда 9 млн 9391825 тоннани ташкил қилди.

Мустақиллик йилларида воҳада энгил озик-овқат саноати билан бир қаторда ёқилғи энергетика мажмуи ривожиди ҳам маълум бир ишлар амалга оширилди. Республикамиз ва вилоятда энг рентабелли соҳа ҳисобланган Шарғун кўмир шахтаси қайта таъмирланиши ва янги ускуналарни ўрнатиш натижасида сифатли кўмир маҳсулотларни қазиб олина бошлади. Шарғун шахтаси Осма сим йўлининг узунлиги жиҳатидан МДХ ва Европада етакчи ўринда бўлиб, ишлаб чиқарилаётган гипс сифати жиҳатидан эса жаҳонда иккинчи ўринни эгаллайди. Шахта 1958 йилда фойдаланишга топширилган эди.¹ Шахта кончилари томонидан 1998 йилда истеъмолчиларга 71 минг тонна кўмир етказиб берилди.²

Конда янги замонавий асбоб-ускуналарнинг ўрнатилиши туфайли олдинги йилларга нисбатан кўмир қазиб ишлари анча жадаллашди. 1998 йилга келиб, шахтиёрнинг ойлик иш ҳаққи ўртача 10-15 минг сўмни ташкил қилди.

Шарғун шахтасида ўтган қирқ йил ичида Ҳисор тоғлари бағридан 6 миллион 650 минг тонна кўмир қазиб олиниб, истеъмолчиларга етказиб берилди. 1998 йилда шахтада 400 нафардан ортиқ ишчи-хизматчилар меҳнат қилишди. Улар кучи билан ўртача кўмир қазиб олиш ҳажми 400-500 тоннага, брекет ишлаб чиқариш 300-350 тоннага етказилди. Осма сим йўли ва

¹ «Сурхон тонги» газетаси. 1998. 27 август

² «Правда Востока» газета. 1999. 5 феврал

автогараж шахтанинг асосий ёрдамчи хўжаликлари ҳисобланиб, улар ёрдамида қазиб олинган кўмирнинг 1998 йилда 24 минг тоннаси осма сим йўли билан ва 15 минг тоннаси автотранспорт ёрдамида ташиб олинди. Илгари ҳар бир тонна бирикетга 5 минг сўмлик битум аралаштирилиши маҳсулот таннархига салбий таъсир кўрсатар эди. 1998 йилда эса битум ўрнига ёғ-мой камбинатлари чиқити гидрондан фойдаланила бошланди. Унинг ҳар тоннаси 1200 сўмдан харид қилиниб, унга оҳак аралаштирилди. Шунинг учун Шахта Шарғун шахридаги оҳак куйдириш цехи билан шартнома тузди. Шахтанинг «Дальний» участкасидан гипс ва оҳак учун тош қазиб олиб, ундан қисман оҳак куйдириш цехга етказиб берилиши натижасида жамоа бепул оҳак олишга мувоффақ бўлди. Олинган оҳак ёрдамида гудронни ўртача қаттиқ қотишма ҳолатига келтириб ундан бирикет тайёрланди.

Бундан ташқари шахтада бир неча йилдан буён бозор иқти-содиёти шароитларидан келиб чиққан ҳолда калцийли карбит ишлаб чиқариш йўлга кўйилди. Буни яхши йўлга кўйиш учун Горьняк номли кичик корхона ташкил этилди. Унга Ленинград шахридан келтирилган карбит ишлаб чиқариш технологияси ўрнатилди. 1998 йилга келиб корхона директори Чори Очилдиев кичкина баробанли қуриши ускунаси ихтиро қилди. Шахтада кўмир майдасининг очиқ ҳавода қолип кетиши туфайли унинг намлиги ошиб бораётганлигини ҳисобга олиб, бунинг олдини олиш мақсадида каттагина бостирма ҳам қуриш ишлари жадал олиб борилди. Шарғун шахтасидан қазиб олинаётган кўмир ва ишлаб чиқарилаётган бирикетга истеъмолчилар талаби тобора ошиб борди. Унга асосий харидорлар: соғлиқни сақлаш, халқ таълими ва Мудофаа Вазирликлари, Ўзбекистон темир йўллари ва вилоятдаги гишт заводлари ҳисобланади. Шунингдек, шахтада Шахтиёрлар сулоласи анъанаси давом этиб келмоқда. Бунда Хурсандов, Хасанов, Абдиевларнинг оилалари мисол бўлади. Кончилик саноати ҳақида Президент И.Каримов тўхталиб, шундай деган эди: «Ўзбекистон катта кўмир захираларига эга. Унинг геологик захиралари буйича Марказий Осиёда 2-ўринда туради.

Ўзбекистонда Ангрэн, Шарғун ва Бойсун конларида кўмир казиб чиқарилади. Уларнинг умумий захираси 2 миллиард тоннани ташкил этади.¹

1999 йилда Шарғундаги кўмир ишлаб чиқариш корхонасига Франциядан конларни қазииш ва юклашда ишлатиладиган янги жиҳоз ва ускуналар олиб келиб ўрнатилди. Қисқа вақт ичида Шарғун кўмир кони СССР даврида кунига 5 минг тонна кўмир ишлаб чиқарган бўлса, Франциядан келтирилган жиҳоз-ускуналар фойдаланишга топширилгандан сўнг 50 минг тонна кўмир ишлаб чиқари қувватига эга бўлди.

Сурхондарё вилоят ҳокимлиги янги инвестицион лойиҳаларни танлашда ва уларни жойлаштиришда, саноат жиҳатидан суст ривожланган жойларда кўпроқ ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, маҳаллий хом-ашё ресурсларидан тайёр маҳсулотлар, кўпроқ экспортбоп моллар ишлаб чиқаришга ихтисослашган қўшма корхона ташкил қилишга алоҳида эътибор қаратди.

Маълумки, Бойсуннинг Тўда кўмир кони ўзининг активлиги билан жаҳонда етакчи ўринларда туради. Кўмирнинг кулчанглиги 10 фоизгача бўлган қисмидан ноёб активлашган хом-ашё ишлаб чиқарувчи Ўзбекистон-Америка қўшма корхонаси курилиб, зарур хом-ашёни истеъмолчиларга етказиб берувчи корхона 2001 йилда ташкил этилди. Шу вақтга қадар Ўзбекистонга ҳар йили 120 тонна активлашган кўмир четдан валюта ҳисобига сотиб олиб келтирилар эди. Четдан сотиб олинган ҳар бир тонна хом-ашёнинг жаҳон бозоридаги нархи 1200 АҚШ долларига тенг эди. Демак, Бойсунда активлашган кўмирни ишлаб чиқарувчи корхонанинг бунёд этилиши республика олдидаги хаётий муаммони ҳал этишда муҳим роль ўйнади.²

2003 йил 28 январдаги Тошғузар-Бойсун-Қумкўргон темир йўлини куриши ҳақидаги фармони, туфайли салкам асрлар бўйи орзу бўлиб келаётган ишларга қўл урилди. Бойсун туманидаги Туда кўмир конида 1996

¹ «Каримов И.А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» -Т., «Ўзбекистон» 1997 й. 236 бет».

² «Бойсун овози» газетаси, 2001, 1 сентябрь.

йилда 13 минг тонна кўмир казиб олиниб, конда 120 кишилик жамоа хизмат қилди.

Конда 3 йўналиш бўйича маҳсулот казиб олиниб, кунига 40-50 тонна кўмир ишлаб чиқарилиб, Бойсун тумани эҳтиёжи учун йилига 10 минг тонна кумир тайёрланади. Асосий истеъмолчилар эса тумандаги ташкилот, корхоналар ва аҳолидир. Конда 2005 йилда асосий муаммо сақланиб турибди. Бу тайёрланган маҳсулотни кондан олиб кетиш ва истеъмолчиларга етказиш муаммосидир.

Мутахассислар аниқлаб, харитага тушириб берилган кон захираси 29 миллион тоннани ташкил этиб, бу захира 300 йилга етади. Тўда кўмир конида казиб олинаётган маҳсулот махсус мосламалар ёрдамида портлатилади. Сўнг эса майдаланган кўмир вагончалар билан ташқарига чиқарилади. Натижада маҳсулотнинг 70 фоизга яқини майда кўмир ва кукундан иборат бўлади. Бу эса кўпинча харидларнинг ва истеъмолчининг талабига жавоб бермайди.

Шунинг учун кон маъмурияти Ўзбекистон 1996 йил «АК Кўмир» акционерлик жамияти ва Ўзбекистон Фанлар Академияси Кимё институти олимлари билан ҳамкорликда ушбу ишнинг техник ва иқтисодий асослари ҳамда технологиясини ишлаб чиқишди ҳамда бунинг учун махсус сертификат олинди. 2002 йилда Тўдада кичик брикет корхонаси куришга киришилиб, 2002 йил мустақиллик байрами арафасида 58 миллион сўмлик брикет корхонаси бунёд этилди. Натижада 18 киши иш билан таъминланди. Брикет корхонасининг қуввати йилига 8 минг тоннани ташкил қилди.¹ Брикетнинг қулайлиги шундаки, дунёнинг исталган нуқтасига олиб кетишга мўлжалланган. Ҳар бири 2 кг бўлган брикет ғишлари бугунги кун талабларига тўла жавоб беради. Иккинчидан, бошқа конлардаги Брикетга мазут кўшилади ва ундан қўлланса ҳид чиқади, мўрини тезда қурим босиб қолади. Бу эса экологик жиҳатдан талабга жавоб бермайди. Бойсун кўмирига эса маҳаллий маҳсулот ва Денов ёғ заводидан совун чиқиндиси «Соалсток»

¹ Сурхон тонги. 1997. 4 феврал.

аралашмаси олиб келиб қўшилади. Бу ғиштларнинг 18 фоизни, намлиги 7 фоизни, иссиқлик қуввати 6,2 кг. калорияни, оғирлиги 2 кг ни ташкил этади. Бойсун кўмири 8 ярим кг. калориягача иссиқлик бера олади. Мамлакатимиздаги Ангрен, Шарғун кўмирлари 3 ярим кг килокалория иссиқлик бериши имконига эга.

Хулоса қилиб айтганда, Мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоятида ҳам замонавий, жаҳон андозаларига тўғри келадиган корхоналар қурилиб, мавжудлари қайта таъмирланиб, замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланди. Мустақиллик йилларида, вилоятда саноат корхоналари мураккаб технологик жараёнлар билан жиҳозланиши натижасида йод, пилла, кўмир, газ ҳамда, енгил ва озиқ-овқат саноатининг ишлаб чиқариш қуввати оширилди. Вилоятда янги-янги корхоналарнинг қурилиши, шаҳар ва қишлоқларнинг ободонлашуви, қишлоқда саноат корхоналарининг кириб келиши натижасида вилоятнинг инфраструктураси тубдан яхшиланди. Вилоят саноатининг ишлаб чиқариш таркиби ўзгариб, қишлоқ хўжалиги хомашёси ва минерал ресурсларини қайта ишлаш, уларни тайёр маҳсулот даражасига етказиш имконияти яратилди. Шунингдек, корхоналар ўзини-ўзи тиклаш имкониятига эга бўлиб, бозор талабидаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш, сотиш эвазига, уларни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш имконияти яратилди. Вилоятда мустақиллик йилларида мамлакатимизда амалга оширилган саноатни ислоҳ қилиш тўғрисидаги кўрсатмаларга асосланиб, 1991-1995 йилларда саноат корхоналарини хомашё билан таъминлаш, қайта таъмирлаш, янги асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш ишлари амалга оширилиб, саноатни мунтазам ишлаш босқичи таъминланди. 1996-2000 йилларда саноатни мутахассис ва ишчи ходимлар билан таъминлаш, ишлаб чиқариш қувватини оширишда янги технологик жараёнлардан кенг қўлланилди. 2000-2005 йилларда саноат маҳсулотларининг янги турлари яратилиб, жаҳон андозаларига мос келадиган сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Саноатнинг ривожланиши соҳасида Сурхондарё

вилояти республикада етакчи ҳудудларга айланиб, янги саноат корхоналарини куриш ва ишга тушириш имкониятлари яратилди.

2.2. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ташкил этилиши ҳамда саноат иншоотларининг қурилишида чет эл сармоядорларининг иштироки

Иттифоқнинг парчаланиб кетиши шаклланган иқтисодий алоқаларнинг деярли узилишига олиб келди. Моддий-техник таъминот ўзаро банк ҳисоб, китобини мураккаблашганлиги Ўзбекистон халқ хўжалиги тармоқларининг ривожланишига жиддий тўсиқ бўлди. Алоқалар узулиши натижасида мустақилликнинг дастлабки йилларида мамлакатда бир қатор корхоналар қисқартирилган ҳолда ишлади. Айримлари эса бутунлай ишламай қолди. Ишчи ва хизматчилар мажбурий таътилга чиқарилиб, ишсизлар сафига кўшилдилар. Мустақилликнинг дастлабки йилларига юзага келган бу аҳвол, биринчидан, аҳоли орасида ишсизликнинг ортиб боришига; иккинчидан халқ истеъмол молларининг тақчиллигига, дўконлар пештахталарининг бўшаб қолишига; учинчидан эса харид қилинадиган керакли истеъмол молларининг йўқлигига пулнинг қадрсизланиб боришига олиб келди. Ислохотлар жараёнида нархларни эркинлаштириш, бозор иқтисодиёти томон қўйилган жиддий қадам бўлди, чунки бозор нархларига амал қилиш иқтисодиётнинг муҳим шарти эди. Бозор муносабатларига ўтишнинг муҳим шарти кўп укладли иқтисодиётни, яъни мулкчиликнинг турли шаклларни юзага келтиришдан иборатдир. “Мулкчилик масаласини ҳал қилиш бозорни вужудга келтиришга қаратилган бутун тадбирлар тизимининг тамал тоши бўлиб хизмат қилади”- деб таъкидлаган эди Президент И.А.Каримов.¹ Бу масала мустабид совет тузумидан кейин бозор муносабатлари йўлини танлаган мамлакатимиз учун долзарб масала бўлиб, янги жамиятда янги иқтисодий муносабатларнинг шаклланиши ва ривожланиш масаласидаги муҳим қадам эди. Ўзбекистонда хусусийлаштириш ва кўп укладли

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т., 1995 йил, 43 бет.

иқтисодиёт асосларини яратиш, умумбозор иқтисодиётга ўтишнинг биринчи босқичи (1992-1993 йиллар) кичик корхоналар ва турар жой фондини минимал нархларда хусусийлаштириш. иккинчи босқичи (1994-1995 йиллар) кичик ва ўрта ва йирик корхоналарни хусусийлаштириш, учинчи босқичи хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш жараёнини орқали иқтисодиётга кўп укладликни ва рақобат муҳитини қарор топтиришга эришилди. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» ва бошқа асарларида ўрта ва кичик бизнесни ривожлантириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариб, хусусийлаштириш ва мулкдорлар синфини шакллантириш мамлакат иқтисодиётидаги ва иқтисодий ислохотларни амалга оширишдаги ўрнига юксак баҳо берган.

«Кичик ва ўрта бизнес йирик ишлаб чиқарувчиларга нисбатан капитал маблағ сарфини кам талаб қилиши, ихчамлиги, зарур тамойилга тез мослаша олиши туфайли ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотлар турларини тез-тез ўзгартира олиши, ишлаб чиқариш қувватларини жадал модернизация қилиш имкониятига эга»-дейди Президент Ислам Каримов.¹

Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари жамиятда эркин тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес ривож топишига, иқтисодий тараққиётимизда у ҳал этувчи ўрин тутишига алоҳида эътибор қаратиб келади. Бунинг биринчи сабаби, ўз вақтида Амир Темур таъкидлаганидек, ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби бўлган, азми қатъий тадбиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан афзалдир.

Кичик ва ўрта бизнеснинг ривожини таъмин этадиган табиий ва иқтисодий шарт-шароитлар мамлакатимизда мавжуд. Бу соҳа бирламчи ҳаётий эҳтиёжларни тезкорлик билан ҳал этишда, бозорни истеъмол моллари билан тўлдиришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, монополлашган

¹ Халқ сўзи. 2002. 17 сентябр.

иктисодиётдан эркин бозор шароитига ўтишда-рақобат муҳитини шакллантиришда бу бирдан-бир самарали ва оқилона йўлдир.

Мустақилликнинг дастлабки давридан вилоят иқтисодиётида хусусан, энгил саноатда янги тармоқ бўлган қўшма корхоналар ташкил топиб, ишбилармонлик билан шуғулланмоқчи бўлган инсон учун имконият яратилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг VIII-сессиясида 1991 йил 18-ноябрда қабул қилинган мулкни «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги, «Давлат уй-жой» фондини хусусийлаштириш тўғрисидаги (1993 йил 7 май) қонунлари ва 20 дан ортиқ махсус давлат дастурлари асосида мулкчилик шаклини ўзгартириш соҳасидаги ишлар босқичма-босқич ишлаб чиқарилди ва амалга оширилиши белгилаб қўйилди.¹

Сурхондарё вилоятида ҳам хусусийлаштириш дастурига асосан амалий ишлар олиб борилиб, 1992-1994 йилнинг 25 майига қадар 1364 та корхона ва 5104 та объект хусусийлаштирилди. Хусусийлаштирилган корхоналарнинг 1112 таси оилавий шахсий корхоналарга, 113 таси очиқ турдаги хиссадорлик жамиятларига, 115 таси жамоа мулкига айлантилди.²

Термизда «Турон» номли кичик корхонасида Туркиядан келтирилган дастгоҳларда тўқилаётган гиламларнинг сифати яхши бўлиб, тўқилаётган маҳсулотга талаб катта бўлди. «Турон» кичик корхонасига Шимолий Кавказдаги Минводи, Пятигорск шаҳарларидан ип йигирув машиналари сотиб олиб келиниб ўрнатилди.³ Бундан ташқари кунига юз метрдан зиёд газлама тайёрланиб, ундан эркаклар ва аёллар учун кийим-кечакларини тикиш ҳам йўлга қўйилди.⁴

Хусусийлаштириш жараёнининг биринчи босқичи (1992-1993 йиллар)да вилоятнинг қатор туманларида кичик корхоналар ташкил топди. Булар

¹ Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи, академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун. –Т., «Ўқитувчи», 2003 йил, 137 бет.

² Раҳимов Б.«Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти(Сурхондарё вилояти мисолида 1991 – 2005 йй.)». Автореферати. Т.2008..

³ Халқ сўзи газетаси. 1995. 20 январ.

⁴ Халқ сўзи газетаси 1995. 7 феврал.

жумласига Денов туманидаги «Эрк», Қизирик туманидаги, «Барокат», Шерабод туманидаги «Умид» ва «Орзу», Сариосиё туманидаги «Мукаммал» номли кичик корхоналар киради. Бойсунда тикувчилик цехи 1993 йили фойдаланишга топширилиб, бозор муносабатларига ўтиш амалга оширилаётган пайтда бу ерда истеъмол моллари ишлаб чиқаришни кўпайтириш имкониятлари кенгайди. Халқ хўжалиги тараққиётига катта ёрдам берувчи кичик корхоналар сони йилдан-йилга ошиб борди. 1994 йилда Шўрчи пахта тозалаш заводи қошида пиллани қайта ишловчи цех ишга туширилди. Ҳар томонлама қулай бинода ўрнатилган «КС-10» маркали дастгоҳлар ишчи кизларнинг малакасини оширишда жуда қўл келди. Шарғун чинни идишлар цехи, Шарғунда кўмир кони бошқармасига қарашли ишчилар таъминоти буюртмасига асосан беш ой ичида «Тоқчиён» жамоа хўжалиги чинни буюмлар ишлаб чиқариш цехи қурилиб, ишга туширилди. Бу цех қурилишида асосий пудратчи ташкилот Шарғун шаҳридаги иккинчи машиналашган кўчма жамланманинг хизмати беқиёс катта бўлди.

1992 йилда Шерабоддаги Э.Бердиев номли давлат хўжалигида «Гулистон» кичик мебель корхонаси иш бошлаб, бу корхона 1992 йил мобайнида 800 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарди. 1992 йил кичик корхона 3 миллион сўмлик мебель тайёрлади. Бу корхонада ишлайдиган моҳир уста ва тикувчилардан Бахтиёр Бобоқулов, Баҳодир Усмонов, Бибинор Хўжанова, Фазилат Расуловалар салмоқли хисса қўшдилар.¹

Сариосиё туманида саноат савдо ишлаб чиқариш комбинатига қарашли гилам цехи 1993 йил июль ойида ишга тушиб, цехга Хуррам Назаров раҳбарлик қилди. У ерда 6 та дастгоҳ ёрдамида илғор тўкувчилардан М.Соралиева, М.Жабборова, Р.Холова, Н.Исмоиловалар ойлик режаларини 1,52 фоиз билан бажардилар. 1993 йилнинг охиригача яна 4 та дастгоҳ фойдаланишга топширилиб, цех қошида бичиш ва тикиш хоналари ҳам очилди.

¹ Шерабод туман ҳокимлиги жорий архиви, 12-баённома, 2-хужжат, 1993. 24 декабрь, 13 бет.

Аҳолининг кундалик эҳтиёж молларига бўлган талабини қондириш ва уларни иш билан таъминлаш мақсадида хусусий кохоналар фаолиятига ҳам воҳада кенг ўрин берилди. «Ўзбекистон Республикасида хусусий тадбиркорлик тўғрисидаги низомга мувофиқ, хусусий тадбиркорлик алоҳида бир киши ёки кишилар гуруҳи томонидан шахсий даромад ёки фойда олиш учун ўз мулкий жавобгарлиги асосида, амалдаги қонунлар доирасида, ёлланма меҳнатни жалб қилган ҳолда амалга оширилувчи ташаббускорлик хўжалик фаолиятини англатади. Мана шундай хусусий корхоналар вилоятда ҳам ташкил этила бошланди. Сариосиё тумани «Й.Охунбобоев» номли жамоа хўжалигида 1996 йилда «Шойим» хунармандчилик фирмаси ташкил топди ва у машҳур усталарни ўзига бирлаштирди. Корхона туман аҳолисининг хунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабини қондириш, иккинчидан, усталар томонидан яратилган бежирим маҳсулотларни вилоятдан ташқарига олиб чиқиш, учинчидан, Сурхон воҳаси хунармандларининг қобилиятини, салоҳиятини дунёга таништиришдан иборат вазифаларни бажара бошлади.¹

Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш, тадбиркорлик билан шуғулланишга рухсат берилиши натижасида хунарманд усталар учун кенг имкониятлар яратилди. Уларнинг самарали ишлашлари учун эса Ўзбекистонда моддий хом ашёлар етарлича таъминлаб берилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоом Каримовнинг 1997 йил 31 мартдаги (1741 сонли) «Халқ бадий хунармандчилигини ва амалий санъатини янада ривожлантиришни давлат йўли билан кўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 1998 йил 9 апрелдаги «Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлар ва Қарорлар Ўзбекистон Республикасида хунармандчиликнинг қайтадан ташкил топиши ва ривожланиши учун муҳим омил бўлди. 1997 йил мартда Термиз шаҳрида «Ташаббус-96» кўрик танлови ва вилоят товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси фаолларининг йиғилиши бўлиб ўтиб, «Энг яхши хунарманд» танлови

¹ С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов Сурхондарё тарих кўзгусида -Т.: «Шарк», 2001. 321 бет.

бўйича Жарқўрғон туманидаги болалар халқ ижодиёти хусусий мактаб раҳбари Галина Бўроновага биринчи ўрин, Шерободлик кулолчилик корхонаси рассоми Қудрат Асроровга иккинчи ўрин, Сариосиёлик ёғоч ўймакорлиги устаси Абдулла Миродиловга учинчи ўрин берилди. Бу танловда биринчи ўринни олганлар учун 6,5 миллион сўм, иккинчи ўринга 3 миллион сўм, учинчи ўринга 2 миллион сўмгача имтиёзли кредит берилди. 1998 йил январида Ўзбекистон Республикаси «Хунарманд» уюшмаси ташкил қилинди. Сурхондарё вилоятида эса «Хунарманд» уюшмаси 1998 йилнинг январида ташкил топиб, уюшма йигирма турдан кўпроқ хунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариб, вилоят, республикамиз саноатининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшди. Вилоят хунармандлари хунармандчиликнинг сифат даражасини юқори кўтариш мақсадида хунармандчилик буюмларини чиқаришга киришди.¹

1993 йилда Қумқўрғон туманида «Қумқўрғон» кичик корхонаси ташкил этилиб, 4 та ихтисослаштирилган савдо дўконлари ва 3 та гилам тўқиш цехи ҳам иш бошлади.

1993 йилда Денов тумани пахта тозалаш заводи қошида ёғ ишлаб чиқариш цехи ишга туширилиб, бу цех замонавий ускуналар билан жиҳозланиб, бир кеча кундузда 5 тоннагача ёғ маҳсулот бериш қувватига эга бўлди.

1994 йилда Шерободда Россия билан ҳамкорликда замонавий автомобилларга газ қуйиш шохобчаси қурилиб ишга туширилди ва шаҳобча бир кеча-кундузда 250 та автомобилни ёнилғи билан таъминлай бошлади.

1994 йилда Узун туманида Хитой билан ҳамкорликда «Азамат» фирмасига қаршли хусусий нон ва нон маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхона ташкил этилди ва корхона ҳар куни 5 тоннадан кўпроқ нон маҳсулотини истеъмолчиларга етказиб берилди.

Мустақилликнинг дастлабки йиллари вилоятда 1700 га яқин хусусий, 700 га яқин кичик корхона фаолият юритди.

¹ Сурхон тонги, 1997. 4 март.

1994 йилда Бойсуннинг «Работ» жамоа хўжалигида гилам тўқиш ва кигиз тайёрлаш цеҳи ишга тушиб, Ишчилар сони эса 18 нафарга етди,¹ Бойсунда 1994 йилда 22 та корхоналар ва 49 та кичик корхоналар, 90 турдан ортиқ халқ истеъмол моллари ишлаб чиқарди.

Деновда «Бахтиёр» кичик корхонаси қошида 30 ўринли тикув цеҳи ишга тушиб, Тошкентдаги енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш комбинатидан 30 та тикув машинаси олиб келиниб, 30 нафар хотин-қиз иш билан таъминланди. «Бахтиёр» кичик корхонаси 1994 йилда Денов тумани хўжаликлари орасидаги йўлларни таъмирлаш ишига 150 миллион сўм сарфланиб, хўжаликларга 103 миллион сўмлик янги йўл қуриб берди.²

Сурхондарёда 1994 йил 1364 та корхона ва 5104 та объект, 124 та корхона хусусийлаштирилиб давлат тасарруфидан чиқарилди. Хусусийлаштириш корхоналарнинг 1112 таси оилавий шахсий корхоналарга, 113 таси очиқ турдаги хиссадорлик жамиятларига, 115 таси жамоа мулкига айлантирилди. 1994 йил Сурхондарёда 700 та кичик ва 25 та қўшма корхоналар фаолият кўрсатиб, ишлаб чиқаришнинг янги тузилмалари бўлган кичик ва қўшма корхоналар ҳамда коопертивларда 8 минг нафардан ортиқ киши меҳнат қилиб, улар томонидан 7,4 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди.³

Мустақиллик туфайли вилоятда ҳам табиий ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари яратилиб, бутун Республикада бўлгани сингари воҳада ҳам қўшма корхоналар вужудга кела бошлади. 1994 йилда Туркия билан ҳамкорликда «Турон» номли кичик корхона базасида «Турон гуллари» номли қўшма корхона ташкил этилиб, гиламдаги гул нусхалари турлича шаклда муҳрланиб, Германиянинг «Силлерс Эн Ко» фирмаси вакиллари билан корхона ҳамкорликда иш бошлади. Термиз шаҳрида ташкил этилган «Сурхон-Ажанта Фарма Лиметед» қўшма корхона таъсисчилари, Ҳиндистоннинг Бомбей шаҳридаги «Ажанта фарма ЛТЗ», «Сурхон» заводи

¹ Бойсун овози газетаси, 1994. 6 май

² Чағониён, 1994. 7 январ.

³ Сурхон тонги газетаси, 1994. 27 май.

ва вилоят ҳокимлиги беш миллион АҚШ доллари миқдорида Низом жамғармасини шакллантириб, 1993 йилдан қўшма корхона фаолият юритди. Корхона 1996 йил 44 миллион 8000 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқаришга эришилди.¹ 1997 йилда қўшма корхона тўлиқ ишга туширилди. Бу ерда йигирма саккиз турдаги таблеткалар, капсула ва инъекциялар ишлаб чиқарила бошланади.

Корхонада қирқ нафар киши иш билан таъминланиб,² Канада ва Шимолий Ирландия томонидан таъсис этилган «Сурхонпластик ЛТД» қўшма корхонаси³ халқаро бозорда рақобатбардош ҳисобланадиган полипропилен халталари ва полиэтилен плёнкалари ишлаб чиқаради.

Корхона 1997 йил Россия Федерациясига 250 минг АҚШ доллари миқдоридаги маҳсулотни экспорт қилди, 1997 йилда корхонада саксон тўрт нафар киши меҳнат қилди»⁴.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Халқаро ишлар ва парламентлараро алоқалар қўмитаси ҳузурида ташкил этилган комиссия 1998 йилда «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида»ги Қонуннинг Сурхондарё вилоятида қандай бажарилаётганлигини ўрганиб чиқиб, қўмита йиғилишида бу масала муҳокама қилинди. Комиссия хулосаларида таъкидланганидек, 1998 йилда Сурхондарё вилоятида тадбиркорликни ривожлантиришга доир Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларини ҳаётга тадбиқ этиш борасида бир қадар тадбирлар амалга оширилди, Қонун ижросини текшириш хулосаларида вилоятда корхоналарни замонавий технология билан жиҳозлаш, қишлоққа саноатни киритиш, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш, малакали мутахассислар тайёрлаш, маҳсулотлар сифатини жаҳон андозалари даражасига кўтариш каби муаммолар ҳали ўз ечимини топмаганлиги ҳам қайд этилди. Таъсис этилган айрим қўшма корхоналар пул маблағлари етишмаслиги, хом ашёларнинг қимматлиги ҳамда аксарият қўшма

¹ С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов Сурхондарё тарих кўзгусида -Т.: «Шарк», 2001. 323 бет.

² Халқ сўзи. 2001. 2 ноябр.

³ Халқ сўзи. 1998. 16 январ.

⁴ Халқ сўзи. 1998. 16 январ.

корхоналар Афғонистон Ислон Республикаси билан ҳамкорликда ташкил этилганлиги туфайли ўз фаолиятларини тўхтатишга мажбур бўлганликлари таъкидланди. «Усто Абду», «Термиз-Мозори Шариф», «Стекло», «Оби ҳаёт» каби қўшма корхоналар Австрия, АҚШ, Индонезия, Ливан, Канада, Шимолий Ирландия, Польша, Ҳиндистон, Хорватия, Афғонистон, Тожикистон, Россия, Қозоғистон каби давлатлар иштирокида вилоятда ташкил этилган бўлса-да, фаолияти тўхтаб қолганлиги қайд этилди. Чунки ушбу қўшма корхоналар фаолияти қонун доирасида ташкил этилмаганлиги, хомашё билан таъминлаш даражаси ҳисобга олинмаганлиги натижасида иш фаолиятини давом эттира олмади. Вилоятда 1992 йилда тўртта қўшма корхона ташкил этилган бўлса,¹ 2001 йилнинг ноябрига келиб эса вилоятда қирқта қўшма корхоналар фаолият кўрсатди.² 1997 йил қўшма корхоналар томонидан 163,5 миллион сўмлик хизматлар бажарилиб, уларнинг экспортдаги улуши 170 минг, импортдагиси эса 1337,3 минг АҚШ долларини ташкил этади. 2000 йилда эса қўшма корхоналарнинг ташқи савдо айланмаси 2555,4 минг АҚШ долларини ташкил этиб, импорт маҳсулотлари ҳиссаси 2469,2 минг АҚШ доллари тўғри келди. Эътиборли томони шундаки, чет эл сармоялари иштирокида ташкил этилган корхоналар бажарган иш ҳажмининг асосий қисми маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар улушига тўғри келди. Қўшма корхоналарда ишловчи кишилар сони 1996 йилда 539 кишини, 1997 йилда 1917 кишини³. 2001 йилга келиб эса 7700 кишини ташкил қилди⁴. Лекин шуни таъкидлаб ўтишимиз керакки, вилоятда тузилган қўшма корхоналарнинг кўпчилиги бугунги кун талабига жавоб бера олмайдиган корхоналарга айланиб қолган эди. Буни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 2000 йил март ойидаги Сурхондарё вилояти халқ депутатлари кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқида ҳам камчиликлар ҳақида тўхталиб «Қўшма корхона деганда, биз, энг аввало, хорижий сармоя иштирокида қурилган,

¹ Халқ сўзи, 1998. 16 январ.

² Халқ сўзи, 2001. 2 ноябр.

³ Халқ сўзи, 1999. 16 январ.

⁴ Халқ сўзи, 2001. 2 ноябр.

илфор технология асосида жиҳозланган, импорт ўрнини босадиган, янги маҳсулот чиқарадиган замонавий қувватларни назарда тутамиз. Сурхондарёда қўшма корхоналарнинг кўпчилиги эса ишлаб чиқаришни ташкил этиш ўрнига, олди-сотди йўлига ўтиб олган. Ҳамма қўшма корхона сифатида Сурхондарёда руйхатдан ўтиб, аслида Самарқанд ва Тошкент шаҳарларида тижорат билан шуғулланаётган «ишбилармон»лар ҳам йўк эмас»-деб бу соҳадаги ишни қайта кўриб чиқишни таъкидлаб ўтган эди¹. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш билан машғул қўшма корхоналарнинг энг кам сони Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё, Жиззах, Сирдарё ва Сурхондарё вилоятлари бўлиб қолмоқда. Унинг устига, уларнинг аксарияти савдо-сотик ва воситачилик фаолияти билан шуғулланиб қолмоқда. Шу боис қўшма корхоналарнинг ушбу минтақалар саноатида, экспорт салоҳиятини оширишдаги мавқелари деярли сезилмай келмоқда. Сурхондарёнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишда айрим номутаносибликлар сақланиб турибди.

Воҳада саноат ривожланиши паст даражада бўлиб, воҳанинг баъзи туманларида саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ўсиши суръатлари аҳоли сонининг ўсиши ва ўртача республика кўрсаткичларидан сезиларли равишда орқада қолаётганини кўриш мумкин эди. Масалан, Сурхондарё вилоятида аҳоли жон бошига саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш нисбатан ривожланган вилоятларга нисбатан тўрт-беш баробар камлиги халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш бўйича ҳам тафовутлар жуда катта бўлиб қолаётганлиги аниқланди.

Президент Ислам Каримовнинг 2000 йил мартидаги Сурхондарё вилоят кенгашининг навбатдан ташкари сессиясида «Сурхондарё вилоятида қўшма корхоналар ташкил этиш, хорижий сармояларни жалб қилишнинг ўзига яраша объектив қийинчиликлари мавжудлигини инкор этолмаймиз. Яъни Сурхоннинг чегара худуди эканлиги, ён қўшнилармиз бўлган баъзи давлатлардаги беқарор вазият ҳам бунга таъсир ўтказиши табиий. Лекин,

¹ Халқ сўзи, 2001. 2 ноябр.

шундай экан, деб қўл қовуштириб ўтириш ҳам тўғри бўлмайди»¹ -деб таъкидлашлари вилоят саноатчиларини янги йўлларни излаб топишга ундади. Шунинг учун 2000 йил Сурхондарё вилоятида янги инвестицион лойиҳаларни танлашда ҳокимлик юқоридаги номутаносибликларни ҳисобга олиб, саноат жиҳатидан суст ривожланган жойларда кўпроқ ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, маҳаллий хомашё ресурсларидан тайёр маҳсулотлар, кўпроқ экспортбоп моллар ишлаб чиқаришга ихтисослаган қўшма корхоналар ташкил қилинди.

Шу йўл орқали нисбатан кам тараққий қилган жойларнинг экспорт салоҳиятини ошириб, янги саноат ривожланишидаги асосий муаммоларни ҳал этиш ва ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда маҳаллий ҳокимиятларнинг ўрни ва масъулиятини янада кучайтириш, маҳаллий бошқарув органларига ташкилотчилик фаолиятини ошириш, уларнинг молиявий мустақиллигини кенгайтириш, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан тўлиқ воз кечиб, бозор муносабатлари шаклланишини тезлаштириш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини беради.

2000 йил 1 сентябрда Жарқўғон туманида Алпомиш қўшма корхонаси фойдаланишга топширилиб, корхона қурилишига Туркиялик сармоядорлар томонидан 2 миллион, 423.8 минг АҚШ доллари (ёки 367 миллион 351 минг ўзбек сўми) миқдоридан, Ўзбекистон Республикаси томонидан 288 миллион 546,1 минг сўм маблағ сарфланди. Корхона бир кунда 150 тонна ғаллани қайта ишлаш қувватига эга бўлиб, бу ерда ҳозирга фақат биринчи навли ун ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Бу корхонада юз нафарга яқин киши иш билан, таъминланиб, иш турт сменада ташкил қилинди. 2001 йилга келиб Жарқўғон туманидаги қўшма корхоналар сони тўққизтани ташкил қилди.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида озиқ-овқат саноатининг салмоғи катта бўлиб, у асосан шу ерда етиштириладиган қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлашга асосланади. Ўзбекистоннинг деярли барча вилоятларида мазкур тармоққа мансуб у ёки бу корхона жойлашган. Истеъмол моллари

¹ Халқ сўзи, 2001. 2 ноябр.

ишлаб чиқаришда республикада озиқ-овқат саноатининг салмоғи 2000 йилда 36,4 фоизни ташкил этган бўлса, Сурхондарёда бу кўрсаткичлар 41,4 фоизни ташкил этиб, воҳада қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш саноати ривожланди.

1995 йил Сурхондарёда 1941 та корхона хусусийлаштирилиб, улар ўрнига 305 та хиссадорлик жамиятлари, салкам 200 та жамоа, 1437 та хусусий мулкчилик шаклидаги меҳнат жамоалари фаолият кўрсатди. Шу давргача 3168 та ёки жами корхоналарнинг 70 фоиздан ортиқроғи мулкчиликнинг нодавлат тизимига ўтиб ишлади. Биринчи ярим йилда 66 та корхона хусусийлаштирилиб, белгиланган режа ортиғи билан бажарилди. Улардан 17,7 миллион сўм маблағ туширилди.

Жарқўрғондаги ип газлама қўшма корхонаси 1997 йилда экспортга маҳсулот сотиш режасини 140 фоизга бажариб, корхона томонидан Чехия, Полша ва Австрия мамлакатарига 312 минг долларлик ип-калава маҳсулотларини сотди.¹ 1800 нафардан зиёд ишчилар 1602 тонна калава ип, 8866 минг погонметр мато ишлаб чиқариб, бу борадаги режа топшириқларини ортиғи билан бажариб, корхонанинг 2000 йилдаги соф фойдаси 34,5 миллион сўмни ташкил қилди.

Фабрика қошида «Ўзбекистон-Америка» қўшма корхонаси ташкил этилиб, унинг қуввати йилига 42 тонна калава ип ва 1920 минг погон-метр мато ишлаб чиқаришга мўлжалланган бўлиб, корхонанинг умумий лойиха қуввати 13 миллион 132 минг 036 Евро бўлиб, хорижий таъсисчи бўлиш Американинг улуши 53 фоизни ташкил қилди. Қўшма корхонада Германия, Чехия давлатларининг замонавий йигирув зангоҳлари ўрнатилиб, жаҳон бозорлари талабларига жавоб берадиган юқори сифатли калава ип ва мато ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг 70 фоизи экспортга сотилди².

1996 йилда Жарқўрғонда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш режаси 102,1 фоизга бажарилиб, 643,5 миллион сўмлик маҳсулот тайёрланиб, 9 та

¹ Халқ сўзи. 1998. 16 январ.

² Сурхон тонги. 1997. 19 март

корхона хусусийлаштирилди, туманда 13 та кичик ва қўшма корхона, 200 та хусусий, 50 та деҳқон хўжаликлари фаолият кўрсатди.

1996 йилда Шўрчи туманида «Бобоқул» хусусий кичик корхонаси иш бошлаб, хусусий кичик корхона бир кеча-кундузда 25 тонна ун ишлаб чиқарадиган тегирмонни ишга туширди. Бундан ташқари бу корхонада бир кеча-кундузда 4 тоннага яқин сифатли мой ишлаб чиқарилди.

1997 йилда Бойсунда бўр ишлаб чиқариш цехи ишга тушиб, ҳар куни 25-30 тонна бўр ишлаб чиқарилиб, тайёр маҳсулотлар Шеробод ва Музrabод донни қайта ишлаш корхоналарига сотилди. Бу ерда бир йилда 10 минг тонна юқори сифатли бўр маҳсулот ишлаб чиқарилди.

1997 йилда Сурхондарёда «Пошхурт-Анжирота» хусусий корхонаси ташкил топиб, кичик корхона 10,4 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарди. Олинган соф фойда 667,2 минг сўмни ташкил этди. Мазкур корхонада ҳар сменада 3,4-5 мингта шишага сув қуядиган янги цех ишга туширилди. Корхона жамоаси ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш мақсадида 313 минг сўм маблағ сарфлади.

1998 йилда Қумқўрғон туманининг Лалмикор қўрғонида кичик цех иш бошланиб, бу цехда оҳак, алебастр, ва ёзув бўри ишлаб чиқарилди. Кичик корхона 10 нафар ишчини иш билан таъминлади.

1998 йилда Сурхондарёнинг Денов, Термиз ва Шўрчи туманларидаги пахтани қайта тайёрлаш заводларида чигитни туксизлантирадиган цехлар қурилди. «Сурхон-чигит» қўшма цехи ишга туширилди. Мазкур цехларда замонавий жиҳозлар ўрнатилганлиги учун 500 тонна чигитни туксизлантириш қувватига эга бўлди.

1998 йилда Термиз шаҳрида «Иссиқ нон» цехи қуриб битказилди. Тадбиркор Эркин Жўраев раҳбарлик қилаётган мазкур цехда 33 хилда нон маҳсулотлари ишлаб чиқариш бошланди.

1998 йилда Шерободда «Дилафруз» хусусий корхонасида жунни қайта ишлаш йўлга қўйилиб, бу корхона 264 тонна сифатли жун ип ишлаб чиқариб, кичик тўқимачилик корхоналарига етказиб берди.

1998 йил январда Жарқўрғон туманидаги «Сурхон» ширкатлар уюшмаси ёнида «Сурхон-Салонур» кичик корхонаси қурилди. Корхонада макка донидан қимматли хом ашё-крахмал ва макка дони чикитларидан чорва ва паррандалар учун омухта ем тайёрлаш йўлга қўйилди. Хориждан келтирилган асбоб-ускуналар билан жиҳозланган корхона бир кеча-кундузда 1 тонна крахмал ишлаб чиқариш имкониятига эга бўлди. 25 нафар ишчи-хизматчи фаолият кўрсатаётган корхонанинг тўла қувват билан ишлаши таъминланди.

Шўрчи туманида жойлашган Ёишт заводи очиқ турдаги хиссадорлик жамиятига тадбиркор Исмоилхон Насимов етакчилик қилди. 3 та пишиқ ёишт ишлаб чиқарадиган цехни бирлаштирган заводда 1999 йилда кунига 15-20 мингга яқин пишиқ ёишт, йил давомида эса 8 миллион 100 минг дона пишиқ ёишт ишлаб чиқарилди. Қиш мавсумида кунига 25-25 минг дона ёишт ишлаб чиқарилган бўлса, ёзда бу рақам 30-40 мингни ташкил этди.

1999 йилда Сурхондарёнинг Ангор туманида «Гулчеҳра» хусусий фирмаси тикув цехида болаларга ва катталарга мўлжалланган турли хил кийим-кечаклар тикилиб, фирмада 14 нафар хотин-қизлар иш билан таъминланди.

1999 йилда Ангор туманидаги «Малика» хусусий тикувчилик корхонаси ишга тушиб, 200 минг сўмлик имтиёзли, қисқа муддатли қарзга 5 та янги «Алисия» русумли тикув машинаси сотиб олиб, кичик корхона Бухородан келтирилган пахтадан тайёрланган чит ва сатин материалларидан кўплаб чойшаб тўпламлари тикиб, кичик корхонада бичиқдан чиққан қийқимлар ҳисобига қуроқчилар цехи ташкил қилинди¹.

2000 йилда Термиз шаҳрида 11 та корхона ва савдо дўконлари хусусийлаштирилди. «Пўлат алп» хусусий ишлаб чиқариш корхонаси ва Туркия давлатининг «Метин-Сефил» корхоналари билан биргаликда кўшма корхона тузилиб, гилам тўқиш йўлга қўйилди.

¹ Сурхон тонги, 1999. 21 июль.

2000 йилда Термиз шаҳрида 12 та кўшма корхона Давлат рўйхатига олинган бўлиб, бу корхоналарда 1668,8 миллион сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарди. Кўшма корхоналарда жами 1305 киши фаолият кўрсатди. Умумий ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматларнинг 1652,1 миллион сўми (99 фоизи) «Сурхон Ажанта ЛТД», «Уздунробита» ва «Сурхондарётелеком» кўшма корхоналари ҳисобига тўғри келди.

Сурхондарёда 43 та чет эл инвестицияси иштирокидаги 25 та кўшма корхонанинг устав жамғармаси 15 миллион 572 АҚШ долларини, Республика ичидаги ҳамкорлик улуши эса 2 миллиард 221 миллион сўмни ташкил этди. 2000 йилда бундай кўшма корхоналардан 20 таси фаолият кўрсатди. Улар томонидан ўша йилда 2 миллиард 375 миллион 730 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилиб, 1999 йилга нисбатан ўсиш 286,1 фоизни ташкил этди. Кўшма корхоналар ишлаб чиқарган жами маҳсулот ҳажмининг 48,8 фоизи саноат соҳасига тўғри келди. 2000 йилда Сурхондарёда кўшма корхоналарнинг ташқи савдо айланмаси 2555,4 минг АҚШ долларига етди¹.

2001 йилда Деновда «Гулнора» хусусий фирмаси раҳбари Гулчеҳра Ҳайдарова мамлакатимизнинг 1998 йилги «Энг яхши тадбиркори» деб топилди. Мазкур хусусий фирма жамоаси сўзана, зардўппи, кашта, чопон, келин либослари каби 20 дан зиёд маҳсулот турларини тайёрлади².

2002 йилда Сурхондарё иқтисодиётида ташкил топган кичик, хусусий ва кўшма корхоналарнинг ҳиссаси айниқса катта бўлди. Сурхондарёда 2700 та хусусий ва 700 га яқин кичик корхоналар, ўнлаб хорижий мамлакатлар билан ҳамкорликда тузилган кўшма корхоналар нафақат вилоят аҳлининг талаб-эҳтиёжлари учун, балки хорижий мамлакатларда ҳам ўз харидорини топа оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришдилар³.

2002 йилда Ангорда иш бошлаган калиш цехи ойига 3 минг жуфт калиш ишлаб чиқара бошлади. Бу кичик цехга Ражаб Шералиев раҳбарлик қилиб, унда 10 киши фойдали меҳнат билан таъминланди.

¹ С.Турсунов ва б. «Сурхондарё тарих кўзгусида». -Т.:Шарқ,-2001.-334б

² Сурхон тонги, 2001. 21 май.

³ С.Турсунов ва б. «Сурхондарё тарих кўзгусида». -Т.:Шарқ,-2001.-323б

2003 йилда Термиз туманида тадбиркор аёл Шарофат Бердиева «Наврўз» маҳалласида «Шаҳзод» номли хусусий дўконни қуриб, ишга туширди. 2003 йилда ишбилармон тадбиркор Абдуҳаким Ҳамидов «Жайронхона» қишлоғида «Ҳилола» хусусий фирмасига қарашли дўкон, сартарошхона ва дорихонани қуриб битказди. Термиз туманида тадбиркор Даврон Турғунбоев ошхона ва новвойхонани қуриб битказди. Турли хил нон ва нон маҳсулотларини харидорларга чиқарди. Маззалик, тўйимли ва бошқа ошхоналарга нисбатан арзонроқ овқатлар тайёрлаб миждозлар сонини кўпайтириб борди.

Кичик ва ўрта бизнес субъектларини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш учун барча манбалар ҳисобидан 5,6 миллиард сўм кредитлар ажратилди¹.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида ҳам кичик ва ўрта бизнес корхоналари ташкил этилиб, уларда саноат маҳсулотлари, халқ эҳтиёжи моллари, аҳолига турли хил хизмат кўрсатиш йўлга қўйилди. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг бир қисми бозор иқтисодиёти қийинчиликларига бардош бера олмасдан инқирозга учраб фаолиятини тўхтатган бўлса, уларнинг кўпчилиги қисми ўзининг фаолиятини такомиллаштириб, ишлаб чиқараётган маҳсулоти сифатини ошириб, таннархини камайтириб, жамиятда ўз ўрнини топа бошлади. Тадбиркорлар маҳсулотларини ички ва ташқи бозорга чиқаришга эришиб, корхонаси иқтисодиётини мустаҳкамлаб бордилар. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарида ишлаб чиқарилган саноат ва халқ истеъмолчи молларининг ҳажми мамлакатда ишлаб чиқарилган турдош маҳсулотлар орасидаги ҳиссаси йилдан-йилга ортиб борди.

Шаҳар ва қишлоқларда маҳсулотни қайта ишлаш, аҳолини иш билан таъминлаш муаммоларини ҳал этишда кичик ва ўрта бизнес қўшма корхоналарини фаолияти ортиб борди.

¹ «Чағониён» газетаси, 2003. 26 июль.

Ислом Каримов Ўзбекистон Республикасидаги моддий бойликлардан юртимиз аҳолиси манфаати йўлида фойдаланиш, иш жойларини кўпайтириш, саноатни қишлоққа олиб бориш, қурилишларга чет эл сармояларини олиб келиб сарфлаш, кўшма корхоналар қуриш масалаларини ҳал қилишни кун тартибига қўйиб, уларни жадаллик билан амалга ошириш тадбирларини ишлаб чиқишга бошчилик қилди.

1992 йилда Сариосиёда «Ўзбекистон-Россия» ҳамкорлигида «Стекло» кўшма корхонаси қурилиши бошланди. Шиша заводи ишга тушгач, бир йилда 40 миллион дона ароқ, сув шишаси ва 37 миллион дона шиша идиш (банка) ишлаб чиқариш қувватига эга бўлиб, 600 киши иш билан таъминланди. Завод қурилишига Сурхондарёдаги «Кушон» трикотаж акционерлик ишлаб чиқариш ассоциацияси (33 фоиз), Сариосиё темир-бетон буюмлари заводи (32 фоиз), «Стекло» кўшма корхонаси (28 фоиз) ва «Тўпаланг сув омбори қурилиши бошқармаси» (7 фоиз) ўз улушларини кўшдилар.

1993 йилда Сариосиё шиша заводи қурилишида яхши натижаларга эришилди. Цехлар ичида хом-ашё эритиладиган ва идишлар кўйиладиган печларнинг пойдевори қуриб битказилди. Завод қурилишида 140 нафарга яқин ишчи ва Украинанинг Донецк шаҳридан келиб меҳнат қилаётган 20 нафар пудратчи ишчилар ҳам бор эди. Печлар учун юқори иссиқликка бардошли бўлган ғиштлар ҳам темир йўл орқали вагонларда Украинадан келтирилди. Украиналик усталар қисқа вақт ичида бутилка ишлаб чиқариш цехи печларини териб битказдилар¹.

1994 йилда Денов озиқ-овқат комбинати Германиянинг «Кронисаг» фирмаси билан ҳамкорликда салқин ичимликлар ишлаб чиқарадиган корхона ишга туширилиб, натижада янги иш ўринлари юзага келди.

1994 йилда Қумқўрғон тайёрлов-савдо харид уюшмасининг савдо базаси қошида Ўзбекистон-Швейцария ҳамкорлигида «Вольфсон-Шарқ-Инстерпрайзис» кўшма корхонаси ишлай бошлади. Бу корхонада

¹ Сариосиё ҳақиқати, 1993. 20 январ.

пластмассадан минерал сув, вино, кир содаси каби тўкиладиган маҳсулотларни сақлашга ишлатиладиган идишлар, унинг бурама қопқоқлари ва полиэтилен плёнкаси ишлаб чиқарила бошланди. Битон пластмасса идишлари ва полиэтилен плёнкаси ишлаб чиқарадиган, бурама қопқоқ тайёрлайдиган яна учта дастгоҳ ва асбоб-ускуналар ўрнатилди.

Заводда бир соатда 360 та пластмасса идишлар тайёрлашга эришилди. Келажакда корхонани кенгайтириш эвазига бу ерда ҳар сменада 15 минг донагача пластмасса идишлар тайёрлаш кўзда тутилган. Корхонага хом-ашё асосан, Россиянинг Пермь вилоятидан олиб келиш йўлга қўйилди.

1994 йилда Сурхондарёнинг Жарқўрғон туманида «Яҳёхон» хусусий корхонаси ташкил топди. Бу корхонани Яҳёхон Бобоҳўжаев Тошкентдаги «Амперколор» Ўзбек-Олмон қўшма корхонаси билан ҳамкорликда ташкил этилди. Корхонада кинескоплар хажми ва турига қараб 9 мингдан 21 минг сўмгача нархларда таъмир қилиниб, созлаб бериш йўлга қўйилди. Мазкур иш масканида ойига ўртача 150-180 та кинескоп таъмирланди.

1997 йил октябрида Қумқўрғон туман деҳқон бозори ёнида янги «Иссиқ нон» корхонаси қурилиши тугалланди. Уни тумандаги 575-машиналашган кўчма жамланма қурувчилари бунёд этишди. Қумқўрғон туман дон қабул қилиш корхонасига қарашли шарқон услубда қурилган мазкур корхонага Германиянинг «Винклер» фирмасидан келтирилган асбоб-ускуналар ўрнатилди¹.

1998 йил апрелида «Уздунробита» Ўзбек-Америка қўшма корхонаси ва Сурхондарё вилоят электр алоқа корхонаси Термиз шаҳрида уяли телефон алоқаси мажмуини ишга туширди.

2001 йилда Музробот туман «Чарм» савдо тайёрлов корхонаси 2 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариб, пишиқ чарм маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун Республика «Ўзбекчарм» ва «Гульмер-Дери» қўшма корхоналари билан шартнома имзоланиб, 4 миллион 500 минг сўмлик юқори сифатли тери хом-ашёси тайёрланиб, корхоналарга жўнатди.

¹ «Сурхон тонги» газетаси, 1997. 25 октябр.

2001 йилда Бойсун карбит заводида Украинанинг «Украгрообъединения» ҳамкорлигида «Комруг» қўшма корхона ташкил этилди. Унинг Низом жамғармаси 18 миллион 735 минг АҚШ долларига тенгдир. Корхона Бойсунда ишлаб чиқарилган карбит ва графитли электродни Жаҳон бозорига чиқарди.

2003 йил 6 май куни Сурхондарёнинг Учқизил темир йўл бекатига яқин жойда Ўзбекистон-Афғонистон давлатлари ҳамкорлигида «Хайдар Жавзоний ЛТД» қўшма корхонасига қаршли ун заводи қурилиб, фойдаланишга топширилди. Завод бир кеча кундузда 24 тонна ун тайёрлаш қувватига эга бўлди.

Хулоса қилиб шуни алоҳида қайд этиш мумкинки, мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоятида ҳам кичик ва ўрта бизнес корхоналари ташкил этилиб, уларда саноат маҳсулотлари, халқ эҳтиёжи моллари, аҳолига турли хил хизмат кўрсатиш ишлари йўлга қўйилди. Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг бир қисми бозор иқтисодиёти қийинчиликларига бардош бера олмасдан, инқирозга учраб, фаолиятини тўхтатган бўлса, уларнинг кўпчилиги қисми, ўзининг фаолиятини такомиллаштириб, ишлаб чиқараётган, маҳсулот сифатини ошириб, таннархини камайтириб, жамиятда ўз ўрнини топа бошлади. Тадбиркорлар, маҳсулотларни ички ва ташқи бозорга чиқишига эришиб, корхона иқтисодиётини мустақамлаб бордилар. Бу эса мулкдорлар синфининг шаклланишига, халқнинг кичик ва ўрта бизнес томон ишонч билан ўтишига имконият яратди. Шаҳар ва қишлоқларда маҳсулотнинг қайта ишлаш аҳолини иш билан таъминлаш, муаммоларни ҳал этиш мақсадида кичик ва ўрта бизнес ва қўшма корхоналари ташкил этилиб, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни янада мустақамланиб борди. Таҳлил қилинган йилларда Сурхондарё вилоятида жаҳон андозаларига тўғри келадиган кичик ва қўшма корхоналар қурилиб, ишга туширилди. Чет эл сармоядорларининг мамлакатимизга кириб келишига кенг йўл очилди. Хориж сармоядорларининг манфаатлари давлат томонидан тўлиқ қафолатланишига эришилди. Совет мустамлакаси йилларида қолоқ деб

эътироф этилган Сурхондарё вилоятида мустақиллик йилларида жаҳон андозаларига тўғри келадиган маҳсулотларнинг янги турларини ишлаб чиқарувчи ва ташқи бозорга экспорт қилувчи қўшма корхоналар қурилиб, замонавий ускуналар билан жиҳозланди. Янги ишчи ўринлари яратилди, жаҳон бозорларига маҳсулот чиқариш йўлга қўйилди..

Қўшма корхоналар бунёд этишга қаратилган сиёсат ва унинг жадаллик билан амалга оширилиб бориши Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос йўли билан ҳамоҳан эканлигига ёрқин мисол бўлди.

Сурхондарё вилоят иқтисодиётида кичик ва ўрта бизнеснинг ривожини, қўшма корхоналарнинг бунёд қилиниши аҳолининг кундалик эҳтиёжини қондирибгина қолмасдан янги ишчи ўринларини ҳам вужудга келтирди. Қолаверса маҳаллий хом-ашёлардан тайёр маҳсулот ишлаб ишга йўл очди. Натижада Жаҳон андозаларига жавоб бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Бу эса вилоят иқтисодиётини янада бойишига олиб келди.

II. Боб. Вилоятда аграр ва маданий соҳадаги ислоҳотлар ва унинг натижалари.

2.1. Мавжуд муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотлар ва унинг ижобий натижалари

Ўзбекистон мустақилликка эришгач иқтисодий ислоҳотларни дастлаб қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдан бошлади. Ўзбекистоннинг иқтисодий жиҳатдан юксалишида қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожланиши муҳим аҳамиятга эга эканлигини Ўзбекистон Републикаси Президенти И.А.Каримов қуйидагича таъкидлаган эди: «Бугун жамиятимиз шуни англаб олдики, ҳаётимизни яхшилаш, аҳоли турмуш тарзини кўтариш, иқтисодиётимизнинг самарадорлигини ошириш, ҳалқимизни боқиш, истиқболимизни режалаш-хуллас, қандай муаммо қандай масалани кўрмайлик, уларнинг аксарияти биринчи навбатда қишлоқ хўжалигига бориб тақалади. Ҳалқимизни боқадиган озуқа берадиган-қишлоқ хўжалиги тармоғидир¹.

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги ўзининг мустақил тараққиёт йўлига ўтиб олиш учун бир мунча қийин ҳолатларни бошидан кечирди. Чунки, ишлаб чиқаришни бир тизимга солиб, иқтисодий имкониятларни ҳисобга олиб, давлат томонидан берилаётган маблағлардан тўғри фойдаланиш, техника таъминоти соҳасида мавжуд бўлган муаммоларга чек қўйиш муҳим масала эди. Мустақиллик йиллари қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилган катта ишлардан бири мулкка бўлган муносабатни тубдан ўзгартириш, хусусий ва шахсий мулкка ҳаққоний муносабатни шакллантириш бўлди. Ўзбекистонни иқтисодий жиҳатдан юксалтиришда қишлоқ хўжаликдаги ислоҳотларни аҳамияти ниҳоят даражада юксак эканлиги ҳақида Президент И.А.Каримов тўхталиб: “Ҳозирги вақтда айнан иқтисодиётнинг аграр секторида катта-катта захиралар мавжуд уларни ишга солиш яқин вақт ичидаёқ сезиларли натижалар бериш мумкин. Бугун

¹ И.А.Каримов. «Деҳқончилик тараққиёти-фаровонлик манбаи» -Т.: «Ўзбекистон». 1994. 3-б.

иқтисодий ўзгаришларнинг якуни барқарорлик ва халқ фаровонлиги кўп жihatдан туб ўзгаришлар жараёнлари аграр секторни қамраб олишга, қишлоқда ислохотлар қанчалик чуқур боришаг боғлиқ бўлади”¹. Ҳақиқатан ҳам собиқ совет ҳукумати даврида иқтисодиётда бир томонлама сиёсат олиб ориш натижасида қишлоқ хўжалиги республика иқтисодиётининг энг муҳим тармоғига айланган эди. Мустақил Ўзбекистон дастлабки йилларда қишлоқ хўжалигидан олинган маҳсулот ҳисобида қийин вазиятдан чиқиш имкониятига эга бўлди. Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги ўзининг мавқеини йўқотмади. Чунки мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 4/1 қисми иқтисодиётнинг ана шу тармоқғига тўғри келмоқда. Ижтимоий нуқтаи-назардан олиб қаралганда республика аҳолисининг асосий қисмини (60 фоиздан ортиқроғи), жумладан Сурхондарё вилояти аҳолисининг (75 фоиздан ортиқроғини) қишлоқ аҳолиси ташкил этиб, уларнинг турмуш даражаси ва моддий-маънавий фаровонлиги бевосита ушбу тармоқ билан боғлиқ дейиш мумкин. Мустақиллик арафасида республика аҳолисининг 6,49 фоизини Сурхондарё вилоят аҳолиси ташкил этиб, аҳолини истеъмол фонди билан таъминлаш, ниҳоятда оғир аҳволда бўлиб, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш бўйича қанд 12 фоиз, гўштли консерва 85 фоизини ташкил этган бўлса, кийим-кечак 29 фоиз, пахта газмоллари 75 фоиз, жун матоларни 21 фоиз, телевизор ва музлаткич билан таъминлаш атиги 15 фоизни ташкил этган эди². Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида 1991-1996 йилларда қишлоқ хўжалик соҳасида раҳбарлик қилишни яхшилаш, аграр ислохотларнинг ҳуқуқий асосини яратиш чоралари кўрилди. 1991 йил 21 декабрда қабул қилинган «Дехқон фермер хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб қуватлаш» тўғрисидаги фармон қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини замон талаблари асосида ташкил қилишда катта аҳамиятга эга бўлди. Вазирлар Маҳкамаси 1994-1995

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарорлик йўлида. Т.6. –Т., 1998, 172 бет.

² Ленин байроғи, 1991 йил 28 июн, Бозор иқтисодиёти янгича иш юритишни тақозо этмоқда.

йилларда қишлоқда ислохотлар ўтказишга доир ўндан ортиқ қарорлар қабул қилди. 1996 йилда қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаришининг, қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга йўналтирилган бутунлай янги тизимини яратиш мақсадида «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» қарор қабул қилди. Шунга асосан қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги вазирликлари бирлаштирилди. 1996 йил 3-апрелда Президент томонидан имзоланган «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини давлат йўли билан қўллаб қуватлаш чора тадбирлари тўғрисидаги» фармони қишлоқда ислохотларни чуқурлаштиришга қаратилган қатор тадбирларни белгилаб берди. Натижада қишлоқда аграр ислохотлар ўтказилди. 1992 йилдан бошлаб 1995 йил бошларигача қишлоқ туманларидаги 1137 давлат хўжалиги (совхоз) бошқа мулк шаклига-530 та жамоа хўжалигига, 350 кооперативга, 100 дан ортиқ ижара, шунингдек, бошқа мулк шаклларига айлантирилди. Бундан ташқари вилоят жамоа хўжаликлардаги 1516 та қорамолчилик фермаси хусусийлаштириш йўли билан шахсий тадбиркорларга сотилиб, чорва маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Ушбу сотилган қорамоллар давлат хусусийлаштириш мулкчилиги томонидан назоратга олиниб, аҳолини гўшт ва сут маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилашга эришилди. Натижада вилоятда гўшт етиштириш 1996 йилда 1,7 фоизга, сут маҳсулотларини етказиб бериш 2,4 фоизга ўсди. Энг муҳими чорвани хусусийлаштириш, шахсий чорва хўжаликларининг шакллантирилиши аҳолини иш билан таъминлашни яхшилаш билан бир қаторта хусусий ва шахсий мулкка бўлган манфаатдориги оширди. Сурхондарё вилояти банклари томонидан хусусий ва шахсий чорва хўжаликларига 13 млн сўмлик амалий ёрдам берилди¹.

¹ Сурхон тонги, 1996 йил, 14 декабрь. Чорвачилик ва иқтисодиёт. 1-бет.

Вилоят қишлоқ хўжалигида давлатга қарашли бўлмаган сектор 1994 йилда бутун маҳсулотни деярли 95 фоизини, 1995 йилда эса 97 фоизини ишлаб чиқарди¹.

Ислохот йилларида республикада одамларга шахсий томарқа учун кўшимча равишда 550 минг гектор суғориладиган ер ажратилди ва шахсий томарқа учун берилган ер майдони 700 минг гектарга етди. 9 миллиондан ортиқ киши томарқа ер ҳосилидан фойдаланди. Сурхондарё вилоятида шахсий томорқалар учун 1992-1995 йилларда 22 минг гектар ер ажратилиб, ерсиз ҳамда кам ерли деҳқонларга берилди. Энг муҳими шахсий томорқа учун ажратилган ернинг асосий қисми қишлоқдаги ёш оилаларга ажратилиб, уларга уй-жой, шахсий хўжаликни шакллантириш учун тақдим этилди. Сурхондарё вилоятида шахсий томорқаларнинг 8 минг гектари асосан собиқ Совет ҳукумати даврида мавжуд бўлган совхозлардаги ерлар ҳисобидан берилди. Чунки совхозлардаги мавжуд ерларнинг эътиборсиз қолдирилиши натижасида, ўзлаштирилган ерларнинг ташлаб қўйилиши туфайли ҳосилдор ерларнинг кўпчилиги шўрланиб, қамиш ва бутазорларга айланиб, ҳосилдорлик кувватига анча зарар етказилган эди. Ушбу ташландиқ ерларнинг шахсий томорқаларга ажратилиши туфайли деҳқонларнинг ерга бўлган муносабати ижобий ўзгариб, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан ўз хўжалаги таъминлаш ҳамда бозор учун қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етказиб бериш имкониятини яратди. Қишлоқда деҳқон фермер хўжалигини шакллантиришга алоҳида эътибор берилиб, хўжаликлар экин экишда мустақил бўлдилар. Республикада дон мустақиллигига эришиш, шакар ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрлашни тиклаш йўли изчиллик билан амалга оширилди, пахта экиладиган экин майдонлари 2 миллион гектардан 1,5 миллион гектарга қисқартирилиб, донли экинлар майдони 1,2 миллионга гектарга кенгайтирилди. Мустақилликнинг дастлабки давридаёқ, Ўзбекистон ҳукумати мамлакатнинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида донли экинларга алоҳида эътибор бериб, дон

¹ И.А.Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» -Т.: «Ўзбекистон».1995.64-б.

мустақиллигини таъминлаш борасида кескин чоралар кўрди. Донли экин майдонларини кенгайтириш билан бирга, унинг ҳосилдорлигини ошириш борасида бир қатор муҳим ишлар қилинди. Мамлакатда 1992 йили 52,20 минг гектар майдонга буғдой экилиб, 19,6 центнер ҳосил олинди, суғориладиган экин майдонлари 34,13 минг гектарга етказилиб, ўртача 28,2 центнер ҳосил олинди¹. Бу кўрсаткичларга пахта экиш майдонларини камайитириш ҳамда янги ўзлаштирилган ерларнинг асосий қисмига донли экинларни экиш ҳисобига эришилди. Сурхондарё вилоятида 1994 йили 327 минг гектар суғориладиган ерга экин экиб, шундан 219,3 минг гектари насослар ёрдамида суғорилди. Ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланиб, Бандихон, Жарқўрғон, Олтинсой, Сариосиё ва бошқа туманларда 2025 гектар ер ўзлаштирилди. Шунингдек 41,5 километр масофадаги очик коллекторлар тозаланди. 1994 йил ноябр-декабр ойларида секундига 912 кубометр сув чиқариш қувватига эга бўлган 105 та насос станциялари, жумладан, 533 та насос агрегатлари сифатли қилиб тамирланди.

Республика сабзавот, мева, узум етиштириш бўйича ҳам салмоқли ўрин эгаллаб, ҳозир Ўзбекистонда 1995 йил 5 миллион тоннага яқин мева сабзавот етиштирилди. Бу Республикамиз аҳолиси эҳтиёжидан анча ортиқдир. 1994 йили сабзавот экинлари 10,4 минг гектар майдонга экилиб, ўртача ҳосилдорлик 170 центнерни ташкил қилди. Давлатга 177,60 минг тонна сабзавот, 2,9 минг гектар ерга картошка экилиб, ўртача ҳосилдорлик 84,4 центнерни ташкил этиб, давлатга 24,4 минг тонна картошка топширди. Полиз 2,5 минг гектар майдонга экилиб, ўртача ҳосилдорлик 141,8 центнерни ташкил этиб, давлатга 35,6 минг тонна сотилди².

Сурхондарё вилоятида иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалик тармоқларида ҳам ижобий силжишлар ўз таъсирини кўрсатди. 1995 йилда, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш анча сезиларли ўсиб, пахта-370,6 минг тоннага, дон-269,0 минг тонна,

¹ Ўзбекистон тарихи 11-синф учун дарслик. -Т.: «Шарқ» 1998. 210-212 б.

² С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқалар. «Сурхондарё тарих кўзгусида» -Т.: «Шарқ». 2001. 336 б.

жумладан, буғдой-200,8 минг тонна, сабзавот-120,0 минг тонна, картошка-18,4 минг тонна, полиз-32,4 минг тонна, хўл мева-25,1 минг тонна, узум-75,1 минг тоннага етди. Мустақилликнинг дастлабки йилларда чорвачилик соҳасидаги қийинчиликлар, эътиборсизлик, айниқса чорва молларини талон-тарож қилиш, ем-хашак таъминотини издан чиқаришга доир одатларга чек кўйилиб, янги чорва-фермер хўжаликлари, давлат бўрдоқчилик мажмуаларининг ташкил топиши мавжуд муаммоларни бартараф этишга йўл очди. 1995 йили давлатга 73,4 минг тонна мол ва парранда гўшти (тирик вазнда), 307,5 тонна сут, 68,2 миллион дона тухум, 1515,8 тонна жун, 1023,0 минг тонна пилла топширилди. Вилоятда қорамоллар сони 44,3 минг бошга, кўй ва эчкилар сони 906,3 минг бошга, паррандалар сони 692,0 мингтага етказилди. Давлат хусусий ва шахсий чорвачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериб, моддий - маънавий ёрдамни ҳамда ҳуқуқий ҳимояни кучайтирди¹.

Вилоятда 1997 йилда қишлоқ хўжалигида ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 32612,5 миллион сўмни ташкил этган бўлса, 1998 йилга келиб, бу кўрсаткич 48361,6 миллион сўмни ташкил этди². 1996-2000 йиллар Сурхондарё вилоятида ислохотларни амалга оширишдаги маъмурий буйруқбозлик, ишни ташкил этишдаги маҳаллий шароитни ҳисобга олмаслик, ерга эгалик қилишга тўсқинлик ҳолатлари туфайли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари этиштириш бир оз пасайди. Натижада 1996-2000 йилларда вилоят бўйича пахта ҳосилдорлиги 5,5 центрга пасайиб, давлатга пахта сотиш режаси 1995 йили 97,5 фоиз, 1996 йил 94,8 фоиз, 1997 йил 90 фоиз, 1998 йили 88,3 фоиз бўлган бўлса, бу кўрсаткич 1999 йили янада пасайиб 181 минг тонна пахтани кам етказиб берди³.

Вилоятдаги 143 та хўжалиқдан 109 таси, жумладан Бандихон туманидаги «Хўжоипок», «Янгиҳаёт», Шерабод туманидаги «Истикбол», Термиз туманидаги «Каттақум», Қизириқ туманидаги «Навоий» номли жамоа

¹ С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқалар. «Сурхондарё тарих кўзгусида» -Т.: «Шарқ». 2001. 337-338 б.

² С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқалар. «Сурхондарё тарих кўзгусида» -Т.: «Шарқ». 2001. 338 б.

³ И.А.Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» -Т.: «Ўзбекистон». 1997. 250 б.

хўжаликлари гектаридан шу йилларда 10 центнер пахта ҳосили олдилар. Тажрибадан маълумки, ҳеч қандай ишлов берувсиз ҳам қаралмаган ердан экин экилса 13 центрдан ҳосил олиш мумкин. 1996-2000 йиллар бошоқли дон ҳосилдорлиги 4,5 центрга пасайиб кетди. Давлатга дон сотиш режаси 1999 йилда 54,8 фоизга бажарилган бўлса, бу кўрсаткич Бандихон, Ангор, Қизирик, Қумқўрғон, Олтинсой, Узун, Шеробод туманларида 38-50фоиз га бажарилди.

Олтинсой туманидаги «Ғолиб», «Хўжасоат», Узун туманидаги «Хурсанд», Бандихон туманидаги «Дўстлик», Термиз туманидаги «Уч қизил» сингари хўжаликларда ғалла ҳосилдорлиги 5-10 центр атрофида, 41 та хўжаликда 10 центнер, 52 хўжаликда эса 15 центнерни ташкил этди. Сабзавот соҳаси 1999 йилда 1998 йилдагича нисбатан ҳосилдорлик 8 центнерга камайиб кетди, узум етиштириш эса 80 минг тоннадан 55 минг тоннага камайиб қолди. 1996-2000 йилларда боғ майдонлари 1200 гектарга камайиб қолиб, оқибатда вилоятдаги мева ва узумни қайта ишлайдиган 10 га яқин корхоналар тўлиқ қувват билан ишлай олмадилар. Бу корхоналар 1999 йили 34 минг тонна ўрнига фақат 11 минг тонна узумни қайта ишлади холос¹.

Вилоятда 1999 йилга 700 гектар ўрнига атига 138 гектар майдонга картошка экилиб, айрим хўжаликларда гектаридан олган ҳосили 20 центнерни ташкил этди². Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бу йиллардаги молиявий аҳволи ёмонлашиб, 2000 йилнинг бошларига қадар дебиторлик қарзи 2 миллиард 503 миллион сўмни, кредиторлик қарзлари 6 миллиард 45 миллион сўмга етди. Вилоятдаги 47 та жамоа ва ширкат хўжаликлари 1999 йилни деҳқончилик соҳаси бўйича 713 миллион 315 минг сўм зарар билан яқунлади. Айниқса, Шеробод туманидаги «Владимир Қодиров» номли хўжалик 102 миллион сўм, Денов туманидаги «Амир Темур» номидаги хўжалик 60 миллион сўм, Шўрчи туманидаги «Дониёров» номли хўжалиги 36 миллион сўм зарар билан чиқди. Чорвачилик 1996-2000

¹ И.А.Каримов. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш - олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши сессиясида сўзлаган нутқи. Маърифат. 2000. 25 март. 3-6 б.

² И.А.Каримов. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш - олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши сессиясида сўзлаган нутқи. Маърифат. 2000. 25 март. 1-6 б.

йилларда Шеробод туманида қора моллар сони 3 мингдан 500 тага, соғин сигирлар сони мингтадан 338 тага камайди. Натижада туман 1999 йилда чорвачиликдан 118 миллион сўм зарар кўрди¹.

Вилоят қишлоқ хўжалигидаги бу нуқсонлар агротехник тадбирларнинг ўз вақтида сифатли ўтказилмаганлиги билан боғлиқ бўлиб, кузги шудгорлаш ишларининг кечикиб кетиши, ерга шудгорлашдан олдин фақат 35 фоиз гина минерал ўғит солиниши, 60 фоиз дан ортиқ ерларнинг текисланмай қолиб, уруғ қадашга тайёрланмаганлиги, суғориш ишларининг сифатли ташкил қилинмаганлиги, бир қатор туманларда бошоқли экинлар кучли даражада шўрланган мелиоратив ҳолати ёмон бўлган ерларга ғалла экиб келинган, ўт босган майдонларга экин экилиши, техника воситаларининг мавсумга сифатли тайёрланмай келинганлиги сабаб бўлди. Вилоятда уруғчилик масаласига 1996-2000 йилларда жиддий эътибор билан қаралмаганлиги, деҳқончилик учун офат бўлган занг касаллиги, марока чигирткаларни йўқотишнинг олди олинмаганлиги ва бошқа сабаблар билан изоҳланади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, бир хил шароитда чигит экиш муддатининг 10 кунга кечиктирилиши, ўртача ҳосилдорликнинг гектаридан 4-6 центрга паст бўлишига ёки ғалла ўрмининг 10 кунга кечиктирилиши, етиштириладиган ҳосилнинг 20-25 фоиз нобуд бўлишига олиб келади. Шунингдек, қишлоқ хўжалик экинлари етиштиришда, агротехник тадбирларни ўз вақтида ўтказмаслик ҳосил чўғининг пасайишининг асосий сабабларидан биридир. Лекин, энг катта камчилик 1996-2005 йилларда вилоят раҳбарларининг ишни тўғри ташкил эта билмаслиги, ҳамон эски тузумдан қолган, маъмурий буйруқбозлик усулининг яшаб келганлиги, мутасадди раҳбарларда мулкка, ерга бўлган муносабат ҳамон ўзгармай келаётганлиги сабаб бўлган бўлса, бундан ташқари вилоятда қишлоқ хўжалиги ривожига ҳалақит бераётган яна бир муаммо ўрта ва қуйи бўғиндаги раҳбар ҳодимлар ва мутахассисларни тайёрлаш ҳамда жой-жойига

¹ И.А.Каримов. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш - олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши сессиясида сўзлаган нутқи. Маърифат. 2000. 25 март. 1-6 б.

қўйиш масаласи билан боғлиқ¹. 1998-1999 йилларда вилоятда туман ҳокими ўринбосарларидан 32 нафари, жамоа ширкат хўжаликлари раҳбарларининг қариб 50 фоизи алмаштирилди. Дехқон ҳақиқий маънода ер эгасига, мулк эгасига ўзи яратаётган бойликнинг хўжайинига айланмас экан унинг ишида самара бўлмаслиги аниқ.

Бундай интилиш, кайфият ва ҳаракатлар сўзсиз, аввало, халқимизнинг раҳбарларга бўлган ишончини йўқотишга олиб келиши табиийдир. Президент И.А.Каримов бу муаммоларни ечиш йўллари ҳақида тўхталиб, «Агар биз жамоат ташкилотларининг кучини бирлаштириб, давлат идоралари қонун чиқарувчи ва ижро ҳокимияти устидан жамоат назоратини ўрната олмас эканмиз юқорида тилга олинган иллатлар олға юришимизга ҳалақит бераверади»².

Жамоат назоратининг моҳияти шундаки, барча ташкилотлари, маҳалла оқсоқоллари, халқ депутатлари, фаоллар, ҳамма бир ёқадан бош чиқариб, амалга оширилаётган ислоҳотларнинг изчиллигини, катта кичик раҳбарларнинг ишга муносабатини назорат қилиб, уларнинг камчиликларини рўй рост очиб ташлаш керак³.

Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасидан маълумки, қишлоқ хўжалигининг самарадорлигини юксалтиришнинг асосий омили меҳнат юмушларининг техник воситалар асосида бажарилишидир. Жаҳон тажрибаси тармоқ ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги, юқори унумдорлиги, ишлаб чиқариш кучларининг комплекс ривожланиши, илмий техника тараққиёти, моддий техника базасининг кучлилиги ва кадрлар учун шарт-шароит яратилганлиги билан бевосита мутаносиблигини кўрсатади.

Буни фермерлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Масалан, АҚШда бир фермерга ўртача 150 гектар экин майдони тўғри келади. Бу кўрсаткич Канадада 190, Буюк Британияда 70, Францияда 35, Ирландия ва

¹ И.А.Каримов. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш - олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши сессиясида сўзлаган нутқи. Маърифат. 2000. 25 март. 3-6 б

² Сурхон тонги, 2000 йил, 24 март, 1 бет.

³ И.А.Каримов. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш - олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши сессиясида сўзлаган нутқи. Маърифат. 2000. 25 март. 5 б.

Люксембургда 33, Данияда 32, Олмонияда 18, Голландияда 17, Италияда 8 гектарга тенгдир. Лекин ер техника-фан ютуқларидан унумли фойдаланилгандагина натижалар юқори бўлиши мумкинлигини улар амалда исботлашди. Умуман қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий кўрсаткичлар техникададан оқилона фойдаланишга ва унинг сифатига кўп жихатдан боғлиқ¹.

Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 31-январдаги қарорига биноан қишлоқ хўжалиги машиналарини ишлаб чиқариш мақсадида «Ўзқишлоқхўжаликмашхолдинг» компанияси ташкил этилган эди. Бу тузилма таркибига 16 та корхона, 9 та қўшма корхона, 17 та минтақавий корхона, техника маркази, 72 та туман ва туманлараро бўлинмалар, шу жумладан, машина трактор парклари ва савдо уйлари киради. 2001 йилда жаҳон талабларига жавоб берадиган техника воситалари ишлаб чиқармоқда. Улар томонидан 2001 йилнинг ўзида мамлакатимиз агросаноат мажмуига 2760 дона трактор, 971 дона трактор тележка, 100 дона пахта териш машинаси, 118 дона плуг, 994 дона борона, 80 дона пичан ўрадиган комбайн, 1066 дона культиватор ва 1 миллиард 239,6 миллион сўмлик эҳтиёт қисмлар ва бошқа техника воситалари етказиб берилди. Шу жумладан, лизинг асосида 2000 та трактор ва 404 дона тележка етказилган.

Сурхондарё вилояти туманлари марказларида жойлашган машина трактор парклари 2001 йилда ўзларини монополистларча тутиб, сифатсиз хизматлари эвазига жуда юқори тўлов шартлари билан қишлоқ хўжалиги корхоналарини анча ноқулай аҳволга солиб қўйди. Шунинг учун 2001 йилда хусусий муқобил хизматлар барпо этиш йўли билан агросервис тармоғида рақобатчилик муҳитини шакллантириш зарурати сезилди. Бу борада ривожланган давлатларидаги халқ хўжалигида лизинг хизматининг алоҳида ўрни бор. XX асрнинг 40-50 йиларидан бошлаб Америкада илк бор жорий

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2002. 11 апрел.

этилган бу хизмат тури айни пайтда жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида кенг қўлланилмоқда¹.

Республикамиз иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришлар мазкур хизмат турини жорий этиш масаласини кун тартибига кўйди. Кўп маблағ сарфламасдан ишлаб чиқариш воситаларини янгилаш, замонавий техникага эга бўлиш, унинг афзалликларидан биридир. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 30-октябрдаги қарори билан Республикамиз қишлоқ хўжалигини замонавий техника билан таъминлаш ва тармоқ машинасозлигини ривожлантириш учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида «Ўзқишлоқхўжалик-машлизинг» компаниясини ташкил қилди. Компания ўз фаолиятини бошлаган, 2000 йилда лизинг асосида қишлоқ хўжалигига 700 миллион сўм миқдоридаги 471 дона техникани етказиб берди. 1999-2000 йиллар лизинг компанияси ишни тўла йўлга қўйиш, лизинг хизматини кенг миқёсда амалиётга киритиш учун бир қанча масалалар босқисма-босқич ҳал этилди².

2001 йилда компаниянинг жойлардаги 13 та филиали орқали 2339 дона трактор, 10 дона «Кейс-2002» русумли пахта териш машинаси ва 494 дона турли хил техника воситалари ширкат ва фермер хўжаликларига етказиб берилди. Компаниянинг мамлакатимиз иқтисодиётида алоҳида ўринга эга эканлигини кўрсатди. Биринчидан, қишлоқ хўжалиги техникасини лизингга бериш соҳаси жорий этилди. Иккинчидан, мулк шаклидан қатъий назар тармоқдаги жамоалар давлатнинг ғамхўрлигини сезишди. Лизинг хизмати жорий этилгач, одамлар иш билан таъминланди ва ишлаб чиқариш самарадорлиги ошди. Яна бир аҳамиятли томони шундаки, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги ҳам жонланди. Лизинг компанияси айни пайтда ўз миждозларига берилаётган қийматининг 15фоиз ни олдиндан тўлашни таклиф қилиб, уларга катта қулайлик яратди. Шу боис лизингга олинган техникадан самарали фойдаланиш ва унинг тўғри ишлатилишини назорат қилиш нафақат

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 1-баённома., 1-хужжат 2002, 20 январ, 26 бет.

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги. Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси, биринчи китоб, -Термиз. 1996. 15 б.

мижознинг балки компаниянинг ҳам фаолиятига киради. 2001 йилда янги таркибда техника оловчиларнинг учдан бир қисмини фермерлар ташкил қилди. Техникаларнинг лизинг асосида берилиши рақобатнинг кучайишига, хизмат сифатининг яхшиланиши ва етиштирилаётган маҳсулот таннархининг пасайиб кетишига олиб келди. Бозор иқтисодиёти қишлоқ хўжалиги инфратузилмасидаги барча бўғинлардан ҳисоб-китоб билан ишлашни тақозо этади. Мақсад ички имкониятлармизни ишга солиш ҳисобига импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни кўпайтириш, экспорт салоҳиятини ошириш ва лизинг хизматини ривожлантиришга қаратилган¹.

Республикада аграр сиёсатда ерга эгалик қилиш ҳақидаги масала жуда долзарб масалалар бўлиб, мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ барча фуқаролар ва юридик шахсларга ташаббус кўрсатиш ва ишбилармонликни ривожлантириш учун, хўжалик фаолиятини қонун томонидан ман этилмаган барча турларини амалга ошириш учун кенг имкониятлар яратиш мақсадида 1998 йил 18 мартда “1998-2000 йиллардаги даврда қишлоқ хўжаликдаги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастури тўғрисида”ги, 1998 йил 22-апрелда «Дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги фармонлар, Олий Мажлиснинг янги таҳриридаги “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги ва “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари қишлоқ хўжаликдаги ислохотларнинг иккинчи босқичида қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)ни шакллантириш, мулк пайлар ва оилавий пудрат тизимини жорий этиш асосида қишлоқда ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириш, тупроқ унумдорлиги ошириш, ердан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш, селекция ва уруғчиликни яхшилаш, рақобатбардош қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали меҳнат унумдорлиги ва маҳсулдорлиги ошириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини сезиларли даражада кўтаришга қаратилган. Мазкур ислохотларнинг моҳияти қишлоқда ер ва қишлоқ хўжалик маҳсулотининг ҳақиқий эгасини аниқлаш

¹ И.А.Каримов. «Дехқончилик тараққиёти манбаи». -Т.: «Ўзбекистон». 1994.

имконинини берувчи янги мулкчилик муносабатларини шакллантиришдир. Ушбу фармонлар ҳамда қарорлар қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни замон талаблари асосида ташкил қилишда катта аҳамиятга эга бўлди. Натижада, ҳукумат қарори билан фермерларга ер ажратила бошланди. Хўжалик раҳбарлари кўпинча янги ташкил этилаётган фермер хўжаликларига ва фермерларга тупроғи унумсиз ёки тошлоқ, сув чиқиши қийин бўлган, шўрланган, унумдорлиги паст ерларни ажратиб бера бошладилар. Бу нарса айрим раҳбарларнинг бозор иқтисодиёти қонунларни тушуниб етмаганлиги, унинг асл моҳиятини, шарт ва талаблари, маъно ва мазмунини англамай туриб, шунчаки номига, хусусий мулкка айлантириш ҳолатларига дуч келина бошлади. Президент бундай салбий ҳолатларга чек қўйиш муддати келганлиги тўғрисида тўхталиб «Фермер бугунги жамиятнинг энг фаол азоси. Фаолгина эмас, энг ишончли азоси. Бу ҳақиқатни раҳбарлар ўнг қулоғи билан ҳам, чап қўлоғи билан ҳам эшитиб олсинлар. Агар керак бўлса, айрим хўжалик раҳбарлари иш юритишни фермер ҳалқидан ўргансин», -деб таъкидлади¹.

Ер чинакам хўжайинига тегиб қишлоқда фермер, деҳқон сектори амалда шаклланди. Натижада, 1994 йилда деҳқон фермер хўжаликлари сони 1,9 баробарга кўпайди ва йил охирида 25 мингтани ташкил этди. Шундан 10 минг хўжалик, чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослашган эди. Фермер хўжаликлари экинзорларининг умумий майдони 1994 йилда 1993 йилга нисбатан 2,7 ортди. Бу ерда дон етиштириш 3, картошка ва сабзавот, полиз маҳсулотлари етиштириш 3,3, гўшт етиштириш 3, сут етиштириш 2,1, тухум етиштириш 1,3 кўпайди. Булар фермер (деҳқон) хўжалиklarини ривожлантиришнинг дастлабки босқичида қўлга киритилган амалий натижасидир². Сурхондарё вилоятида фермер хўжаликлари 1995 йилда 49,0 минг тонна пахта, 33,7 минг тонна бошоқли дон, 0,04 минг тонна шоли, 5,4

¹ И.А.Каримов. «Деҳқончилик тараққиёти» манба. -Т.: «Ўзбекистон». 1994. 14-б.

² И.А.Каримов. «Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида». -Т.: 1995. 68-б.

минг тонна сабзавот, 0,3 минг тонна картошка, 3,2 минг тонна полиз, 3,1 минг тонна хўл мева, 2,1 минг тонна узум, 2,80 минг тона тухум тайёрлади.

Дехқон фермерлар томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш йилдан-йилга кўпайиб, 1998 йилда 42949 тонна ғалла, 2142 тонна маккажўхори, 161,9 минг тона тухум, 3264 тонна сут, 8456 тонна узум, 9494 тонна сабзавот, 4264 тонна бошоқли дон, 289 тонна картошка, 6398 тонна полиз маҳсулотлари, 1155 тонна гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб давлатга сотилди.

Вилоят бўйича 2000 йилда 3017 та фермер хўжаликлари фаолият кўрсатиб, кичик ва ўрта бизнес субъектлари бўлган фермер хўжаликлари ва ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликларининг сони 413 тага кўпайди. 2000 йилда вилоятда 164 минг 520 та деҳқон хўжалиги бўлиб, шулардан 325 таси ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлди. 2000 йили ўртача ҳар бир деҳқон хўжалигига тўғри келадиган ер майдони 0,17 гектарни ташкил этди. 2000 йил ҳосили учун фермер хўжаликлари 31153 гектар ерга бошоқли дон, 42000 гектар ерга пахта, 113 гектарга картошка, 323 гектарга сабзавот, 107 гектарга полиз, 543 гектар майдонга озуқа экинлари экди. 2000 йилнинг 1 июнь ҳолатида 1999 йил 1 июнь ҳолатига нисбатан қорамоллар сони 125,5 фоиз, жумладан, сигирлар 125 фоиз, чўчқалар 583,3 фоиз, паррандалар 202 фоизга кўпайди. Деҳқон ва фермер хўжаликларини икки томонлама шартномалар асосида моддий-техника ресурслари, минерал ўғитлар ва ёқилғи мойлаш материаллари билан таъминлаш бўйича ҳам амалий ишлар олиб борилди. 2000 йилда 1550 та фермер хўжаликлар 112058 тонна пахтага, 995 та фермер хўжаликлари 24108 тонна донга, 685 та фермер хўжаликлари 79,6 тонна пиллага, 43 та фермер хўжаликлари 107 тонна гўштга, 83 та фермер хўжаликлари 2470 тонна сутга, 35 та фермер хўжаликлари 476 тонна сабзавотларни тўғридан-тўғри заводларга топшириш учун «Ўздонмаҳсулот» ташкилотлари ва бошқа тайёрлов идоралари билан шартномалар тузди. Шунингдек, нефтбазалар билан 1150 та фермер, минерал ўғитлар олиш учун 1225 та фермер, МТПлар билан 1097 та фермер икки томонлама

шартномалар тузди. Вилоятда 2000 йилда 164,520 шахсий ёрдамчи хўжаликлар деҳқон хўжаликлар сифатида қайта рўйхатга олиндилар, жумладан, 2000 йилда 411 та деҳқон хўжалиги ташкил қилиниб, фермер хўжаликларига МТП ташкилотлари 179 млн сўмлик хизмат кўрсатдилар. «Агрокимётаъминот» ташкилотлари томонидан эса 6325 тонна ҳар хил минерал ўғитлар фермер ва деҳқон хўжаликларига 720 тонна бензин, 3200 тонна дизель ёқилғиси етказиб берди¹.

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлашти-риш бўйича вилоят комиссияси томонидан 2002 йилда қишлоқда ҳуқуқий мулкдорлар синфини шакллантириш, мулкий пайлар ва оила пудратини жорий этиш асосида қишлоқ хўжалиги ширкат-ларини ташкил этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ҳажмларини кўпайтириш ва аграр секторда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқарувчиларнинг ерга ва мулкка эгаллик қилишлари, ўзлари етиштираётган маҳсулотлардан тўлиқ баҳраманд бўлишлари бўйича бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига асосан вилоятда 4 та, Шеробод туманининг «Истиқбол», Бандихон туманининг «Хўжаипок», Музработ туманининг «А.Икромов» ва Шўрчи туманининг «Г.Ниёзов» хўжаликлар негизда 69 та фермер хўжаликлари ташкил этилди. Янгидан ташкил этилган фермер хўжаликларига хизмат килиш учун иккита мини банк, тўртта ёнилғи қўйиш, тўртта кимёвий маҳсулотлар сотиш шахобчаси, тўртта муқобил МТП ва тўртта сувдан фойдаланувчилар уюшмаси ташкил этилди².

Ички хўжалик шартномаларининг тўғри тузилиши ҳамда шартнома шартларининг бажаришини назорат қилиш мақсадида барча туман қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаларида мониторинг журналлари очилиб, тузилган

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги. Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси, иккинчи китоб, -Гермиз. 2001. 3-4 б.

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 3-баённома, 5-хужжат, 2003 йил, март, 26-бет.

шартномаларнинг ижроси бўйича мониторинг ишлари олиб бориш йўлга қўйилди.

2000-2005 йилларда республикада иқтисодиётида ижобий ўзгаришларга эришишда банкларнинг иштироки сезиларли да-ражада ўсиб, иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилаётган кредит қўйилмалари, кичик ва ўрта тадбиркорликни молиявий қўллаб қувватлаш юзасидан амалга оширилаётган тадбирлар, замонавий технологиялар асосидаги инвестицияларнинг ортиб бориши билан белгиланди. 1991 йил 15 февралда қабул қилинган «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, шунингдек, унга киритилган қўшимча ва ўзгаришлар банк соҳасини ислоҳ қилиш, бозор шарт-шароитларига мос келадиган банк муассасаларини ташкил этиш йўллари белгилаб берди. Натижада аҳолининг ўтиш даври талабларини қондира оладиган тижорат ва хусусий банк тармоқлари вужудга кела бошлади. 1994 йилда «Ғаллабанк», 1995 йилда «Ўздеҳқонсаноатбанк» негизида «Пахта банк», ундан ташқари «Савдогарбанк», «Мевасабзавотбанк», «Тадбиркорбанк» ва бошқалар ташкил этилди. 2005 йилда «Ғаллабанк» мамлакатимизнинг минтақаларида фаолият кўрсатаётган 32 та филиал, 31 та мини банк, 76 та жамғарма ва 41 та валюта айирбошлаш шохобчаларига эга бўлган банкдир. Улар иқтисодиётининг турли жабҳаларида иш юритувчи 39566 та хўжалик субъекти ҳамда жисмоний шахсларга самарали хизмат кўрсатиб келмоқда¹.

Микрокредит механизми бўйича банкнинг имтиёзли кредитлаш жамғармасидаги қарийб 753,1 миллион сўм миқдоридаги кредитлар кичик ва ўрта тадбиркорлар, микрофирмалар, фермерлар ҳамда деҳқон хўжаликларининг лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтирилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 сентябрдаги «Кичик корхоналар, деҳқон ва фермер хўжаликларини маблағ билан таъминлаш, уларга божхона имтиёзлари бериш туфайли, банк йилда 8657,0 минг сўм соф фойда олди. Республика «Пахтабанк» томонидан 2002 йилда қишлоқ тадбиркорларига, 5,3

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 12-баённома, 1-ҳужжат, 2005 йил, март, 7-бет

миллиард сўм ёки жами ажратилган маблағларнинг 45 фоиз миқдориди кредит берди. Республикада фаолият юритилаётган 70 мингдан зиёд фермер хўжаликларидан 50 мингтасига ёки 76 фоиз га шу банк орқали хизмат кўрсатилди. Ҳукумат томонидан зарар кўриб ишлаётган 177 та қишлоқ хўжалик корхонасини фермер хўжаликларига айлантириш вазифаси кўйилганлиги муносабати билан 2003 йилда банкнинг хусусий тармоғига молиявий ёрдами янада кўпроқ аҳамиятга эга бўлди. Тадбиркорлик бюджетдан ташқари жамғармалар орқали ҳам молиявий қўллаб-қуватлаб борилди. 2002 йилда мулкдорларнинг кичик корхона, деҳқон ва фермер хўжаликларининг бошланғич сармояларини шакллантириш учун «Пахтабанк» томонидан бизнес фонд йўналиши бўйича 69,6 миллион сўм имтиёзли кредит, деҳқон ва фермер хўжаликларига 75,9 миллион сўм кредит берилди¹.

Сурхондарё вилоятида фермер хўжаликларини ривожлантириш учун 2000 йилнинг 6 ойи давомида 281 та фермер хўжалигига 457960 минг сўм кредит маблағлари берилди.

Шу жумладан, банкнинг ўз маблағи ҳисобидан 370000 млн сўм, нобюджет маблағлари ҳисобидан эса 87960 млн сўмлик кредит қишлоқ хўжалигига ажратилди. 2002-йили Сурхондарё вилоятида янгидан ташкил этилган фермер хўжаликларига хизмат қилиш учун ва иккита мини банк ташкил этилди.

Президентимиз И.Каримов қишлоқ хўжалигида ўтказилаётган иқтисодий ислоҳот борасидаги бир муҳим масалага тўхтатилиб, деҳқон фермер хўжаликлари сонини кескин оширишда меҳнат самарадорлигини оширишда ечимини кутаётган муаммо ва масалалар бор. Шулардан бири фермер (деҳқон) хўжалиги ва шу хўжалик ташкил қилинган ерда фаолият кўрсатаётган давлат ёки жамоа хўжаликлари савхоз, колхоз, ширкатлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни аниқ бир йўлга қўйиш, уларнинг

¹ «Халқ сўзи» газетаси. 2003. 5 апрел.

алоқаларини ҳуқуқий замин асосига қуриш зарурлигини таъкидлади.¹ Фермерларнинг ҳуқуқий асосларини шакллантириш мақсадида Сурхондарё вилоятида 2002 йилда фермер хўжалиklarининг иқтисодий курси бўйича «интелект» Бизнес инкубаторларида ўқишлар ташкил этилди. Фермер хўжалиklarининг раҳбар ва мутахассисларидан қирқ нафари ушбу курсни ўқиб тугатдилар².

Шу билан бирга, фермер хўжалиklarининг йўлига тўсиқ бўлаётган уни ривожланишига ҳалиқит бераётган қуйидаги ҳолатлар мавжудлигини таъкидламоқ зарур:

- тайёрлов ва хизмат кўрсатувчи, таъминот идораларининг қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларини етиштириш юзасидан тузилган контрактация шартномаларини ўз вақтида ижро этмаслиги ҳоллари кузатилмоқда;
- Айрим ҳолларда раҳбарларнинг айби билан тадбиркорлар режадан ташқари етиштирилган ҳосилга эгаллик қила олмаяпдилар;
- Фермерларда моддий-техник база етишмаяпти;
- Банкерларнинг фермерларга пул маблағлари ва кредитлар беришда ва улардан эркин фойдаланишга муаммолар мавжуд.

Шунга қарамасдан ўтган йиллар мобайнида Сурхондарё вилояти иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиқ соҳасида олиб борилган ислохотлар ижобий натижаларни берди. Вилоятда оммавий пудратчиларининг деҳқон фермерларнинг ҳуқуқ билимларини ошириш, шартнома шартларини банк томонидан бериладиган мажбуриятларини тушунтириш, чек тизимининг моҳияти ва юритилиши, ширкат аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, манфаатдорлигининг тушунтириш мақсадида ҳар бир ширкат хўжалигида вилоят қишлоқ ва сув хўжалиги мутахассислари томонидан 2005-йили ўқув семинарида ташкил қилинди. Вилоятнинг Музрабод, Ангор, Термиз, Шеробод, Жарқўрғон туманидаги оилавий пудратчиларига деҳқон-фермерларга узвий семинар ўтказилди. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 5-баённома, 11-ҳужжат, 2003 йил, июн, 28-бет

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 11-баённома, 8-ҳужжат, 2003 йил, ноябр, 34-бет

хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ҳажмини кўпайтириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқарган маҳсулотларга ҳаридор топиш, узоқ муддатли кредитлар бериш, текин «реклама», янги таклиф ва шартномалар орқали ўз маҳсулотини сотиш каби қулай имкониятларни ўрта ва кичик мулкдорлар синфига, тадбиркор фермерларга яратиб бериш мақсадида чиқарилган фармонлар ўз натижаларини бера бошлади¹.

1996 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида ҳар йили анъанавий равишда ўтказиб келинаётган «Ташаббус» кўрик танловининг аҳамияти йилдан-йилга ортиб борди. 1997 йил апрелида Термиз шаҳридаги зобитлар уйида «Ташаббус-96» кўрик танлови ва вилоят товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар фаолларининг йиғилиши бўлиб ўтди. «Энг яхши деҳқон фермер» Денов туманидаги Ўроқ Қодиров номли фермер хўжалиги биринчи, Қизирик туманидан Камолхон Комилов иккинчи, Ангор туманилик Исоҳон Баҳромов бошлиқ деҳқон фермер хўжалиги учинчи ўринни қўлга киритди. Бу танловда Биринчи ўринни олганлар учун 6,5 миллион сўм, иккинчи ўрин учун 3 миллион сўм, 3 ўрин учун 2 миллион сўмгача имтиёзли кредит берилди².

Сурхондарё вилоятида «Ташаббус» Республика кўрик танлови ғолиблари, вилоят тадбиркорлари ва фермерилардан Гулчехра Ҳайдарова Президентнинг юксак мукофоти-«Нексия» автомашинаси билан, «Ташаббус-2002» кўрик танловида эса Денов тумани «Лочин» фермер хўжалиги бошлиғи Аҳмад Нарзуллоев мамлакатимиздаги энг яхши фермер деб тан олинди, кўрик танловининг олтин медали ва Президент совғаси-«Матиз» автомабилни қўлга киритди³. Президент фармони билан 2003 йил 25 августда Аҳмад Нарзуллаев «Ўзбекистон қахрамони» деган юксак мукофотга ҳам сазовор бўлди.⁴ Қишлоқ хўжалигида эришилган мувафақиятлар билан бир қаторда бир қанча муаммолар ҳам мавжуд. Биринчидан, амалдаги қоидаларга кўра ер солиғи икки муддатга: 1-июлгача ва 1-декабргача олинади. Аммо

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 4-баённома, 7-ҳужжат, 1997 йил, март, 29-бет

² Сурхон тонги. 1997. 4 март.

³ «Чағониён» газетаси. 2003. 14 феврал.

⁴ «Маърифат», 2003 йил 27 август.

қишлоқ хўжалиги молиявий натижалари йил охиригача бир марта шаклланади. Солиқ олишнинг биринчи муддатига қишлоқ хўжалиги корхоналари солиқ тўлаш имкониятига эга бўлмайдилар. Солиқ органлари эса солиқ тўланмаган ҳар бир кун учун устама жарима солишади ва шу тарзда солиқнинг асосий суммаси тобора ошиб боради. Шунинг учун солиқ конунчилигига бироз ўзгариш киритиб, ҳар йилнинг якуни бўйича ягона тўлов муддати жорий қилиниши зарур. Иккинчидан, қишлоқ туманлари марказларида жойлашган машина, трактор парклари амалда ўзларини монополистларча тутиб, баъзида сифатсиз хизматлари эвазига жуда юқори тўлов шартларини қўйиб, қишлоқ хўжалиги корхоналарини анча ноқулай аҳволга солиб қўйди. Шунинг учун хусусий муқобил хизмат турларини барпо этиш йўли билан агросервис тармоғида рақобатчилик муҳитини шакллантириш лозим. Учинчидан, қишлоқ хўжалиги раҳбарлари ва мутахассисларнинг фикрига кўра қатъий банк тизими бўйича ўтказилаётган молиявий ўзаро ҳисоб-китоблар тизими хўжасизликка йўл қўйилишига ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг соф фойда олишга қизиқилишининг сусайишига сабаб бўлди¹.

Натижада бу соҳадаги фойда билан ишловчи корхоналар ҳам зарар билан ишловчи корхоналар ҳам ўз маблағларидан эркин фойдаланмаганлиги қайд этилди. Шунинг учун молиявий бақувват қишлоқ хўжалиги корхоналари олдида кўнгдаланг турган бундай тўсқинликка барҳам бериш ва улар ҳисоб рақамидаги пул маблағларининг эркин ҳаракат қилишини таъминлаш чегаралари кўриб чиқилди; Тўртинчидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, сотиш, қайта ишлаш мақсадида юкларни етказиб бериш ва олиб кетиш нуқталари ташкил этилди. Бешинчидан, қишлоқ хўжалигида суғориш ишлари такомиллаштирилиб, замонавий жаҳон андозаларига мос илғор технологиялар жорий этилди. Ўзбекистон шароитида ўсимликларни ёмғирлатиб суғориш ишлари усулининг афзаллик томонлари кенг тарғиб қилиниб, ёмғирлатиб суғориш технологияси кенгайтирилди,

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 9-баённома, 1-хужжат, 2003 йил, сентябр, 43-бет

моддий техника базаси, таъмир ва сервис хизмати кучайтирилди. Ёмғирлатиб суғорувчи аппаратларни ишлаб чиқариш ва унга сервис хизмати кўрсатиш ташкил этилди. Ўзбекистонда кичик хажмдаги қишлоқ хўжалик машиналарини ишлаб чиқаришни йўлга қўйилиб, кичик ва ўрта фермер хўжаликлари оммавий равишда қулай машиналар билан таъминланди.¹ Сурхондарё вилоятида қишлоқ хўжалигида 2000-2005 йилларда ғалладан бўшаган майдонларга такрорий экин экилиб, пахтанинг «Юлдуз», «Бухоро-б» каби навларидан 28 центнергача юқори ҳосил олишга эришилди. Республикамизда Сурхондарё деҳқончилик мактаби деган янги фахрли ном вужудга келди. Жарқўрғон, Термиз, Музрабод туманларида жуда яхши ўсадиган қанд лавлаги экиш ва ундан ҳамкорликда шакар ишлаб чиқарадиган қўшма корхона қурилиб ишга туширилди.

Юқоридаги фикрлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, Сурхондарё вилояти иқтисодиётида муҳим соҳа бўлган қишлоқ хўжалиги ўтиш даврининг дастлабки босқичларида муҳим натижаларга эришди. Вилоят қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислоҳотлар ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамай, янги имкониятларга эга бўлиб, деҳқончилик маданияти анча ривожланди. Қишлоқ хўжалигида ўтказилган ислоҳотларнинг муҳим натижаларидан бири шу бўлдики, деҳқонлар ерга нисбатан мустақил бўлиб, ишлаб чиқарган маҳсулотини бозорга эркин сотиш ҳуқуқига эга бўлди. Шунингдек, эски фикрловчи, боқимандалик кайфиятидан қутилиб, моддий жиҳатдан ўз аҳволини яхшилаб олди. Жамиятда деҳқон хўжаликлари, фермерлар, шахсий деҳқон хўжаликлари ўзларининг ишлаб чиқариш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда меҳнат унумдорлигига эга бўлди. Вилоятда қишлоқ хўжалигининг ривожланиши натижасида эски маъмурий буйруқбозлик усулларидан воз кечилиб, деҳқонлар янги техника воситалари ва технологиянинг замонавий йўналишларидан ўз хўжаликларини юритишда кенг фойдаландилар. Ўзбекистон давлатининг қишлоққа нисбатан сиёсати илғор мамлакатлар

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 12-баённома, 5-ҳужжат, 2005 йил, декабрь, 31-бет

тажрибасини ўрганиш ва республика учун маъқул бўлган томонларини олиш, ўзбек халқининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш борасидаги тарихий анъаналарига, миллий хусусиятларига суянган ҳолда, ўзбек модели асосида шаклланимда ва тарихан қисқа давр ичида бу соҳада катта ўзгаришлар юз берди. Шу билан бирга, бозор ислохотлари тобора чуқурлашгани сари иқтисодиётнинг муваффақиятли ривожланишига ўз ҳиссасини қўшиши мумкин бўлган барча усул ва воситалардан самарали фойдаланилмапти. Масалан, иқтисодий ўсишининг юқори суръатларини таъминлашнинг муҳим омилларидан бири меҳнат унумдорлигидир. Меҳнат унумдорлигининг ошиши ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш, инфляция жараёнларининг олдини олиш, харажатларни камайтириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ташқи ва ички бозорда рақобатбардошлигини ошириш каби ишчи-ходимлар иш ҳақини ошириш учун реал имконият яратади. Лекин, объектив ва субъектив сабабларга кўра, Ўзбекистонда меҳнат унумдорлиги кўпчилиكنинг диққат-эътиборидан четда қолиб келмоқда. Бунинг боиси, баъзи тоифадаги раҳбар шахсларда, шунингдек, айрим олимларда бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат унумдорлигининг ошириш йўллари тўғрисида нотўғри фикрлар шаклланиб қолганлигидир. Уларнинг фикрига кўра, гўёки бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат унумдорлиги ўз-ўзидан ошиб бораверар экан. Шунинг учун бу жараёнга давлат органлари томонидан макроиқтисодий таъсир ўтказишга, махсус илмий тадқиқотларни амалга оширишга зарурат қолмаганлиги таъкидланмоқда.

Ваҳоланки, ривожланган мамлакатларда ЯИМ ҳажмининг 60-70 % меҳнат унумдорлигини ошириш эвазига оширилади. Мутахассислар ўтказган тадқиқотлар Сурхондарё вилоятида юқори меҳнат унумдорлигига эришиш учун кенг имкониятлар борлигини кўрсатди. Масалан, фақат меҳнат интизомини кучайтириш, ишга кечикиш, техниканинг беҳуда тўхтаб

қолишларини камайтириш эвазига саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини 30 % га кўтариш мумкин экан¹.

Бу ва бошқа объектив ҳамда субъектив сабабларга кўра Сурхондарё вилояти ҳозиргача республиканинг дотация бериладиган ҳудудларидан бири ҳисобланади. 2002 йилда маҳаллий эҳтиёжларга сарфланаётган бюджет маблағларининг 30 % ни республика бюджетидан ажратилаётган субсидия ва дотациялар ташкил этди².

Лекин ўтиш даврига хос бўлган бу салбий хусусиятлар республика вилоятларида амалга оширилаётган ислохотларнинг умумий йўналишига, унинг бунёдкорлик тамойилларига таъсир қилмади. Чунки бош ислохотчи бўлиб майдонга чиққан Ўзбекистон давлати, Президент И. А. Каримов амалга ошираётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларни бутун халқ қўллаб-қувватлади. Энг муҳими, Ўзбекистон халқи тараққиётимизнинг асосий йўналиши бозор муносабатларига ўтишда эканлигини англаб етди.

2.2. Воҳада маданий ҳаётнинг юксалиши

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейинги долзарб муаммолардан бири жамиятга муносиб кишиларни тарбиялаш, ўзбек халқининг маънавий меросини тиклаш учун кенг имкониятлар яратишдан иборат эди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли» китобида «Ўзбекистоннинг миллий-маданий жиҳатдан ғоят рангбаранглиги, миллий ўзлигини англаш ва маънавий қайта тикланишнинг кучайиб бориши билан узвий бирликда жамиятни янгилаш, уни демократик жамиятга айлантириш учун қудратли омил бўлиб хизмат қилади ва Республиканинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши учун қулай шароитларни вужудга келтиради»³-деб кўрсатиб ўтган эди.

¹ Ўша жойда: Сурхондарё бўлимининг 2002 йилдаги илмий, илмий-ташқилий фаолияти бўйича йиллик ҳисоботи материаллари (17/ХП/2002 й.). - Сурхондарё, 2002. - Б. 49-50.

² Пугач И. ва бошқ. Экономика регион... - С. 17.

³ И.А.Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли». -Т.: «Ўзбекистон». 1992.

Маълумки, ҳар бир жамият ўз тарихий тараққиёти давомида сифат жиҳатдан янги ҳолатга ўтишда бир қатор қийинчиликларга дуч келади. Эски тизим сарқитларини бартараф этиш, бошлаб юборилган ислоҳотларга тўғаноқ бўлаётган Совет мафкурасига хос маъмурий буруқбозлик тизимидан воз кечиш, миллий урф-одатларни, қадриятларни, анъаналарни тиклаш, миллий маданиятни ҳар томонлама ривожлантириш, баркамол авлодни тарбиялаш мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб, долзарб масала бўлди. Кишилар тафаккуридаги миллий мустақиллик мафкурасини ҳар томонлама мукамал ривожлантириш, кишиларнинг дунёқарашида Совет тузумига хос сарқитларни бартараф этиш учун тинимсиз меҳнат қилиш талаб қилинди. Ўтиш даврида амалга оширилаётган ислоҳотларда инсон омили биринчи ўринда турса, ислоҳотлар шу қадар муваффақиятли кечади, чунки ислоҳотлар инсон манфаатларига қаратилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Бозор ислоҳотларининг муҳим таркибий қисми бўлган кучли ижтимоий сиёсатга етарли баҳо берилмаган жойда ижтимоий кескинлик ва қарама-қаршилик вужудга келишини бугунга кунда ҳаётнинг ўзи исботламоқда. Бу эса, ўз навбатида, ислоҳотларни обрўсизлантириб қўйиши мумкин»¹.

Халқнинг маънавий дунёқарашини мукамал ривожлантириш учун аждодларимиз томонидан яратилган моддий ва маънавий маданият манбаларини чуқур ўрганиш, қайта тиклаш, тарғиб этиш масаласида муҳим аҳамиятга эга бўлган ижтимоий турмушни яхшилашга, маънавий дунёқарашни ривожлантиришга оид ислоҳотлар мустақилликнинг даслабки йилларидан бошлаб амалга оширила бошланди.

Маънавиятнинг бойлиги, келажак пойдеворининг мустаҳкамлигидан далолат беради. Бугунги истиқлол дамларида эзгу қадриятлар ва анъаналаримиз асосида яратилаётган мустақиллик мафкураси ҳам бой маънавий меросимизнинг устунидир. Мафкура ва манавиятни бойитишда

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. -Т., «Ўзбекистон» 6-жилд, 1998. 163 бет.

халқимизнинг асрлар оша асраб ва бойитиб келинган боқий анъаналари ва кадриятларининг ҳам ўзига хос муносиб ўрни бор.

Мустақиллик йилларида вилоятда ўтмишда яшаб ижод этган кўплаб алломаларнинг ҳаётини, меросини ўрганиш, уларнинг асарларини таҳлил қилиш ва нашр эттириш мақсадида ҳам қатор ишлар олиб борилди. Мозийга янгича нуқтаи назардан эътибор ҳамда юртимиз ўтмишини ўрганишга бўлган чанқоқликнинг ошганлиги сабабли олим ва адиблар ташаббуси билан ўтмишда ўтган ўнлаб воҳадошларимизнинг номлари халққа етказилиб, нашр қилина бошланди. Ана шундай алломалардан бири Алоуддин Аттордир. 1994 йил 10 июнда Денов шаҳрида Нақшбандий йўналишининг буюк намоёндаларидан бири Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389 йиллар)нинг биринчи шогирди, куёви ва халифаси Хожа Алоуддин Аттор ҳаёти ва ижодига бағишланган илмий-назарий анжуман бўлиб ўтди. 1992 йилда вилоят ҳокимлиги шоир Адиб Собир Термизий номини адабийлаштириш ҳамда вилоятда ижод қилаётган қатор ижодкор ва санъаткорларни қўллаб-қуватлаш мақсадида «Адиб Собир Термизий» мукофотини таъсис этди. Ушбу мукофот ҳар йили мустақиллик байрами арафасида жорий йил давомида вилоят телевидениясида намоёиш этилган кўрсатув, газеталарда эълон қилинган мақола ҳамда театрда қўйилган асарлар, вилоят тарихи, адабиёти ёритилган рисола ва китоблар учун бўладиган танлов ғолибларига бериладиган бўлди¹. 1993 йилда мукофотнинг биринчи соҳиблари сифатида вилоятнинг йирик адиби Мингзиё Сафаров, рассом Турсунпўлат Узоқов ҳамда бахши Шоберди Болтаевлар тақдирландилар. 1994 йилда эса воҳалик шоир Низомжон Парда, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, «Сурхон тонги» газетасининг маъсул котиби Муҳаммаджон Азимов, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевлар адиб «Собир Термизий» мукофотининг совриндори бўлдилар.

Мустақиллик йилларида давомида вилоят маданияти ва адабиёти билан бир қаторда театр санъатида ҳам жадал ривожланиш жараёнига ўтилди.

¹ Шониёз Сафаров. Термиз ва Термизийлар. Термиз «Жайхун» 1993. 91-92 б.

Бунга Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 1998 йил 26 мартдаги «Театр санъатини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонидан сўнг вилоятнинг санъат даргоҳларидан бири Маннон Уйғур номидаги мусикали драма театрининг репертуарлари ҳам рангба-ранг мавзу ва жанрдаги қатор драматик асарлар билан бойиди. Театр жамоаси ўз ишини янги давр талаблари асосида қайта қуриш жараёнида сахнада ижро қилаётган асарларининг кўпроқ миллий бўлишига ҳаракат қилди. Жуда катта ижодий кучни ўз бағрига олган театр жамоаси ўз репертуарини воҳа ижодкорларининг асарларини сахнага олиб чиқди. Вилоят мусикали драма театрида таниқли журналист Норқул Ҳайиткуловнинг «Юлдуз сўнди», Исомиддин Отакулнинг «Қамашган кўзлар», Хуррам Мақсадкуловнинг «Садоқатли арвоҳ» каби асарлари сахналаштирилди¹.

Театрнинг ижодий жамоаси 1993-1994 йилларда шоир ва драматург Низомжон Парда қаламига мансуб бўлган адиб Собир Термизий номли пьессани сахналаштирди. Театрнинг меҳнат севар аҳли бу асар учун 1994 йилда «Адиб Собир Термизий» мукофоти билан тақдирланди.

1995 йил 5 ноябрда Маннон Уйғур номидаги вилоят мусикали драма театри ташкил этилганлигининг 60 йиллиги нишонланди. Театрда таниқли драматург Машраб Бобоевнинг «Ўчмасин чироқ» номли асари сахнага кўйилди. Театр жамоаси 1996 йилда Соҳибқирон Амир Темур таваллудига 660 йил тўлиши муносабати билан ўтказилаётган тантаналарда ҳам муносиб қатнашиб «Темур ва Йилдирим Боязид» номли пьесани театр сахнасига олиб чиқишди. Театрда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист»лар Мансур Равшанов, Гулнора Равшанова, Мариям Махмудова, Тошмуров Эргашев, Амрулло Нарзуллаев каби тажрибали актёрлар, С.Муқимов, Р.Маматалиев, Х.Орипов, М.Шарипов, З.Боқиева, Е.Мирқурбонов каби ижодкорларнинг меҳнати беқиёсдир².

¹ Шониёз Сафаров. Термиз ва Термизийлар. Термиз «Жайхун» 1993. 38 бет.

² С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. -Т.: «Шарқ». 2001. 355-б.

Театрда миллий урф-одатларни тараннум этувчи ва улуғловчи асарлар сахна юзини кўрди. Ф.Мусаждоновнинг «Олифта», Х.Расулнинг «Узоқдан келган куёв», Р.Муҳаммаджоновнинг «Ака-ука совчилар», Ш.Бошбековнинг «Темир хотин», Х.Муҳаммаднинг «Хотинлар ҳазили», Хамзанинг «Жононга бордим бир кеча» асарлари асосида сахналаштирилган спектакллар шулар жумласидандир.

Қадимий урф-одатлар ва кадриятларимизни, фольклор-этнографик санъатимизни, анъана ва удумларимизни тиклаш ва уларни бойитиш, сайқал бериш, томошабин эътиборига етказиш борасида айниқса катта ишлар қилинди. М.Хайруллаевнинг «Олам сеники», М.Ниёзметовнинг «Қорбобо ва ялмоғиз», М.Қодировнинг «Сехрли узук», У.Азимовнинг «Бир қадам йўл», Х.Хурсандовнинг «Қайсар чолнинг қилиғи», «Кампир топайми, дадажон», Э.Хўшвақтовнинг «Қаллиқ ўйини», «Чимилдик», О.Салимовнинг «Сехрли қоп», Ж.Маҳмудовнинг «Осмондан тангга ёққан кун», «Дангсалар салтанати» спектакллари халқимиз томонидан муносиб қадрланди.

Халқимиз тарихини, маданиятини, адабиётини ва санъатини сахна асарлари воситасида кенг тарғиб қилиш, миллий давлатчилигимиз тарихини ёритиш, буюк аждодларимиз сиймосини яратишга жиддий эътибор қаратилди. Уйғун, И.Султоннинг «Алишер Навоий», Қ.Абдунабиевнинг «Амир Темур ва Йилдирим Боязид», У.Азимнинг «Алпомишнинг қайтиши», Н.Парданинг «Адиб Собир Термизий», Т.Зулфиқоровнинг «Қафасдаги каклик» асари, Ш.Раҳматуллаев ташаббуси асосида яратилган «Шоҳ ва шоир» спектакллари театр сахнасида намоёйиш этилди.

Бугунги кунда бутун дунёни ташвишга солаётган терроризм, диний ақидапарастлик, гиёҳвандлик каби «Аср вабоси» деб ном олган жирканч иллатларни, уларнинг чиркин кирдикорларини фош этишга, уларга қарши муросасизлик билан курашишга, огоҳлик ва сергакликка давъат этувчи, миллатимизга хос бўлган ўзаро меҳр-оқибат, ватанга садоқат, ота-она, ака-ука ва одамларга нисбатан мухаббат, фақат эзгулик сари чорловчи халқимизни, хусусан, ёшларни тўғри йўлга бошқарадиган маънавий-

маърифий тарбияга ҳамда сиёсий-ижтимоий аҳамиятга эга бўлган сахна асарларини яратиш театр жамоасининг ўз олдига қўйган долзарб вазифаларидан бири бўлди. Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримовнинг «Аҳоли ўртасида олиб борилаётган маънавий-маърифий ва тарғибот-ташвиқот ишларининг таъсирчанлиги ва самарасини оширишга қаратилган кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори асосида М.Бобоевнинг «Қўнғироқлар жаранги», Х.Расулнинг «Фаришта», Х.Хурсандовнинг «Қайсар чолнинг қилиғи», «Пагон таққан одамлар», «Мухаббатим қисматим менинг», «Дард кўрмаган эрка болам», Р.Орифжоновнинг «Уйқусиз тунлар», М.Ҳазратқуловнинг «Интизор», Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси лойиҳаси асосида сахналаштирилган «Ҳазон бўлган умрлар» шулар жумласидандир.

Театрда сахналаштирилган Н.Парданинг «Адиб Собир Термизий» спектакли учун ижодкорлардан бир гуруҳи «Собир Термизий» мукофотига сазовор бўлдилар. 1994 йилда Х.Расулнинг «Фаришта» спектаклида она образини яратган Ўзбекистон халқ артисти Г.Равшанова «Йилнинг энг яхши аёл»роли «Саҳна маликаси» мукофоти билан тақдирланди. Х.Хурсандовнинг «Ўлдинг азиз бўлдинг» спектакли «Андижон баҳори-2001» фестивалида сахналаштирувчи режиссёр, Ўзбекистон санъат арбоби М.Равшанов «Режиссурада янги талқин», актёр Р.Раҳматов «Энг яхши рол ижрочиси» номинациялари бўйича мукофотландилар.

Қ.Абдунабиевнинг «Амир Темур ва Йилдирим Боязид» спектакли учун режиссёр М.Равшанов халқаро театр фестивалининг бош совринини қўлга киритди. Ҳ.Ориповнинг «Амир Темур» роли учун, Р.Маматалиев, «Йилдирим Боязид» роли учун, Б.Рамазонов «Масхара» роли учун қимматбаҳо совғалар билан тақдирландилар. «Ҳазон бўлган умрлар» спектаклининг режиссёри Ф.Болтаев «Дебют-2005» фестивалининг қимматбаҳо совғаси билан мукофотланди. 2002 йилда ўтган «Сарҳисоб» республика театрлар санъати фестивалида режиссёр М.Равшанов «Режиссёрнинг драматург билан ҳамкорлиги учун» номинацияси бўйича

ғолиб деб топилди. 2005 йил «Бойсун баҳори» Халқаро фольклор-этнографик фестивалида Х.Хурсандовнинг «Кампир топайми, дадажон» спектакли ғолиб деб топилди ва диплом билан тақдирланди. Шунингдек, театр мунтазам равишда Бойсун шаҳридаги 12-сон меҳрибонлик уйи, ногиронлар санаторияси, Тўпаланг сув омбори ва ГЭСИ, Тошгузар-Бойсун-Кумқўрғон темир йўл қурувчиларига, чегарачиларга, аскарларга, ўқувчи-талабаларга, қишлоқ хўжалиги ходимларига, хотин-қизлар ҳамда ёшларга ҳайрия спектакллари ва концертлари ташкил этдилар. 2005 йилда театр жамоасида 106 нафар санъаткор ва ишчи ходимлар самарали меҳнат қилиб, жамоа аъзоларидан икки нафари «Ўзбекистон халқ артисти», бир нафари «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби», саккиз нафари «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист», бир нафари «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвонлари билан мукофотланди. Жамоанинг фаол аъзоларидан катта гуруҳи Ўзбекистон ордени ва медаллари билан тақдирланди. Жамоа эзгулик йўлида камтарона меҳнат билан банд бўлиб, халқимиз ҳурматини қозонди.

Шунингдек, вилоят туманларида ҳам кўплаб драма ва кўғирчоқ халқ театрлари ҳам фаолият кўрсатиб келмоқда. 1960 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Термиз шаҳар маданият уйи қошидаги драма халқ театри; 1968 йили «Халқ театри унвони»ни олган Термиз шаҳар Маданият уйи қошидаги «Буратино» кўғирчоқ халқ театри; 1968 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Жарқўрғон тумани Маданият уйи қошидаги драма халқ театри; 1960 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Денов тумани Маданият уйи қошидаги драма халқ театри; 1988 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Узун тумани маданият уйи қошидаги драма халқ театри; 1989 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Олтинсой тумани «Вахшивор» қишлоқ маданият уйи қошидаги «Ёрилтош» кўғирчоқ халқ театри; 1996 йилда «Халқ театри унвони»ни олган Шўрчи маданият уйи қошидаги миллий дарбозлар халқ гуруҳлари шулар жумласидандир.

Жарқўрғон тумани халқ театри 1999 йилнинг апрел ойида «Қайтар дунё» спектаклининг премьерасини ижро этиб, ҳаётий воқеалар орқали инсон кадри қиммати, одоб ахлоқ тушунчалари бериш орқали ёшларларимиз тарбиясига муносиб ҳисса қўшди¹.

Вилоят маданият ва санъатини ривожлантиришда тасвирий санъатнинг ўрни беқиёс бўлиб, ўнлаб мусаввирларнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Рўзи Чориев, Турсунали Қўзиев, Холбой Хасанов, Т.Ўроқов, С.Ахмедов, Х.Турсунов, О.Егай, Ч.Маматқулов, Д.Маматқулов, Д.Йўлдошев, Ш.Йўлдошева каби муйқалам соҳиблари ўзларининг самарали ижодлари билан юртимиз маданият равнақига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшдилар. 1994 йили вилоятнинг таниқли мусаввири Холбой Хасанов «Адиб Собир Термизий» мукофотига сазовор бўлди. Х.Хасановнинг «Сурхондарёда баҳор», «Амударё соҳилида», «Куз», «Чегарада оқшом», Т.Ўроқовнинг «Жануб осмони», «Вахшиворда куз», «Жанубий чегара», «Хўжайкон туз кони», О.Егайнинг «Оқшом», «Тоғ дарёси», «Тоғда боғ» каби асарлари яратилди.²

Сурхондарё вилоятининг табиати, танти одамлари, ноёб осори атиқаларини тарғиб қилишда Ўзбекистон халқ рассоми Рўзи Чориевнинг хиссаси катта бўлди. Рўзи Чориев томонидан яратилган кўплаб тасвирий санъат асарларида вилоят табиати, одамлари акс эттириб берилди. Рассом янги-янги асарлар билан тасвирий санъатимиз хазинасини янада бойитди. Вилоятда Мустақиллик йилларида ижодкор талантли ёш йигит ва қизларнинг иқтидорларини номоён қилиш мақсадида «Ўзбекистон келажаги болалар нигоҳида» номли расмлар чизиш бўйича кўрик танлов ҳам ўтказилди. Кўрик танловда 2003 йилда Жарқўрғон, Музрабод, Сариосиё, Шўрчи, Қизирик туманларининг ўқувчилари юқори натижа кўрсатди ва Республика босқичида иштирок этиш учун йўлланмани қўлга киритдилар. Улар Республика босқичида фаол иштирок этишиб, Халқ таълими Вазирлигининг фахрий

¹ «Жарқўрғон ҳақиқати» газетаси. 1999. 22 апрел.

² С.Н.Турсунов, Э.О.Қобилов ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. -Т.: «Шарқ». 2001. 355-б.

ёрлиқлари ва қимматбаҳо совғаларини қўлга киритишди. 2003 йилда Жарқўргон туманидаги 28-мактабнинг 7 синф ўқувчиси Сафаров Умиджон Тошкент шаҳрида ўтказилган Республика босқичидаги «Улуғбек юлдузлари» танловида ўзининг чизган расмлари билан иштирок этиб, энг иқтидорли ўқувчи сифатида тан олинган ҳолда Республика бадиий академиясига имтиёзли равишда ўқишга қабул қилинадиган бўлди.

Мустақиллик йилларида вилоят санъаткорлари воҳа санъатини дунёга ёйишда тинимсиз меҳнат қилдилар. Жумладан, Бойсун туманининг «Шалола» (1969 йилда «Халқ театри унвони»ни олган) дастаси қатор хорижий мамлакатларда ижодий сафарда бўлиб, кўп минг сонли мухлислар таҳсинига сазовор бўлди. «Қуралай», фольклор этнографик ансамбли ижодий жамоаси; Узун тумани Б.Омонов номидаги ширкат хўжалигидаги «Роҳат» ашула ва рақс дастаси; Узун тумани К.Алиев ширкат хўжалигидаги «Райҳон», Жарқўргон тумани Тўхта Шобуров ширкат хўжалиги қошидаги «Дилрабо», Сурхон ширкат хўжалигидаги «Сурхон гуллари», Шўрчи тумани маданият уйининг «Кумуш тола», Олтинсой тумани Пахтакор ширкат хўжалигининг «Оқар булоқ тонги», Хўжаипок ширкат хўжалигидаги «Лола», Денов тумани И.Тўраев ширкат хўжалигидаги «Навниҳол» ва Сарийосиё тумани маданият уйи қошидаги «Шодиёна» номли ашула ва рақс дасталари ҳам истиқлол йилларида ўз ижодлари билан Республика аҳлига танилдилар. Вилоятнинг Сайёра Қозиева, Ҳосила Раҳимова, Маҳмуд Намозов, Равшан Намозов, Рустам Маҳмудов каби хушовоз хонандалари Республика миқёсида ўтказилаётган барча санъат тадбирларида ва байрамларида ўз репертуарларидаги янги-янги қўшиқлар билан иштирок этмоқдалар.

2002 йил 25 майдан бошлаб, Бойсун туманида «Бойсун баҳори» халқаро очик фольклор фестивали ҳар икки йилда бир маротаба ўтказиб келинмоқда. 2002 йилда ўнга яқин хорижий мамлакатлардан санъатшунос, фольклоршунослар, тарихчилар, либос дизайнерлари иштирок этаётган санъат анжумани маданий ҳаётимизда муҳим воқеа бўлди. Бу фольклор фестивали ЮНЕСКО томонидан инсоният оғзаки ва маънавий мероси

дурдонаси сифатида эътироф этилди. Бу жаҳондаги шундай нуфузга сазовор бўлган манзиллар ичида ўн тўққизинчисидир. Мустақиллик туфайли маънавий қадриятларимизни тиклаш борасида амалга оширилаётган хайрли ишлар ҳам вилоятда маънавият ва маърифатни янада юксалтиришга қаратилгандир. Айниқса «Алпомиш» достонининг 1000 йиллик тўйининг 1999 йил 6 ноябрда ЮНЕСКО ҳамкорлигида кенг миқёсида нишонланиши вилоят маданий ҳаётида чуқур из қолдирди. Байрам тантаналарида Республика Президенти И.А.Каримов маъруза қилиб, ҳамда Сурхондарёнинг бахшичилик санъати анъаналарига юксак баҳо берди. Президентнинг бевосита ташаббуси билан «Халқ бахшиси» унвони таъсис этилиб, бу юксак унвонга биринчи бўлиб Ўзбекистонда Шоберди бахши Болтаев сазовор бўлди. «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги муносабати билан «Ўзбекино» давлат акционерлик компанияси томонидан суратга олинган икки қисмли «Алпомиш» бадиий фильмида Сурхондарёлик спорт устаси Азамат али Қаландаров Алпомиш ролини яратди. 1995 йил декабрда «Ўзбекистон ватаним маним» мавзудаги қўшиқ кўрик танлови малакатимизнинг ҳамма вилоят, шаҳар ва туманларида кўтаринкилик билан ўтказилди. 2003 йил март ойида Термизнинг «Баҳор» концерт залида «Ўзбекистон-Ватаним маним»-деб аталган қўшиқ танловининг биринчи босқичи бўлиб, бу Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигига қаршли муассасалар ўртасида ўтказилди. Кўрик танловда болалар боғчалари тарбияланувчиларидан мамлакатдаги Олий ўқув юртлари талабалари ҳам иштирок этди. Кўрик қатнашчилари она Ватан гўзаллиги, унинг истиқлолини мадҳ этган қўшиқлари, таниқли бастакорлар, шоирлар ва Халқ таълими Вазирлигининг етакчи мутахассисларидан иборат нуфузли ҳайъат аъзолари томонидан баҳоланди. Умуман кўрик танловнинг биринчи босқичида 54 мингдан зиёд санъаткор қатнашди. 10 мингдан ортиқ қўшиқлар ижро этилди. Сурхон воҳасида ҳам бу кўрик танлов учун ҳар йили танлов ўтказиш, воҳанинг Жарқўрғон туманида 1999 йилда 3 та жанр бўйича (миллий фольклор эстрада) ҳамда «Бахшилар танлови» бўйича байрам ўтказилиб,

туман бўйича «Ўзбекистон Ватаним маним» кўрик танлови ғолиблари аниқланди. Биринчи ўрин Нажмиддин Жононовга («Садо» гуруҳи), иккинчи ўрин Абдулла Саидов (мактаб ўқувчиси), учинчи ўрин Сафар Қўрбонов (шаҳар мусика мактабидан), Норбўта Жумаев («Мураббий дастаси»)ларига берилди. Танловда 1-2 ўринни олганлар ва бахшилар ичида ғолиб деб топилган Ўрол Худойкулов Вилоят босқичига йўл олди.

2000 йил 26-27 июн кунлари Тошкент шаҳрида Республика Олий ўқув юртлари ўртасида бўлиб ўтган «Ўзбекистон-Ватаним маним» кўшиқлар кўрик танловида Термиз давлат университети талабалари ҳам иштирок этишиб, фахрли 4 ўринни эгаллаб қайтдилар. Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишларни янада ривожлантириш мақсадида вилоятдаги барча маданият муассасаларида фаолият кўрсатаётган бадиий раҳбарларнинг иш савияси ва билим доираларини кенгайтириш, уларни ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи бадиий раҳбар қилиб камол топтириш, ёш авлодни ғоявий эстетик руҳида тарбиялаш мақсадида олиб борилган ишлар ўз самарасини берди. Жумладан, 2002 йилда Қашқадарё вилоятининг Китоб шаҳрида ўтказилган фольклор-этнографик жамоаларининг Республика кўрик танловида Олтинсой тумани Вахшивор қишлоқ клуби қошида ташкил этилган «Шаршара» фольклор-этнографик жамоаси II ўринга, 2003 йилда ўтказилган «Алла» ижрочиларининг олтинчи анъанавий кўрик танловининг вилоят босқичи деб топилган Жарқўрғон тумани бадиий жамоаси кўрик танловининг Наманган шаҳрида ўтказилган Республика босқичида фахрли 2 ўринга сазовор бўлдилар.

Вилоятдаги адиб Собир Термизий номли кутубхона вилоятдаги 413 та кутубхонага услубий марказ ҳисобланиб, уларга услубий ва амалий ёрдамлар бериб келмоқда. 2005 йилда туман кутубоналарига ёрдам тариқасида «Обод маҳалла-озод ватан таянчи» мавзусида элнинг энг суюкли адиби, шоир Мусо Тошмуҳаммад Ойбек таваллудининг 100 йиллигига бағишлаб «Инсон гўзаллигини ўлчовчи шоир», «Ғафур Ғулом 102 ёшда», Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 13 йиллигига атаб «Борлиғимиз сенга

бахшида Ватан» мавзуларида услубий кўлланмалар тузилиб, китоб тариқасида тарқатилди.

Кутубхоналар ўртасида Республикада ўтказилган кўрик танловда вилоятдаги кутубхоналар муваффақиятли фахрли ўринларни эгаллаб, жумладан, 1995 йилда «Кутубхона ва маҳалла» Республика кўрик танловида Шўрчи тумани марказлашган кутубхона тизимига қаршли 19 тармоқ кутубхонасичи Мегнора Мўминова биринчи ўринни, 1996 йилда «Кутубхона ёшлар камолотида» Республика кўрик танловида Шўрчи туманидаги марказлашган кутубхоналар тизимига қаршли 23-тармоқ кутубхонаси кутубхоначиси Зулхумор Холбоева ҳам фахрли биринчи ўринни, 1998 йилда «Ёш кутубхоначи» номли Республика кўрик танловида Денов шаҳар болалар кутубхонаси мудираси Дилрабо Шукурова фахрли иккинчи ўринни, 1999 йилда «Кутубхона оила хизматида» Республика кўрик танловида Узун туманидаги 24 қишлоқ тармоқ кутубхонаси кутубхоначиси Гулсуной Одинаева биринчи ўринни, 2001 йили «Йилнинг энг яхши сценарийси» Республика кўрик танловида Шўрчи тумани марказлашган кутубхона тизими болалар кутубхоначиси Озодахон Турдиева биринчи ўринни, 2002 йилда «Энг яхши оилавий китобхон» Республика кўрик танловида Музрабод тумани марказлашган кутубхона тизими оилавий китобхона Бобокелдиевлар оиласи Республикада рағбатлантирувчи ўринни, 2002 йилда «Президент асарлари билимдони» Республика кўрик танловида Шеробод тумани марказий кутубхонаси китобхонларга хизмат кўрсатиш бўлими кутубхоначиси Турғун Парпиев фахрли учинчи ўринни, «Энг яхши оммавий тадбирлар сценарийси» номли Республика кўрик танловида Шўрчи тумани марказий кутубхонаси услубият бўлими мудир Эътиборхон Мустафоева биринчи ўринни, 2003 йилда «Маҳалла менинг уйим» деб номланган йилнинг энг яхши сценарийси кўрик танловидаги Республика босқичида Шўрчи тумани марказий кутубхонаси китобхонларга хизмат кўрсатиш бўлими мудираси Улғўзи Жўраева фахрли биринчи ўринни эгалладилар.¹

¹ Сурхон тонги. 2004. 1 январ.

Мустақиллик йилларида замонавий ўзбек адабиётида катта ютуқлар қўлга киритилиб, халққа манзур бўладиган асарлар кўплаб ёзила бошланди. Шоир ва ёзувчилар эркин фикр юритиб, сиёсий ва мафкуравий тазийқлардан халос бўлди. Бадиий асарларни яратишда бадиийлик ва умуминсоний, маънавий-рухий қадриятлар, миллий истиқлол ғоялари бош мезон қилиб олинди.

Халқимизнинг миллий қадриятларини, урф-одатларини тарғиб этишда халқимизнинг сеvimли ижодкорлари Менгнор Олломурадовнинг «Юрагимда йиғлаб турган қиз» (1993) ва «Севги дарахтининг гули» (1997) шеърий тўпламлари, наср уфқида кескин бурилиш ясаган, хатто бу соҳада чиникам ирмоқ бунёд эта олган забардаст бир ижодкор Намоз Эргашевнинг «Ўзанбий авлодлари» (1996), «Ҳалокат жари» (1997) романлари ўзбек адабиётида муҳим ҳодиса бўлди. Унинг қаҳрамонлари қисмати ўта содда ва ўта мураккаб қирраларни номоён этади.¹ Шунингдек, Махмуд Абулфайзовнинг «Оти қолган дунё» (1992), «Мард қолур ичинда» (2000), журналист ва ижодкор Абдурасул Жумақулнинг «Юракка сизмаган гаплар» (1993) китобида воҳанинг бугунги кунига ижобий кўз билан қараган. Ҳикояларининг қаҳрамонлари асосан болалар, ёшлар, ўсмирлар бўлган, ёшларнинг сеvimли ёзувчиси, ўта сермахсум ижодкор.

Хуррам Райимнинг «Хур халқлар шарафи шонисан диёр» номли кўшиғи Деновлик истеъдодли хонанда Кибриё Оқилова ижросида «Ўзбекистон-Ватаним маним» Республика кўрик танловида ғолиб деб топилди. Яна унинг «Интизор боқаман йўлингга» номли лирик ашуласи танловда биринчи ўринни эгаллади.

Хулоса қилиб айтганда, мустақиллик йилларида, маънавий-маърифий соҳаларда ижобий ўзгаришлар амалга оширилиб, маънавий меросимизни ўрганишга ижод аҳлини ҳар томонлама қўллаб қувватлашга, ўзликни англаш, қадрият ва анъаналарни тиклаш, тилга эътиборни кучайтириш, халқ оммаси

¹ С.Н.Турсунов ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. -Т.: «Шарк». 2001. 361-363 б.

онгига демократия руҳини сингдириш масаласида катта ишлар амалга оширилди.

Мустақиллик йилларида маънавий-мафкуравий ғояларни кенг халқ оммасига сингдиришда, шубхасиз, маданий оқартув муассасаларнинг роли юксак даражада кучайиб, мустақиллик йилларидаги амалга оширилган ислохотлар туфайли, маданий оқартув муассасаларига алоҳида эътибор берилди. Кутубхоналар, клублар, матбуот, телевидения ва радио эшиттиришлар учун етарли миқдорда моддий имкониятлар яратилиб, замонавий техника воситалари билан жиҳозланди. Бадиий ҳавскорлик жамоалари, халқ театрлари, ашула ва рақс ансамбиллари, миллий-маънавий кадриятларимизни тарғиб этишга муносиб ҳисса қўшдилар. Мустақиллик йилларида Олий ва ўрта махсус ўқув юртларини малакали мутахассислар билан таъминлаш, ўқув юртларини моддий техник таъминотини мустаҳкамлаш, илмий-услубий ютуқларни оммалаштириш ва қўллаб-қувватлаш, таълим беришни жаҳон таълим ютуқларига мослаштириш ҳамда миллий таълим тарбияни тиклаш ва ривожлантириш масаласида катта ютуқларга эришилди. Мустақиллик йилларида Республикаимизнинг ажралмас қисми бўлган Сурхон воҳасида таълим, маданият, маърифат ва маънавият соҳалари улкан тараққиёт босқичига қадам қўйди. Бу давр ичида воҳада истеъдодли ёш олимлар, ёш ижодкорлар сафлари янада кўпайди. Бугунги кунда улар мамлакатимиз тараққиётига ўзларининг ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

ХУЛОСА

Республикада амалга оширилаётган ислохотлар янги Ўзбекистонни барпо этиши, мустақилликни мустаҳкамлашдан иборат бўлган бир бутун глобал жараённи ўзида акс эттирди. Иқтисодий янгиланишнинг стратегик вазифаларини ҳал этишда ҳали кўплаб муаммолар сақланиб қолмоқда. Халқ хўжалигидаги трансформацион жараёнлар, иқтисодий тизимни модернизациялаш борасида ҳозирча жиддий қийинчиликларга дуч келинмоқда. Одамлар тафаккуридаги ўзгариш қийинчиликлар остида секинлик билан амалга ошмоқда. Бироқ мустақил ривожланишнинг ўтган ўн етти йили шундан далолат берадики, миллий иқтисодий доктрина ҳаёт синовидан ўтди. Илмий асосланган тизимли ислохотларни ўтказишга интилиш ҳамда ўзбек моделининг мафкуравий самарадорлиги туфайли Ўзбекистон бугунга келиб МДХнинг барқарор ривожланаётган иқтисодиётга эга бўлган давлатларидан бирига айланди. Мамлакатимиз умуммиллий ғоя остида бирлашиб, давр талаблари ва даъватларига тайёр ҳолда янги минг йилликка ишонч билан қадам қўйди.

Давримизнинг характерли хусусияти бозор иқтисодиётига ўтишни тақазо этадиган туб хўжалик ислохотини амалга ошириш, давлат мустақиллигининг иқтисодий негизини яратиш, миллий иқтисодиётни жаҳон хўжалик тизими билан уйғунлаштиришдир. Ўзбек халқининг тарихий тақдири билан боғлиқ бўлган бу қадар масъулиятли ва ўта долзарб вазифа мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов бошчилигидаги янги ёш ҳукумат зиммасига тушди. Зудлик билан бир қатор янги Қонун ва Фармонлар ишлаб чиқилди. Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос Ўзбек йўли танланиб, унинг асосий тамойиллари ва қоидаларини тайёрлаш, энг қийини, кишиларда бозор руҳияти ва кўникмаларини ҳосил қилиш ва ривожлантиришга жиддий киришилди. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш эркин соҳибкорлик ва рақобатни вужудга келтириш эди. Бозор иқтисодиётининг ички ва ташқи асосларини ҳозирлаш, унинг иқтисодий ва ҳуқуқий негизини яратиш биринчи галдаги вазифалар

этиб белгиланди. Буларнинг ҳаммаси ўтиш даврида амалга оширилиши лозим бўлган жуда мураккаб юмушлардандир. Ўзбекистонда мустақиллик қўлга киритилганидан кейин Сурхон воҳасида саноат, қишлоқ хўжалиги, маориф, маданият, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларида ҳам ижобий ўзгаришлар амалга оширила бошланди. 1991-йилнинг ўзиданоқ барча тармоқларда дадил одимлар ташлана бошлади.

Сурхондарё вилояти ижтимоий-иқтисодий ва моддий-маънавий соҳада катта ютуқларни қўлга киритди. Айниқса, мустақиллик йилларида вилоятда саноат қолоқлигини бартараф этиш учун бутун республикада бўлгани сингари Сурхондарёда ҳам аниқ чора-тадбирлар амалга оширила бошланди. Енгил саноат корхоналарини замонавий техника ва технология билан жиҳозлаш ишлари олиб борилди. Шунингдек, ижтимоий-маънавий турмуш тарзини яхшилаш соҳасида амалга оширилган ишлар мустақилликнинг натижаси бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» Т-1. -Т., «Ўзбекистон», 1991 йил, 363 бет.
- 2.Каримов. И.А. Деҳқончилик тараққиёти-фаровонлик манбаи -Т., «Ўзбекистон», 1994 йил.
- 3.Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд, -Т., «Ўзбекистон»; 1996.
- 4.Каримов И.А. Халқ билан ҳамнафас яшаш ва ишлаш олий бурч. Халқ депутатлари Сурхондарё вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзланган нутқи. Т-8. -Т., «Ўзбекистон» 574 бетлар.
- 5.Каримов И.А. «Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. XII чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессиясида 1992 йил 2 ва 3 июлда сўзланган нутқ». I Т. -Т.: «Ўзбекистон» 1996. 363-б.
- 6.Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.:Ўзбекистон, 1999.-689 б.
- 7.Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курмоқдамиз. 7-жилд. -Т., «Ўзбекистон»; 1999.
- 8.Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т-7. -Т., Ўзбекистон. 1999. 411 б.
- 9.Каримов И.А. Сурхондарё вилоят кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқи. 2005 йил, 25 март. “Сурхон тонги”, №60, 1-2 бетлар.
- 10.Алибаева К. Аҳмедов М. Народный музыканты Узбекистана.-Т.: Гослитиздат, 1959.-128 б
- 11.Абдурахмон Г. Высшая школа и наука в Советского Узбекистон, 1969.-127 с
- 12.Азимов М. Термиз тарихи (энг қадимги даврлардан XXI аср бошигача) Насаф, 2001. 183 б.
- 13.Абдуллаев М. Сатторов М. Тоғлар гавҳари. -Т.: Фан, -2001. 128 б.
- 14.Бердиев Х.Эрматов Х. Сурхондарё тарихидан лавҳалар -Т.1991 й. 70-бет

- 15.Бердиев О.К., Махмудов Х.Б. Сурхондарё ўлкаси табиати. -Термиз., «Жайхун». 1998. 69 бет
- 16.Бердиев Х. Биринчи одам вилояти. -Т., «Нур», 1991. 79 бет.
- 17.Жарқўрғон тумани -75 ёшда (кичик тўплам) Жарқўрғон нашриёти-2001 йил. 40 бет.
- 18.Жанубий Ўзбекистонда география мактабининг шаклланиши ва ривожланиши; Республика илмий-амалий конференциялар материаллари. Термиз шаҳри 2006 йил 20-21 апрел.
- 19.Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. -Т.: Ўзбекистон, 1996. 439 б.
- 20.Левитин Л Дональд, С.Корлайл. «Ислом Каримов -Янги Ўзбекистон Президенти». -Т.: Ўзбекистон, 1996. 158 б.
- 21.Мирзаев З. Қобулов Э. Сурхондарёда пахтачилик ва Термиз пахта тозалаш заводи тарихи. -Термиз. 1996. 53 б.
- 22.Мустабид тузумининг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. -Т.: Шарқ, 2000. 67 б.
- 23.Мустақил Ўзбекистон тарихи. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3-китоб. Шарқ-Т.: 2000. 558 б.
- 24.Народное хозяйство Узбекской ССР. 1988 -Т.: Ўзбекистон, 1989. 161 б.
- 25.Маврулов А. Культура Узбекистана на современном этапе.-Т.: Фан, 1992.-55 с.
- 26.Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари.-Т.: Фан, 1979.-151 б.
- 27.Мирзаев Ж. Термиз тарихи. Шарқ, -Т.: 2001. 96 б.
- 28.Мирзаев С., Шермухаммедов С. Ҳозирги замон ўзбек адабиёт тарихи.-Т.:Ўзбекистон, 1993. -422 б.
- 29.Назаров П. Тоғлар чорлайди. // Бойсун овози. 1998. 26 август.
- 30.Нажимов Т.Н. Народные традиции и культура.-Т.:Узбекистан, 1992.-120 с.
- 31.Нурмухаммедова М.Х. Культура села: проблемы и суждения.-Т.: Узбекистан, 1993.-66 с.
- 32.Нишанов М.Н. Обновление духовной жизни нации.-Т.: Фан, 1992.-106 с.

- 33.Ражабов Б., Исомиддинов С. Ер ости бойликларини излаб. Т.: Шарқ. 2002. 58 б.
- 34.Ртвеладзе ЭВ, Аминов М. Сурхондарё. Қомуслар бош таҳририяти. 1996. 220 б.
- 35.Рўзиев А.Н. Сурхондарё вилояти -Т.: Жайхун 1996. 116 б.
- 36.Рўзиев А.Н. ва бошқалар. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуини ривожлантириш масалалари. -Т., «Жайхун» 1997 й. 113 бет.
- 37.Сурхондарё вилояти Ўлкашунослик музейи 60 йил Термиз: нашриётсиз, 1993.-38 б.
- 38.Сафаров Ш.Термиз ва Термизийлар -Термиз «Жайхун», 1993 й. 115 бетлар.
- 39.Термиз. Буюк йўллар чорраҳасидаги кўҳна ва янги шаҳар. (муаллифлар жамоаси) -Т.: Шарқ, 2001, 101 б.
- 40.Турсунов С. ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. -Т.: Шарқ, 2001, 382 б.
- 41.Турсунов С.Н. Денов ёғ-экстракция заводининг тарихидан лавҳалар, Денов. 1992. 60 б.
- 42.Турсунов С.Н. Сурхондарё вилояти тарихини ўрганиш -Т.: А.Қодирий, 1997. 46-б.
- 43.Турсунов С.Н ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. -Т.: Шарқ, 2004, 605 бет.
- 44.Турсунов С.Н. Шерободликлар. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий Кутубхонаси. -Т., 2006. 386 бет.
- 45.Тўқлиев Н. Бозорга ўтишнинг машаққатли йўли -Т., «Ўзбекистон»,1999 й. 75 бет.
- 46.Термиз йилнома. -Т.: Шарқ, 2001. 126 б.
- 47.Тўхлиев Н., Кременцова А. Ўзбекистон Республикаси: Энциклопедик маълумотнома. -Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2002, 464 б.
- 48.Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун. –Т., “Ўқитувчи”, 2003 йил, 324 бет.
- 49.Халқ ишончи-олий маъсулият. -Т.: Ўзбекистон, 2000, 477 б

50. Худойбердиев Ў. Меҳнатимиз истиқлолининг 6 йиллик тўйига. // Чағониён. 1997. 8 август
51. Холмўминов Ж. Бозор иқтисодиёти шароитида табиатни ҳуқуқий экологик муҳофаза қилиш. - Термиз, «Жайхун», 1994. 153 бет.
52. Чоршанбиев А. Муаммоларни ҳамкорлик билан енгаямиз. // Сурхон тонги. 1995. 11 август.
53. Ўзбекистон тарихи 11-синф учун дарслик -Т., «Шарқ» 1998 йил, 267 бет.
54. Ўзбекистон тарихи 10 синф учун дарслик -Т.»Шарқ« 2000 й. 346 -347 бетлар. Қадимий навқирон термиз. // «Фан ва турмуш» журнали. 2001. №4
55. Ўзбекистон Республикаси. -Т.: Ўзбекистон, 1992, 123 б.
56. Ўзбекистон Республикаси Энциклопедияси. -Т.: Қомуслар бош таҳририяти. 1997, 653 б.
57. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Ўзбекистоннинг янги тарихи. -Т.: Шарқ, 2000, II к. 681 б.
58. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. II-Жилд. -Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти», 2001, 701 б.
59. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. Авторлар жамоаси. -Т., «Шарқ», 2000.
60. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Ўзбекистон тарихи. Авторлар жамоаси. -Т., «Шарқ», 2000.
61. Ўзбекистон Республикаси - мустақил давлат / Масъул муҳаррир А. Х. Саидов. - Т.: Адолат, 1994. - 232 б.
62. Ўзбекистон мустақиллик йилларида (1991-1996 йиллар иқтисодий таҳлили). - Т.: Ўзбекистон, 1996. - 107 б.
63. Ўзбекистон тарихи: Миллий истиқлол даври: 11-синф учун дарслик / Масъул муҳаррир А. А. Азизхўжаев. - Т.: Шарқ, 1998. - 368 б.
64. Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар: Даврий тўплам. № 2 / Масъул муҳаррир Д. А. Алимова. - Т.: Шарқ, 1999;
65. Ўзбекистон ҳудудлари мустақиллик йилларида / О. Олимжонов ва бошқ. - Т.: Шарқ, 1996. - Б. 208.
66. Ўзбекистоннинг янги тарихи. К. 2. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида / Тузувчилар: Н. Жўраев, Т. Файзуллаев ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000. – 688 б.

- 67.Ўзбекистоннинг янги тарихи. К. З. Мустақил Ўзбекистон тарихи / Тузувчилар: Н. Жўраев, Т. Файзуллаев ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000. – 688 б.
- 68.Қобилов Э.О. Сурхондарё саноатининг илк одимлари. Термиз, 1993. 114-б.
- 69.Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастури. 1998-2000 йиллар. -Т. «Ўзбекистон». 1998. 95 бет.
- 70.Қодиров Б. Сурхондарё олимлари. (Боблиографик маълумотлар). Т.: Меҳнат, 1990.-313 б.
- 71.Қўшоқов Т. Истикбол сари одимлаётган корхона // Сурхон тонги. 1995. 10 феврал.
- 72.Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий кўшиқчилик маданияти тарихи.-.: Ўқитувчи, 1996.-174 б.